

Kovács Rozália

UTAK A MÚLTBA

Helytörténeti és néprajzi tanulmányok
Érmihályfalváról

**Nagyvárad
2013**

Partiumi füzetek

74

Kovács Rozália

UTAK A MÚLTBA

Helytörténeti és néprajzi tanulmányok Érmihályfalváról

Kovács Rozália

UTAK A MÚLTBA

Helytörténeti és néprajzi tanulmányok
Érmihályfalváról

Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Kiadó
Nagyvárad, 2013

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Szöveggondozás:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Számítógépes szedés:
ERNEI JÚLIA, SZÉLES CSILLA

Fényképezte:
ÁDÁM SÁNDOR, FOTOKLUB ÉRMIHÁLYFALVA,
RENCZ CSABA, SZ. SÜTŐ ÉVA, SZILÁGYI ISTVÁN

Fedőlapon: régi érmihályfalvi utca
Hátlapon: Kuthy Lajos emléktáblájának a felavatása,
csónak alakú fejfák, a Szlávy-kastély Érkenézben

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KOVÁCS, ROZÁLIA

Utak a múltba: helytörténeti és néprajzi tanulmányok
Érmihályfalváról / Kovács Rozália. - Oradea: Varadinum Script, 2013
Bibliogr.

ISBN 978-606-8307-43-5

908(498 Valea lui Mihai)

Készült

a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete,
a Rogériuszi Református Egyházközség - Nagyvárád
és az Érmihályfalvi Helyi Tanács
támogatásával.

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.

Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

„Álljatok az utakra, és nézzetek szét, és kérdezősködjétek a régi ösvények felől, hogy melyik a jó út, és azon járjatok”. (Jer. 6,16.)

„Olyan úton vezetlek, melyen járnod kell.” (Pld. 48,17.)

„Belepte már a moha az ösvényeket, melyeken hajdan emberek jártak ismeretlen célok után.” (Wass Albert)

Ezeket az ösvényeket, utakat, a már csak az emlékezetben élő épületeket, rég élt embereket, elfelejtett dolgokat kutatom. Könyvem megírásának, ennek az összeállításnak az volt a célja, hogy a több mint húsz év alatt megírt hosszabb-rövidebb helytörténeti és néprajzi tanulmányokat, egy kötetbe összegyűjtsem.

Helytörténeti munkásságom során sok utat bejártam, sok emléket gyűjtöttem össze, leginkább szülőhelyemről, a település kialakulásától, a kezdetektől a 20. századig. Itt-ott egy-két érdekes adatot találtam, néha egy rövid történet, néha egy fénykép került a kezembe, vagy egy fejfa, egy sírkő érdekessége ragadta meg a figyelmemet. Ezek története csak aprólékos, nehézkes munka után lett egésszé, megírhatóvá, de annál nagyobb örömet jelentett összerakni a múlt darabjait. Sokszor rácsodálkoztam szép dolgokra, adatokra, emberekre, épületekre, történetekre, hogy ez mind Érmihályfalva, ez is mind itt van, szülőhelyemen.

Az első időkben csak néprajzzal foglalkoztam, ekkor gyűjtöttem a gyermekjátékokat, a betlehemes játékot, a régi lakodalmas- és vőfélyverseket, rigmusokat, szokásokat, vagy az első világháborúból származó leveleket. Ezek a tanulmányok a buda-

pesti Magyar Néprajzi Társaság, és a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság által is számon tartott és díjazott írások lettek.

Mind néprajzi, mind helytörténeti szempontból jelentős munka volt a csónak alakú fejfák összeírása és feldolgozása. A róla szóló tanulmány IV. díjat kapott a Néprajzi Társaság gyűjtőpályázatán 2000-ben.

A csónak alakú fejfák tanulmányozása után a mihályfalvi temetők helytörténeti kutatása következett, a református temető felleltározásával, valamint a többi temető fontosabb, érdekesebb sírjeleinek és sírfeliratainak tanulmányozásával. Ebből az anyagból született 2006-ban az *Érmihályfalvi temetők* című könyvem.

Néhány helytörténeti, néprajzi, családtörténeti tanulmányom az *Érmihályfalva - Barangolás múltban és jelenben* gyűjteményes kötetben jelent meg, melyet a város polgármesteri hivatala adott ki 2005-ben.

A települést (várost) alapító Turul és az azt követő nemzetiségekről, majd azokról a nagyobb családokról, akiknek élete vagy tevékenysége szervesen kapcsolódott településünkhöz; a fellelhető adatok és a leszármazottak közlése, fényképei, egyéb dokumentumai felhasználásával 2007-ben megírtam a *Nagy családok, fényes idők Érmihályfalván* című könyvemet.

Jakó Zsigmond, jeles Bihar megyei tudósunk a helytörténeti kutatás fontosságát hangsúlyozta egyik munkájában: *„Ne féljünk a helytörténet írástól, hanem igyekezzünk azt minél korszerűbben és igényesebben művelni. A helytörténész elsősorban a közösségi múlt bűvárlója. Legfőbb kötelessége a múlt hűséges tolmácsolása. A historikus ugyan tévedhet, téved is, de sohasem torzíthat. Szava építhet és rombolhat, eligazíthat, és tévútra vezethet. Erkölcsi felelősségének állandó érzékelése nélkül nem szabad a múlt vallatására vállalkoznia senkinek, de nem is érdemes.”*

Ami keretet ad jelen helytörténeti írásaimnak, a szülőhelyem, Érmihályfalva. Ennek régi útjait barangoltam be, s járom a mai napig is.

NAGYMIHÁLY FALU ÉS A TURUL NEMZETSÉG

A 13-14. század

A mai Mihályfalva középkori neve Nagy Mihály, mely az idők folyamán hol Bihar, hol Szabolcs megyéhez tartozott. Nevét egy bizonyos Mihály nevű birtokosától nyerte, aki 1067-ben Szabolcs megyei főember volt.

A település nevének eredetét Pesty Frigyes 1851-ben megerősíti és kiegészíti: *„Ez a város a régi időben két megyéhez tartozott, a keleti rész Szabolcs, a többi Bihar megyéhez. 1811-ben a két község egyesítve Bihar megyéhez csatoltatott. Nagy Not Mihály, építtette e helyen a legelső házacsát, ettől fogva kezdett e hely népesedni s Mihályfalvának elneveztetett.”*

A magyar államalapítók kezdetben ezt a területet meghagyták gyepűnek, védelmi vonalnak. A királyi tulajdonú Érmellék lassan feldarabolódik, s átalakul családi birtokká, ahogy fokozatosan benépesedik a vidék. Az itt élő családok vezetéknévüket a birtokról kapták, ahol megtelepedtek, vagy épp fordítva, a falu kapta egy nagyobb család után a nevét.

Érmelléket és vidékét a Turul nemzetség kapta, mikor az egyes törzsek és nemzetségek között felosztották az országot. A Turul nemzetség birtoka a Gutkeled nemzetség és a közép-birtokos kismesek birtoka között terül el, beékelődve közéjük.

A Turul nemzetség családfája csak részben ismert. Birtokaiknak központja Érmihályfalva (Nagymihály) volt, de Berettyószéplak környékén is rendelkeztek birtokokkal.

1270-ben a Turul nembeli Turul ispán özvegye, Annus (Onnus) a Nyírben lévő Szalacs mellett álló Mihál Praediumot unokájának adta. „*Nobilis Matrona, Onnus nomine, relicta Comitís Turul, filia viledicet Comitís Pauli filii Ee.*” Ez a Mihály nevű birtok akkor még pusztá volt, a lakosság a tatárjárásban nagyon megritkult. Ennek következtében a település annyira elmaradt a fejlődésben, hogy még 1270-ben is pusztának nevezték. A század végére újra benépesedett, főleg a Turul nemzetség népesítette be újra. Előnyös fekvése hamar a többi település fölé emelte, hiszen erre haladt Szalacson át az erdélyi sókereskedelem útja, így vámja, piaca nagy jelentőségnek örvendett.

A Turul nemzetség szerepe Érmihályfalva fejlődésében

Bár a család korán kihalt, mégis számos feljegyzés maradt ránk. Turul Lőrinc fiai (Lőrinc, Serefel, Rubert és Gergely) 1304-ben lerombolták bizonyos Dés ispán fiainak a Sebes-Körös mentén lévő falvait. Lőrinc fia, Lőrinc 1304-ben meghalt, de halála előtt szintén a Turul nembeli János sógorát, Bod testvérét, Pált megsértette és szolgáját megölette.

Károly Róbert király 1312. július 20-án Lőrinc fiát, Gergelyt megjutalmazta a nagymihályi vámmal, aki ennek a vámjövédelmnek a tizedét a helyi Szent György-egyházra hagyta. Mihályfalva neve itt jelent meg először Nogmyhal formában. Az 1270 óta eltelt negyven év alatt, amikor csak Mihál nevű birtokot említettek, valószínű, hogy egy kisebb és egy nagyobb településről volt szó, s erre utal a Nog (Nagy) jelző is.

Mivel Gergely, Serefel és Rubert közösen bírta az atyai vagyont, a testvérei osztozni akartak az 1312. évi szerzeményeken, csakhogy a király 1326-ban újra kinyilatkoztatta, hogy a vámot és jószágot egyedül Gergelynek adta, s ennél fogva Serefel és Rubert ebből nem részesíthető. Ezt 1327-ben újra megerősítette.

1327-ben a Turulok a települést három egyenlő részre osztották. Paplaknak közösen egy telket juttattak, de a vám továbbra is Gergelyé.

1329-ben a király a falu határát megjárattja, Gergely és Serefel, valamint fia, Mihály és János fia, János számára.

Mihályfalva ebben az időben már elég nagy településnek számított, 20 garas pápai tizedet fizetett, templomának pedig két papja volt, Pál és Miklós. A templom egy magas homokdombon, az úgynevezett Bércen épült, 7,30×14 méter nagyságú. Szent György tiszteletére szentelték és „*gazdagon ellátott templom volt*”.

A település lakosait magyarok alkották, a Turulok nevén kívül 1327-ből fennmaradt nevek: Johannes fia, Sükösd, Paulus fia, Györk, Paulus fia, Hadriani és Pontha.

Jakó Zsigmond, összegzi a nemzetségről való ismereteket:

„A Turulok által összekovácsolt mihályfalvi uradalom nem bizonyult hosszú életű alakulatnak, érmelléki birtokaikról korán lemondtak. Tarcsán, már 1338-ban a Csanád nemzetséggel közösen birtokoltak, Pusztapaátit pedig 1351-ben Olaszi Marótnak adták. Györgyegyházát a váradi káptalan szerezte meg. Kenézen és Mihályfalván pedig több család osztozkodott. Olyan családok jutottak itt néhány portához, amelyeknek másutt is igen tekintélyes birtokaik voltak, így a Szepesi, Félegyházi, Domahidy, 1434-ben az Álmosdi Csirék, 1466-ban Várady István kalocsai érsek, majd az Esztáryak, Madarásziak, Fudi stb. családok.”

A Turul nemzetség birtokai és a kialakult települések

Hat Turul nemzetség által alapított faluról tudunk: Pusztapaáti, Györgyegyháza, Érkenéz, Érmihályfalva, Értarcsa és Tótfalu. Ezek közül az első kettő mára eltűnt település. Tótfalu beolvadt Érmihályfalvába, a többi ma is létezik.

Györgyegyháza

A Turul nemzetség érmelléki jobbágysága alapította a 13. században. Az 1282. évi határjáró levél már említi, mint kialakulófélben lévő települést. Feltételezzük, hogy régebbi falu volt, a tatárjáráskor elpusztult, újraterelítették. Nevének változatai: 1292 terra Georgy, 1313 Zentgurg, 1327 Györgyteleky, 1374 Giurgehaz vagy Gurgedhaza, 1543 Gergfelde. Az 1313-as Szentgyörgy névváltozat arra utal, hogy az ottani település védőszentjéről nevezték el. Sohasem volt népes falu, de mindig volt rajta valami tanyaszerű épület, szállás. Amikor a 16. században beolvad Bagamér határába, már csak pusztaként szerepelt.

Érkenéz

A községet az 1279-es oklevél említi, úgy, mint Serefel comes birtokát. A települést Serefel (Turul) úgy szerezte meg, hogy ahhoz a család többi tagjának semmi jussa nem volt. Nevei: Kenez, Kenes, Kynes, Kiniz és Kinis. A falu gyakran cserélt gazdát, 1338-ban a Csanád nemzetségé, 1409-ben már a Csákyaké.

Értarcsa

A település még a királyi uralomban alakult ki, s 1326 körül Lőrinc mester (Turul), a nemzetség Kassánál vitézkedő tagja, adományként kapta Pusztaapátival együtt. Ma is létező település, Pusztaapátival ellentétben, mely eltűnt a történelem süllyesztőjében.

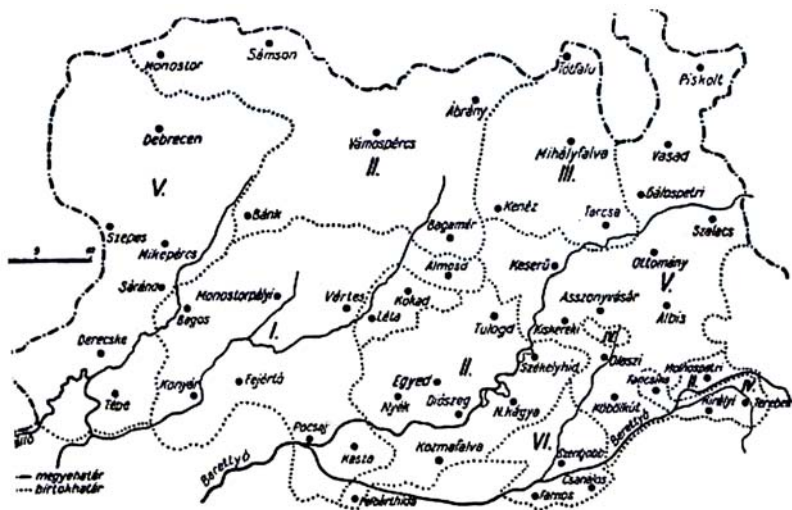
Pusztaapáti

A falu nevei: 1327 Apathy, 1520 Kysapathy, 1552 Pwztha Apathy. Az oklevelek 1326-ban említették először, mikor Turul nembeli Nagymihályi Lőrinc fia, Gergely adományul kapta, de neve után ítélve Apáti eredetileg egyházi birtok lehetett. Mihályfalva közelében állott, ma Apáti dülő néven, mint határrész meg ismert. 1351-ben Olaszi Chine Marót szerezte meg ho-

mányként, aki Turul Gergely lányának, Margitnak volt a férje. A település pusztasodása korán megindult, a 16. századi török pusztítások elsöpörték. Lakosságát színmagyarok alkották. Fennmaradt személynevek az 1520–1569 közötti évekből: Bartha, Burján, Kis, Mátvás, Nagy, Pajsgyártó, Pál, Tar és Veress.

Tótfalu

A települést a 13. században Mihályfalva széles határai közé telepített szlávok alapították. Ennek a Turul falunak első okleveles említése 1329-ből való, ekkor neve Tóhteluk, húsz év múlva 1349-ben már Tóthfalw-ként említették. A 16. században olvadt be Mihályfalvába. Régen önálló egyházközségként szerepelt, külön templommal, de erről írott dokumentumaink nincsenek.

A Turul nemzetség birtokai

Egyéb települések Nagymihály mellett

Gerősháza

A Turul birtokhoz tartozott, Nagymihály határában állott, 1327-ben alakult ki. Puszta néven említik, tehát öt-hat házról lehetett csak szó.

Tárnok

Nevei: Tárnok, Tarnuk, Tavarnuk, majd 1352-ben Tárnoktelek. 1335-ben említették először az oklevelek. 1355-ben Tárnoki Pous fiainak proscriptioja (száműzése) után a Debreceniek kapták meg. 1352–1358 között Mihályfalva határában állott, s a Turul nemzetség tagjai osztoztak rajta. Előtte, mint neve is mutatja, a királyi tárnokoké lehetett. Csak középkori forrásokban fordul elő.

Déda, Dédaoltára

Bunyitay Vince említi művében: „*az 1358 évi határjáró levél Nagymihály és Tóttelek között Déda oltára helynevet is említ.*” Dr. Anrássy Ernő is említi: „*A Salamon útja mellett régen népes község, Déda állott, amelyről az van feljegyezve a Névtelen jegyző krónikájában, hogy Szent László idején Dédán fehér lovat áldoztak ősaink istenüknek.*”

Jánostelke

Dr. Andrássy Ernő jegyzetében említi a Jánostelke nevű települést, mely 1327 körül alakult ki, de a török időben elpusztult. A Kállai hegy és a Somogyi rét mellett terült el, Érmihályfalvától északra, de a település nagyhatárába tartozott.

A SZÉTESETT TURUL-BIRODALOM UTÁNI HELYZET AZ 1692-ES ÖSSZEÍRÁSIG

A 14-17. század

Nagy Mihály, az akkor már egész sereg pusztával rendelkező nagyhatárú község, a 14. század közepén csere és beházasodás által megosztott. Birtokolnak itt Upory István (1467) váradi kanonok, 1434-ben csere útján Álmosdi Chire Zsigmond, 1439-től az Esztáryak, 1466-ban Várday István (Várady) kalocsai érsek, a Bozzásyak 1469, majd a Madarásziak kihaltával a Macskássyak (1482), s még később a Kis-Kállai Vitéz család.

A 15. században a törökök nagyobb méretű balkáni terjeszkedése következtében, Mátyás király engedélyezte kőházak és a kisebb várak építését. Az Érmellék szempontjából az 1460-ban felépült székelyhídi vár bírt nagyobb jelentőséggel a török támadások idején.

Ebben az időben Mihályfalvát Bihar megye tizenennyolc városa között említették. 1459-ben vásártartási jogot kap (libertas fori). 1436-ból ránk maradt személynevek: Kovács, Veres, Kis.

A 15. században Mihályfalváról került ki az első hivatásos könyvtáros, ő Nagymihályi Miklós fia, Antal. Scolari András püspök szervezte meg a könyvtár igazgatását Váradon, bizalmas embere, Nagymihályi Miklós fia, Antal részére, aki 1419-ben ezért 25 forint jövedelmet kapott. „*Supplicatica Andree episcopi Varadiensis in persona Antonii Nicolai de Nagmihal, presbytery Varadiensis diovesis, familiaris et sui de provisione de canonicatu sub expectatione prebendatus cum vel sine cura in ecclesia Varadiensis...*”. Nagymihályi Miklós fia, Antal olaszos műveltségű ember volt,

Itáliában végezhetette tanulmányait. 1421-ben elnyerte a kano-noki tisztséget, majd Scolari püspök utóda 1428-ban őt küldte Rómába hivatalos ügyek intézésére. Ekkor intézte el a maga részére az éneklőkanonoki kinevezést. Ebben a minőségben tevékenykedett élete végéig, valószínűleg 1435-ig.

1491-ből maradt ránk a református templom tornyában lévő, mai is szolgáló harangunk, melyet Bunyitay Vince az 1800-as évek végén így írt le: *„Legnagyobb nevezetessége ez egyháznak tornyában áll. Ez egy nyolc mázsás harang, annál becsesebb, mert váradi készítmény s mind öntőjének, mind papjának nevét megőrizte számunkra (...) koronája alatt (...) középkori szokás szerint a négy evangelista neve (van) (...) utána jó a lelkész neve, Veres Mátyás, aki (...) ez egyháznak negyedik ismert lelkésze a középkorból, majd a király II. László neve után következik (...) a harang s az egyház védőszentje: Szent György (neve), az utolsó helyen a harangöntő mester: Imre, ki váradinak vallja magát.”*

1526 tavaszán a török megindult a Duna menti államok leigázására. A mohácsi csata után a törökök fokozatosan nyomultak előre és elfoglalták a Duna-Tisza közét. Egyre több nagy hadjárat irtotta a lakosságot, rabolta értékeit.

1541-ben Budát is elfoglalta a török, a Tiszántúl nagy része ekkor került török uralom alá, majd Bihar megye nyugati és északi része is behódolt. Legtöbbet a síkvidéken fekvő magyar községek szenvedtek, lakosaik erdőkben és lápokban bujdosnak. A hegyvidéki lakosság inkább talált természet nyújtotta védelmet.

1571-ben a gyulai bég csapatai újra próbálkoztak, s egészen Mihályfalvaig jutottak el, de a mocsárerdőknél megtorpantak és visszafordultak.

A török uralom alatt, a török adminisztráció az ország ingatlanairól, lélekszámáról, az államháztartás különféle jövedelméről és kiadásairól részletes összeírást készített, amelyet török szóval deftereknek szoktak nevezni. Ezek az okiratok igen fontos adatokkal szolgálnak, kiderül belőlük, hogy a 16.

században Nagy-Mihályon 23 házat és egy templomot tartottak nyilván. Az akkori lakosok nevei: Bereszi Sebestyén, Tóth Péter, Szabó László, Ötvös István, Tamás György, Kerekes Balázs, Kovács Péter, Kovács András, Bercsi Mátyás, Saskai János, Szabó Boldizsár, Pósa Tamás, Reszi Bálint, Tarcsai János, Barát Albert, Szabó György, Szabó Bálint, Pósa Tamás, Jó Tamás, Sós János, Diák Balázs, Péteri Gergely és Fodor Péter.

Az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulása után az Érmellék is a hatáskörébe került. Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek diplomáciai ügyessége néhány évtizedre békét teremtett. A békés évek alatt az utakat járhatóvá tették, a legelőket megtisztították, az elhagyatott szőlőket felújították. Az állatállományt megsokszorozták, különösen a szarvasmarha- és a sertéshizlalás virágzott.

A szellemi műveltség terén is előrelépés történt, iskolák alapjait rakták le. Néhány érmelléki ifjú külföldi iskolákba is eljutott.

Terebélyesedett és egyre mélyebb gyökereket eresztett az új hit, a reformáció, mely már a 16. század közepén fogékony lelkekre talált. Néhány évtized alatt az egész Érmelléket meghódította. Városunk népe 1542-ben tért át a református hitre.

A török időkből nem maradt ránk sok dokumentum, de az 1552-es conscriptioból (összeírás) tudjuk, hogy Mihályfalva ekkor 14,5 portával rendelkezett. Földesurai Esztáry Farkas, aki 9 porta birtokosa, Patócsy Gáspáré 3 porta, Tóthóry Kristóf 2,5 portával bírt.

A lakosság számbeli alakulását, csökkenését a török dúlásokon kívül nagymértékben befolyásolták a természeti katasztrófák és a pusztító járványok.

Mihályfálvát több ízben is feldúlták a török csapatok, hisz fontos közlekedési út mentén terült el, melyet a törökök is használtak portyázásuk idején. 1583-ban a temesvári basa csapatai zsákmányszerző portyájukon hét települést égettek fel az Érmelléken.

1578-ban Érmihályfalva, Értarcsa és Apáti községből 440 embert hurcoltak el a törökök, örökös rabságra. A török ekkor felégette az egész községet. A lakosság megmenekült része a dienesi erdők lápjain húzta meg magát, állandóan felve a törökök beütésétől. Talán ezt az időt írja le *A két fehér ökör* mondája, melyet 1980-ban jegyeztek le. *„Ez még abban az időben történt, amikor a törökök világuralkodók akartak lenni, Mihályfalvának pedig csak 48 lakosa volt. Mikor a lakosok hallották, hogy a törökök Mihályfalva felé jönnek, elbújtak a grófi nádasba. Volt két fehér ökrük és azokat is vitték magukkal. Az ökrök éhesek voltak és legelészni kezdtek a nádasban. A törökök felfigyeltek a zajra és elindultak annak irányába. Mikor meglátták a két nagy fehér ökröt, meglepődtek, de inkább megijedtek tőlük, de még a két ökör is a feljök közeledő bógatyás törököktől. Keservesen bogni kezdtek és szaladtak a törökök felé. Ettől aztán a törökök úgy megijedtek, hogy szanaszét szaladtak és többet nem mertek arra a helyre menni.”*

A portyázó törökök a templomot is felégették tornyával együtt. A torony ledőlt és harangja a domb alján folyó Móra patakba zuhant.

A törökök kemény adóval terhelték meg a föld népét. A dézsma megfizetése mellett elrendelték a kézi és a szekeres szolgálatot. 1674-ben kivetették rájuk a füstadót. Ha a falu nem tudta ezt megfizetni, a martalóc csapatok szabadon garázdálkodtak benne. Megdézsmálták a szőlőhegyeket, a pincéket, a termést lekaszálták és elkobozták.

A váradi vár elfoglalásakor az Érmellék községei – így Érmihályfalva is – csaknem elpusztultak. Csak azok menekültek meg, akik a járhatatlan mocsarakba vetették magukat. A menekülők a terményt, a gabonát agyaggal kitapasztott, kiégetett vermekbe dugták el. Ezeket a vermeket az utcán ásták ki, így az udvart és kertet feltúró törökök azt nem találták meg.

1585-ből a következő magyar nevek maradtak ránk: Csomor, Csürköd, Darázs, Ember, Fórizs, Joó, Kerekes, Major, Nagypósa, Nemes, Eötvös, Páncél, Pósa, Szabó, Terebesi, Tóth, Zih.

Ezeket az időket így jellemzi Péter István *A magyarság pusztulása két pogány közt* című írásában: „*Ez időben öt-hat mérőföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak, levágattak és a dög miatt meghaltak. Az Érmellék 1682-ben is áldozatul esett a »két pogány közt«-i harcnak, németek és törökök és »szatmári tolvajok« (...) felprédálták, elnéptelenítették és velük pusztult a falvak egész sora (...). A háborúk örökös réme a pestis, a kifosztott, éhező vidékeken szinte sűrűbben szedte áldozatait, mint a fegyver.»*

Hogy kik voltak településünk lakosai a 17. században, arról két dézsmajegyzék (1684-ből és 1691-ből) adatai beszélnek: Lázár András, Kiss György, Dogza Michael, Daras György, Kéri János, Madarász János, Tötös János, Máthé András, Nyári János, Dogza János, Antal István, Balaskó István, Oláh János, Ötvös Márton, Joó Miklós, Daras Michael, Szántó István, Tóth György, Borbáth András, Sáska László, Nyiri Miklós, Tóth Mátyás, Sáska Petrus, Torda István, Harsányi János, Kiss Bálint, Papp Tamás, Varró Pál, Sárközi Mihály.

A következő évtizedben a török csapatok egyre-másra elvesztették ütközeteiket, 1692-ben Várad is felszabadult. A helyi lakosság szabadulni akart a töröktől, de a császári csapatoktól is. Ez a küzdelem kezdetben Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc vezetésével egy dicsőséges felszabadító mozgalomhoz vezetett. A kuruc-labanc háborúban elpusztult még az is, ami megmaradt a törökök és a császári zsoldosok harácsolása után. A harcok nyomán egész falvak égtek le, melyek lakossága szétszóródott. Egyes falvak évekig, sőt évtizedekig elnéptelenedtek.

Hogy milyen siralmas állapotban kerültek vissza a török uralom alól Magyarország részei, arról Bihar vármegye 1692-es összeírása nyújt megdöbbentő képet. Az összeírásokban feltűntették a falvak birtokosait, lakosait, gazdasági helyzetét. Meg kellett állapítaniuk, hogy a lakosság milyen terheket viselt a török időben, mennyit fizetett a császár javára, a töröknek, földesurának, s a készpénzben fizetett adókon kívül milyen

más szolgáltatásokat teljesített. A jövedelmek alapján becsülték fel az egyes falvak és birtokok értékét.

Az összeírók a Bihar vármegyében 1692-ben talált lakoságot név szerint felsorolták. Összeírásukba felvették a legszegényebb lakosokat is, akiknek sem telkük, sem vetésük s egyetlen darab jószáguk sem volt. A 112 lakott helységen kívül összeírtak még 370 lakatlan falvat is.

Az első járás területén 1692-ben összeírtak 23 lakott és 55 olyan elhagyott helységet, melynek egészen a török hódításig nyomon követhető a sorsa. Későbbi elnéptelenedésük után, mint pusztákról is megfélekedtek róluk. Egyes falvak a szomszédos település határába olvadtak, mások neve mint határrész, dűlőnév a mai napig is fennmaradt. Egyik ilyen elpusztult település városunk környékén Pusztapáti. 1552-ben még öt és fél telekkel írták össze. Másik eltűnt település Györgyegyháza, Bánháza Nyírábrány mellett, ma is puszta őrzi a nevét. Kencse, a 15. században szerepelt utoljára az oklevelekben és Salamon, mely 1214-ben szintén Érmihályfalva nagyhatárában volt.

Az 1692-es összeírásban Mihályfalva falu (possessio) 8 egész háztartással szerepelt, ha ezt hattal beszorozzuk, akkor is csak 48 lélekkel kell számolnunk, ebből 7 gyerek, 4 fiú és 3 leány.

A falu gazdasága 12 ökör, 5 tehén, 9 borjú, 29 juh és kecske, 10 kaptár méhes. Vetése 24 köből őszi vetés, ezenkívül volt a falunak 20 szekér szénája.

Mihályfalva lakossága és gazdasága 1692-ben

Név	Ház- tart.	Fiú	Lány	Ökör	Tehén	Borjú	Juh	Disznó	Őszi vetés	Széna
Kovács János	1	1	-	3	3	2	-	-	3	2
Joó Miklós	1	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Daras Mihály	1	1	1	-	-	-	-	-	3	-
Törös János	1	-	-	4	2	2	-	-	3	4
Ötvös Márton	1	1	2	-	-	4	-	2	3	3
Százku László	1	1	-	4	-	1	19	8	3	10
Karászi Mihály	1	-	-	1	-	-	10	-	3	1
Gyöngyösi Mihály lelkész	1	-	-	-	-	-	-	-	3	-

Mihályfalvának ebben az időben az erdélyi fejedelem és gróf Károlyi Sándor voltak a földesurai, kiknek kilencedet, 25 imperiálist, a töröknek tizedet és 25 forintot kellett szolgáltatni. A város ekkor Bihar-, Szabolcs-, és Szatmár megyékhez tartozott. Szatmár felőli része a gróf Károlyi családé, mert az már Szatmár megyéhez tartozott. (*Pagus Mihaly Falva distat tribus miliaribus a St. Job, princeps transilvanicus, et supremus comes szatmariensis, Alexander Carolus fuerunt domini terrestres ...*).

Károlyi Sándor (1669–1743) Károlyi László és Sennyeyi Erzsébet gyermekeként látott napvilágot. Nevéhez fűződik az 1711-es szatmári békekötés. Ezért a bécsi udvar óriási birtokkal honorálta, valamint grófi méltóságra emelte.

A társadalmi viszonyokban is nagy változást idézett elő a háború nyomában járó pusztulás. Protestáns papság csak az első járásban mutatható ki. Mihályfalván ekkor Gyöngyösi Mihály volt a lelkész.

Bakóczy András feljegyzései szerint az 1600-as években még három református lelkészt számoltak településünkön. Idézem: „*Prédikátorok voltak itten 1633 Szentkirályi Ferenc.*” „*Ezt követve két ízben itt szolgált Újfalusi Dániel, kik 1714-ig vitték a szolgálatot.*” Dr. Barcsa még hozzáteszi: „*Szomodi Istvánt 1668. június 18-án ordinálták Nagy-Nog Mihályfalvára.*”

Az összeírás szerint is Mihályfalva területe elmozsarasodott, elvadult. Vadaknak, rablóknak, betyároknak lett tanyája. Zöld Marci és Dobos Gábor volt ennek a vidéknek betyárja. Talán róluk szól a következő történet: „*A Nincsen Sára ma a település egyik határrészének elnevezése. Ez a határrész Érkörtvélyes felé esik, a Csiri taggal szemben, a Bernáth tag mellett. Itt még áll két nyárfa, valamikor itt épület volt, csárda, pincével, két kijáratral, ahogy egy csárda kinézett annak idején. Egy iszogató betyár lovát innen lopták el. Mikor a mulatozásból kijött, Sára nevű lovát nem találta, bánatosan mondta: Nincsen Sára.*” Innen kapta nevét ez a határrész.

Bihar vármegye 1692-es összeírása, a néptelen falvak, a lakosság számának megapadása, a gazdasági viszonyok igazolják,

hogy a vármegye a török uralom megszűnésekor szinte elpusztult. Mindehhez jött még, hogy 1693–1695 között a tatárok dúlták fel a vármegyét, 1704-ben a rácok törtek a lakosságra, 1717-ben ismét a tatárok. Az ellenség pusztításain kívül a járványos betegségek is pusztítottak, így 1710-ben pestisjárvány ritkította a lakosságot.

Az élet lassan indult újra az 1700-as évek elején. Mihályfalva lakossága számban és gazdasági tekintetben is a gyarapodás útjára lépett. Dr. Andrassy Ernő adatai szerint 1715–1720 között a lakosság száma megközelítette az 500-at.

Érmihályfalva történetének minden mozaikdarabjára szükség van, hogy egy jó településtörténetet tudjunk összeállítani, megírni. Sok még a hiányzó darab, de a kutatást folytatjuk, hogy múltunkat minél jobban megismerjük, amit tudunk, találunk, azt unokáinknak is továbbadjuk. Ne merüljön feledésbe a múlt, mert akinek múltja nincs, jövője sincs, tehát: *„Írattassék meg a következő nemzedéknek.”* (102. Zsoltár, 19.)

A REFORMÁTUS EGYHÁZ ÉS TEMPLOM TÖRTÉNETE

A honfoglaláskor, városunkat és környékét a Turul nemzetség kapta. A templom a mai helyén, három megyehatár találkozó pontján, a helység legmagasabb dombján áll. A településről tudjuk, hogy a tatárjáráskor elpusztult, temploma megsemmisült. 1270-ben Turul főnemes özvegye, Onnus, birtokait, s ezek között Mihályt (a Nyírben, Szalacs mellett), felosztja. Michal ekkor pusztá, valószínűleg a tatárdúlás következtében, amikor csak üszkös romok és az elvadult határ maradt, de megépült. Talán a templom újjáépítése a Turulok érdeme. *„A praedium (puszta) elnevezés dacára is a falu már állott, legfeljebb a tatárjárás folytán következhetett be bizonyos elnéptelenedés, mert a század utolsó negyedében már egyházas hely, melynek tizede magasán kiemelkedik a megye összes többi községe közül.”*

1284-ben neve Nogmichal már nagy egyházközség, papjának neve Péter, s a váradi püspökségnek 210 kepe búzát adott.

Az 1300-as években a Nagmihalnak nevezett Érmihályfalva jelentősége egyre nőtt. 1352-ben két papja is volt, Pál és Miklós, akik 1332–1337 között 20 garas pápai tizedet fizettek. Az írások egy 7,30×14 méter alapterületű templomról beszélnek. Bunyitay Vince erről így ír: *„A községben észak felé magas homokdomb emelkedik, e dombon áll az egyház keletelve, s egészen téglalapú. (...) Hajója 7,30 m széles, s nyugati végétől kelet felé 14 méter. Az északi oldalához ragasztva egy 2,70 m vastagságú falnak nyomai látszanak, valószínű épület fala volt, akkor az egyház mellett eddig ismeretlen monostor helyét kereshetjük.”*

Városunk történetének korai szakaszáról elég keveset tudunk, de az 1491-ből származó, és mind a mai napig működő harangunk feliratából tudjuk, hogy az akkori lelkész neve Veres Mátyás volt. *„Szent György vértanú tiszteletére emelt, gazdagon ellátott templom volt.”* 1542-ben tért át a lakosság a lelkésszel együtt a református hitre.

A törökök hódításai és dúlásai fokozódtak Biharban is. 1583-ban hét települést égettek fel a megyében, és 440 embert vittek rabságra. 1587-ben Mihályfalvát is feldúlták. A templom is leégett. A törökök el akarták vinni a templom harangját is, de beleejtették a Móka patakba. A harang ott maradt az új templom felépüléséig.

Az 1600-as évek feljegyzett lelkészei: Újfalusi Dániel, Batizi Mihály (1634), Szentkirályi Ferenc (1633–1637), Szomodi István (1668) és Gyöngyösi Mihály (1692).

A lélekszámban gyarapodó egyháznak a templom mind kisebbnek bizonyult. 1714-ben újjáépítik Bessenyei István lelkipásztorsága alatt. A régi templom romjain felépült az a templom, melyet Mester Miklós a saját költségén emeltetett. Mester Miklós ajándéka az az aranyozott ezüst, úgynevezett Mária-kehely is, mely a 16. század második felében egy erdélyi műhelyben készült. Az adományozó nevét a talpába vésték.

Több, szép megmunkálású, ón úrasztali kanna maradt ránk az 1700-as évekből, ezekre több esetben rávésték az adományozók nevét is. Például: 1712-ből, felirata *„Mihályfalvi Ecclesia 1712.”*; 1709-ből: *„Törös György s Olá Kata csináltatya az mihályfalvi Eklesianak”*; 1725-ből: *„Nemz/etes/ Göncsi Sámuel csináltatta a mihályfalvi Eccla számára Anno 1725”*.

A 18. század lelkészei: Bessenyei István (1714–1719), Oroszi István (1728), Istvándi István (1731–1738), Putnoki Kovács János (1738–1758), Földesi István (1758–1769), Fényes László (1769–1783), Kalmár Imre-János (1783–1787), Marosi Imre (1787), Rohodi Tamás (1787–1798) és Tóth Péter (1798–1800).

A gyülekezet létszáma egyre növekedett, ezért 1771-ben a templomot bővítették, a lelkész Fényes László (1769–1773) volt. A bővítés a keleti részen történt kb. 8 méterrel.

A templom nyugati fele, a torony felőli része 1786–1794 között épült. Akkor a régi fatorony helyett kőtoronyt építettek, s összekötötték a templommal.

1790-ben Félegyházi Nagy György harangot öntetett, mely mind a mai napig szól. Felirata: *„Anno 1790 Fudit me Georgius Nagy de Felegyhazini”*, alól: *„A Nagy Nog Mihályfalvi reformata S. Eklésia tulajdona maga költsége által öntette.”*

1758-ból egy fedeles ezüst korsó maradt ránk, mely Udvarhelyi Dániel ajándéka, felirata: *„[E] maga vérén nyert sasprédát megtartó Jézusa vére poharának szentelte...”*

A 18. századból több értékes arannyal hímzett úrasztali terítőt is őrzünk, így 1744-ből Putnoki Kovács János, az akkori lelkész által adományozott patyolatkendőt, melyen a felirat megőrizte emlékét. Másik terítőnk kék színű szegett, csipkés, 1774-ből, felirata szerint *„Ketzely Krisztina ajánlya az Mihályfalvi Ekklesiának”*.

1830-ban Gencsy László „Fő Tábla Bíró” maga költségén orgonát készíttetett.

1841-ben a tornyot két és fél öllel magasabbra emelték, hogy hasonló legyen a debreceni nagytemplom kettős tornyához. Steier bádoggal fedték be és toronyórát szereltek fel rá. Ez a munkálat 6000 váltóforintba került, az összeg a hívek áldozatkészségéből gyűlt össze.

1887-ben a régi templomot alapjáig lebontották, egy méterrel a templom alapját lejjebb ásták, s a régi templom tégláiból teljesen új templomot építettek. A régi templomból kikerült anyagkészletet is figyelembe véve, több mint 15 ezer forintba került. A lelkipásztor Szőke János, a kurátorok Szabó János és Ságghi Lajos. A templom építési munkálatait 1892 őszén fejezték be, és nagy ünnepséget rendeztek ebből az alkalomból.

1888-ban új orgonát kapott a templom, amely a mai napig működik.

Az 1800-as évek egyéb eseményei egy-egy mondatban, melyek kapcsolatban vannak az egyházzal:

1834. július 22-én hatalmas tűz pusztított, „*egy vigyázatlanságból támadott gyűladás a helységnek leg díszesebb egy utszáját s abban az 1828-ik esztendei hasonló romlásból csinosan felépült prédikátori házát (...) a gyermekek fel újított oskoláját, 98 tehetősebb lakosok házaival (...) fél óra alatt megemésztette légyen*”.

1847-ben itt járt Petőfi Sándor, az akkori Minori fogadóban szállt meg, és itt írta *Legszebb versem* című költeményét. Az esemény emlékét tábla őrzi.

Kuthy Lajos író, 1813-ban Érmihályfalván született, Kuthy Sándornak, az akkori református papnak a fia (1810–1814). Legjelentősebb regénye a *Hazai rejtelmek* 1846-ból. Írói munkásságát Jókai igen nagyra tartotta, „*az irodalom grófjának*” nevezte.

1849. március 15-én hálaadó istentiszteleten Vásárhelyi Dániel lelkipásztor, Kossuth kormányzó képét körülhordozva ünnepeltette a nemzet hőseit.

Ebben az időben élt Érmihályfalván Bernáthfalvi Bernáth Gedeon és családja, kinek gyermekei közül József, Gedeon és két unokája, jelentős szerepet vállaltak a szabadságharcban. A család a templom alatti kriptában nyugszik.

Az 1800-as évek lelkipásztorai: Zilahi János (1800–1803), Rétszi János (1803–1810), Kővágó Örsi Kuthy Sándor (1810–1814), Szilasi Gábor (1814–1816), Szűcs István (1816), Vásárhelyi Dániel (1817–1865), Szőke János (1865–1892), Szathmáry Sándor (1894–1914).

Az első világháború befejezése után, Végh József lelkész (1914–1935) még 1917-ben, a június 23-i presbiteri gyűlésen felvetette, hogy új harangra lenne szükség, mert „*a nagyharangot hadicélokra elvitték*”. A „*nagyfokú szegénység*” miatt az új harang beszerzésére csak 1925-ben került sor. A Klangstal harangércből készült 11 mázsás harang 1925 óta hívogatja Érmihályfalva népét az istentiszteleti alkalmakra.

1927-ben Csiri Sándor főgondnok a gyermekek és az ifjúság számára a templom délkeleti oldalán egy hatalmas karzatot építtetett.

1936 őszén Sass Kálmánt választották meg lelkipásztornak. Lelkipásztori munkája (1936–1957) mellett helytörténeti, néprajzi kutatásokkal is foglalkozott. 1937-ben az öreg elemi iskola helyébe két új tantermet építtetett, 1942-ben az ő kezdeményezésére indul be a polgári iskola, az egyetlen magyar nyelvű középiskola Nagyvárad és Nagykároly között.

A gyülekezet és Érmihályfalva református lakossága 1993-ban emléktáblával jelölte meg a református templom falát, Sass Kálmánra emlékezve. Felirata: *„Mert nem félelemnek lelkét adott nekünk az Isten.”* (2.Tim. 1,7.)

A templomon nagyobb javítás és változtatás 1955-ben történt, amikor a falazatot öt méterrel magasították, s a világháború alatt megrongálódott faszerkezetet kijavították. A renoválás következtében a torony kupolája elvesztette régi stílusos szépségét, s a hatalmas tornyot egy kis kupola fedi be.

A templom ma, Dukrét Géza helytörténész leírása alapján: *„Egyhajós, enyhén előreugró nyugati homlokzati tornyos templom. Nyugati homlokzatát fejezetes falpillérek díszítik. Ezen a homlokzaton három ajtó van. A két szélső ajtó a templomba vezet, a középső, a torony bejárata. A két szélső ajtó fölött félköríves keretelésű vakablak látható. A toronyba vezető bejárat fölött, valamint a torony első emeleti tükrében egy-egy kör alakú, keretelt világító ablak áll. A második emelet minden oldalán egy félköríves záródású, keretelt, zsalmagáteres ablak látható. A kerek kupolás toronysisak koronázópárkánya enyhe ívű órapárkányt utánoz, alatta óraszámnap. A templom főbejárata a déli oldalán van. A templom külső falán, a bejárat mellett áll Sass Kálmán emléktáblája. A templom negyedik ajtaja a keleti részen található. A hajót támfalak erősítik. Közöttük félköríves záródású, keretelt, könyöklőpárkányos ablakok vannak. A hajó szegmensívű dongaboltozatos, a falakat fejezetes falpillérek erősítik. Északi oldalát kivéve körben karzat van. Nyugati végében van az orgonakarzat.*

Szószeke az északi falon van, úrasztala korláttal van körbekerítve. Márvány keresztelő medencéje az 1900-as évek elején készült.”

1986-ban, Mihályi Zoltán lelkipásztor (1959–1977) szolgálatának idején a templomkertet körbekerítették, és megépítették a templom előtti beton feljárót. A templom legutóbbi külső-belső felújítása, festése hat év folyamatos munkája volt, mely 2003 őszén fejeződött be.

A 20. század lelkipásztorai: Szathmáry Sándor (1894–1914), Végh József (1914–1935), Sass Kálmán (1936–1957), Apjok Ferenc segédlelkész (1957–1959), Mihályi Zoltán (1959–1977), Szűcs Gyula (1978–1982), Vékony Mihály (1986–1992), Nagy Bálint (1993), Gede Mátyás és Gede Ildikó (1993–2001), 2001-től a mai napig Balázsné Kiss Csilla és Balázs Dénes szolgálnak.

„Uram, Te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre.” (XC. Zsoltár 1.b.)

„Prédikátorok voltak itten” – református lelkészek

A Debreceni Református Kollégium Levéltára dokumentumai közül számunkra igen jelentős Barkóczy András: *Extractus protocollis venerabilis tractus Érmellyékiensis* című műve, mely 1633–1817 között Nagy Nog Mihályfalva prédikátorait, lelkészeit, ismerteti *Prédikátorok voltak itten* fejezetcím alatt és Czegle Imre: *A brémai főiskola magyar diákjai* (1618–1750) írása.

1633–1637 Szent Királyi Ferenc

1634 Batizi Mihály és Újfalusi Dániel – kétszer

1668 Szomodi István

1692 Gyöngyösi Mihály

1714–1717 Bessenyei István esperes

1715–1728 között Diószegi István, aki „*Academicus*” korában készített *Disputatio Theologica Mysthica de velamine Oculorum Larae*, Gen. 20:16 (Auctor Stephanus Dioszegi Debreczino Hungarus

Trajecti ad Rhenum 1726). Székelyhídon halt meg 1732-ben, itt temették el.

1731–1738 Istvándi István megh. 1738. aug. 10. Mindmáig is meglévő epitáfiuma mutatja és a Tractus matriculája is bizonyítja.

1737–1767 Georg/ius/ Félegyházi Hungarus Szalacs a tractus nótáriusa (Czegle).

1738–1758 Putnoki Kovács János, /Joh/anne/s Putnoki Debr/ecine/ Hungarus – debreceni diák, subscribal 1719. december 18-án. Brémából Franekerbe megy: 1728-ban, majd Utrechtbe 1732/sine dato/, hol ezt írják neve után: „*Minister Evang. Jesu.- m*” s e megjegyzés szerint felszentelt lelkész s orvostudományt hallgat Brémában. Disputációt írt s azt megvédelmezi Fr. Ad. Lampe elnöklete alatt (*Disputatio Theologica I. De Spiritu Sancto... Bremae* 1827 Petrik III. 158) Barkóczy kéziratossorában mint vásárhelyi rektort említi, minden valószínűség szerint peregrinációja előtt tanít ott. Hazatérése után érmihályfalvi lelkész lett. 1738–1758. (Czegle, 98.). „*Tudni lehet az Úr asztalára általa ajándékozott sima fehér sűrű patyolat s arany csipkébe szegett nagy kendőre varrott írásából.*”

„*A Mihályfalvai Sz. Ekklesiána Predikátora Putnoki Kovács János ajándékozta ezen keszkenőt 1744 dik esztendőben.*”

1758–1769-ig Földesi István /Steph/anus/ Földesi Debreczine Ungar/us/debreceni diák, subscribál 1820. Külföldi útja előtt Püspökladányban rektor 1730-ban. Külföldön tanul még: Franekerben 1733, Utrechtben 1734 (sine dato) ahol orvostudományt hallgat. Hazatérése után Diószegen pap (1737–1756 években), majd Érmihályfalván 1758–1769 (Czegle, 101.) „mintegy 14 esztendeig volt predikátor 1769-ig”.

1769–1783 Fényes László

1783–1787 Kalmár János

1787 Marosi Imre, meghalt Mihályfalván 1787-ben. „*Traktuális Assesorságot, notariusságot s Pro-Seniori hivatalt viselt.*”

1787–1798 Rohodi Tamás, itt halt meg 1798. jan. 6-án.

1798–1800 Tóth Péter

1800–1803 Zilahi János

1803-tól Rétsei János volt prédikátor 1810-ig, „*mostani nagy-érdemű ProSenior a ki 1776-tól 1780-ig itten, máig is dicséretes emlékezetben levő rektori hivatalt viselt. Innen ment Akadémiákra. Esztendeig tanult a Bécsi Universtason, innen ment Franekerbe (...) Marjectonba, itt tanult 4 esztendeig (...) 1803-an Mihályfalvára hozott (...) most szent hivatalát közkedvességgel folytatja Bogyoszlóban (...) Több esztendeig viselt Assessori Tractualis Surovgatus hivatalából Pro Seniorságra emelték érdemei.*”

1810–1813 Kővágó Órsi Kuthy Sándor „*Tanulását végezvén Debrecenben, a maga költségén felment a göttingai Universitasba 1807-ben. Itt esztendeig tanulván meglátogatta Margburgot és Heidelbergát. 1809-nek végén lejöven ide való pappá lett, innen 3 esztendő múlva ment Székelyhídra.*”

1814–1816 Szélesi Gábor

1816 Szűcs István „*interimélis prédikátor volt*” (időközi).

1817 Vásárhelyi Dániel „*1817-ben prédikátorrá lettem én ifjabb Vásárhelyi Dániel, aki Debrecenben 8-adik esztendő deák koromban tanulásomat végezvén, Öcsödön (...) rektorrá lettem, holott 3 esztendőig vittem a rektori hivatalt. 1812-ik esztendő szeptember hónapjában mentem Posonyba, két hónap múlva Bécsbe. Itt egy hónapig mulatván és a göttingai Universitasban lehető kimenetelre Passusom kezemhez vettem (...)*” „*kevés ideig lehettem ide haza pibenőben (...) 1814-ben Piskolton vocabilitas Censurát vettem, Tk-es Bernáth Gedeon úr két úrfiainak nevelésére megbívtott és Kassára küldött (...), innen Pozsonyba, Bécsbe (...) 1816 dik esztendő október 22-ik napján Mihályfalván examináltattam, és közhivatalomat 1817 március 22-ik napjától fogva (...) itten folytatom.*” Itt szolgált haláláig, 1865-ig.

1865–1893 Szőke János.

A református templom a régi toronnyal

A toronygomb cseréje 1962-ben

Harangjaink

A harangot a kultikus szükség hozta létre, a bibliai idők leggyakoribb hangjelzője a kürtszó helyett.

Eredetét a legenda Paulinusz nolai püspöknek tulajdonítja (Kr. u. 5. század), aki kertjében ájtatossága közben elszunnyadt, álmában angyalok szálltak alá, akik megrázták a kert virágait, s azok bűvös zenével töltötték be a homályba boruló kert csendjét. A püspök ébredése után hiába rázta a virágokat, hangot azok nem adtak, ezért a virágok kelyhét ércből leutánozta és azt ütővel látta el.

A harangszó ősidők óta a gyülekezet hívogató és búcsúztató hangja, az embereket templomba szólítja, és megadja a halottnak a végtisztességet.

Harangot soha nem húznak meg ok nélkül. Az élet jele még akkor is, ha temetésre hív. Egy település egy vagy két tornyában a különböző harangokat a lakosság hangjuk után különbözteti meg. Számon tartja a kis- és a nagyharangot, mintha élő személyek volnának.

Hírharang szól, amikor halott van a településen, van déli harangszó, templomba hívogató harang, úgy mondjuk, az elsőt húzzák vagy a másodikat, vagy összehúzzák. A temetőben pedig a lélekharang szól. De a harang nemcsak szól, hanem zendül, kondul, csendül, zeng, zúg, aztán ha a sok használat után meghasad, újra kell önteni.

Régen ha tűz ütött ki, árvíz vagy ellenség közeledett, félreverték a harangot. Megszokott magyar lakta vidékeken a déli haragszó, a törökverő Hunyadi János 1456-os nándorfehérvári győzelme emlékére. Faluhelyen régen időjelző volt a harangkondulás, nemcsak a delet, de a reggelt és az estét is jelezte, a munka kezdetét és végét.

Friedrich Schiller *Ének a harangról* című versében így ír a harangokról (részlet):

*„Legyen a földi sors tolmácsa,
kísérje lengő kalapácsa
sorsunk forgandó kerekét.
Tanítsa, hogy nincs maradandó
S hogy mind mi földi elenyész...
Add ég, legyen üdv harangja:
Béke legyen minden hangja.”*

A templom 88 éves harangja

Az érmihályfalvi református templomnak három harangja van. A legrégebbi 1491-ből való, a második 1790-ből.

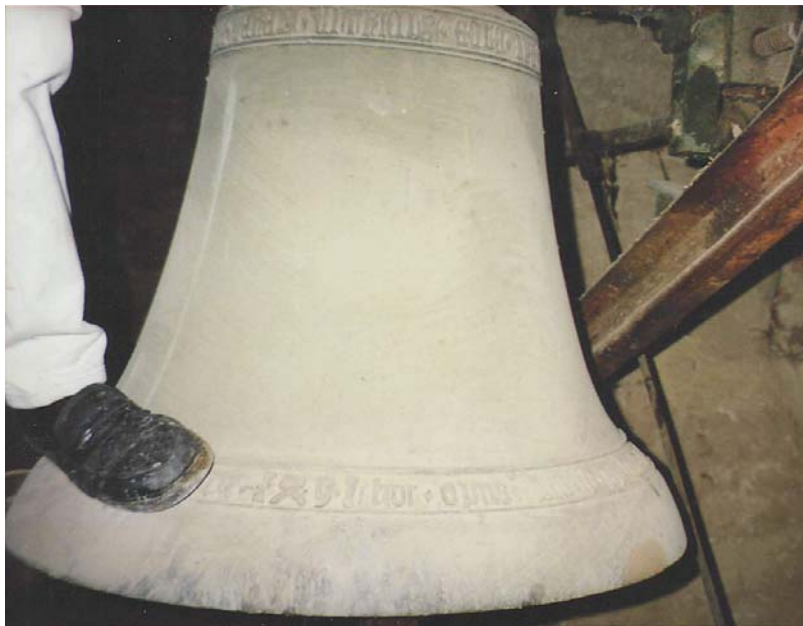
Legfiatalabb harangunk 1925-ből való, tehát 88 éves. Történetét az Érmihályfalvi Református Egyháztanács Jegyzőkönyveiből ismerhetjük meg.

A harang felirata: *„Az érmihályfalvi hívek 1925 Isten dicsőségére készítették.”*

Az 1917. június 24-én tartott egyháztanácsi gyűlésen Végh József esperes-lelkész előterjesztette: *„Nagyharangunk hadicélokra történt elvitele folytán az egyházközség jövedelme évenként kb. 600–700 koronával apadt, s ezen hiány fedezetéről gondoskodnunk kell, míg a háborúba elvitt nagyharangja helyett másikat nem csináltathat, meglevő kisharangjaiért a temetőtő fizet 3 koronát (...) bírharangcsendítés külön 3 korona.”*

1925. január 19-én a közgyűlés *„a gyülekezet közóhaja alapján, egy új harang beszerzését határozván el, az egyháztanács a házankénti gyűjtés céljából körzetekre osztja fel a községet”*. Március 1-jén Végh József lelkész előterjesztette, hogy az adományokból gyűjtött készpénz 50295 lej 50 bani az így megajánlott összeg új harang megvételére elégtelen (...) *„ezért a költségek fedezéséhez községi segítséget kérnek.”*

Május 24-én az egyháztanács ülésén a lelkész a következőt jelenti: *„Levélbeli megkeresésre a Schilling és Lattermann németországi (Thüringia) apoldai kétszázéves harangöntő cég megbízottja egyházunkban megjelent és kijelentette, hogy „Klangstal” harangérből hajlandó egy 11 mázsa súlyú harangot készíteni. Ide szállítani, a*

Harang 1491-ből

toronyba felszerelni, hogy tisztán az „f” hangot adja. Az említett cég a világ minden részébe szállít harangokat, s minden felől a legelismerőbb nyilatkozatokat hallották felőle.”

Megkötötték a németországi céggel a szerződést.

Az egyháztanács úgy határozott, hogy a harangot szeptember első felében szállítják le és: *„a harangavatást bizonyos ünnepekkel, műkedvelő előadással szándékoztak összekapcsolni, melynek jövedelmét szintén a templom és iskola célokra fordítják. Az egyháztanács az 1925. október 11-i gyűlésén a 129000 lej harangbeszerzési összeg kifizetésére felhatalmazza az elnökséget.”*

Az egyháztanács ezen a gyűlésen új harangoztatási díjakat állapított meg, s kimondta, hogy a *„3 harang minden vasárnapon s nagy ünnepeken, meghúzandó”*. A Dániel-harang pedig hétköznapokon a delet, s az estét jelenti. *„Lovass Dániel úr, mint a nagyharang keresztapja 20.000 lejt ajánlott az egyháznak azzal, hogy az*

összeg a templomtér bekerítésének költségeire fordítottassék.” A műkedvelő előadás jövedelmét, 140 086 lejt, szintén az egyház rendelkezésére bocsátották, hogy azt is a templomtér bekerítésére fordítsák.

Másik harangunk 1790-ből való, felirata: *„Fudit me Georgius Nagy de Felegybazini Anno 1790”*, alatta pedig: *„A Nagy Nog Mibály Falvai Reformata Sz. Eklesia tulajdona maga költsége által öntette”*.

Az 522 éves harang és a hozzáfűződő monda

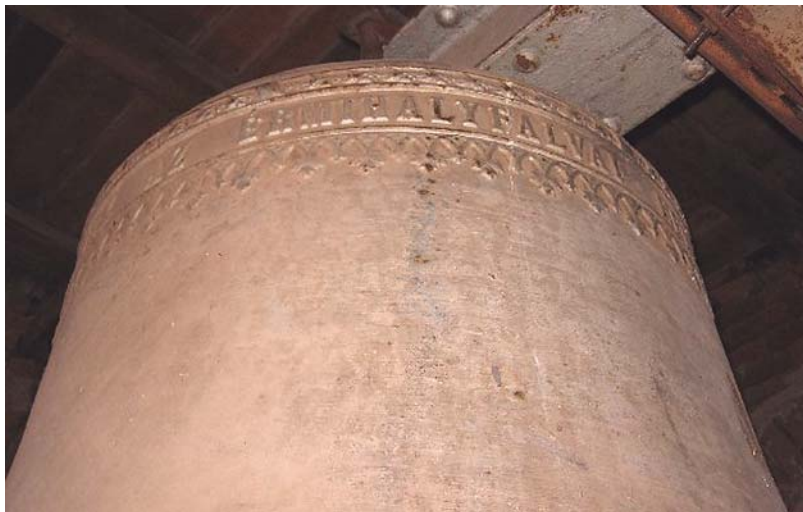
Az első harangunk, az ország egyik legrégebbi ép és használatban lévő harangja 1491-ből való, ebben az évben 520 éves. A közel nyolcmázsás harangot kitűnő anyagból öntötték. Több mint félezer éves használat után is alig kopott.

Bunyitay Vince leírása erről a harangról 1884-ből, a legpontosabb és legteljesebb: *„legnagyobb nevezetessége ez egyháznak tornyában áll. Ez egy egészen ép s mintegy nyolc mázsás harang (...) dereka egészen sima, de mind fenn koronája alatt, mind lenn karimája felett gazdag feliratokban.*

Koronája alatt nagy betűkkel ez áll: Lucas, Marcus, Matheus, Johannes Tempore Mathiae Veres, ministri huius Ecclesiae. A felirat középkori szokás szerint a négy evangélista nevével kezdődik, utána jó a lelkész neve: Veres Mátyás, aki ez egyháznak negyedik ismert lelkésze.

Karimája felett pedig ez olvasható: Regnante rege Ladislao coronationis eius anno secundo, idelicet 1491. hoc opus factum est ad laudem Dei et beati Georgii martyris per manus Emerici de Waradino. Azaz: a király, II. Ulászló neve után következik a harang s az egyház védőszentje: Szent-György, s utolsó helyen a harangöntő mester Imre neve, ki váradinak vallja magát (...) E harang híven osztozik Mibályfalva lakosainak örömeiben, bújában s a jámbor lakosok ma is oly szívesen hallgatnak szavára, mint atyáik, kiket még búzaszentelőre, feltámadásra, vagy éjféli misére hívogattott.”

Erről a harangról Érmihályfalva népe a következő mondát meséli: *„Valamikor régen, amikor török, tatár hordák kényük-kedvük szerint kalandoztak az Érmelléken is, egy rabló török csapat rohanta meg Nagymihályfalvát, ahogy régen Érmihályfalvát hívták.*

Harang 1925-ből

Úgy tudjuk 1583-ban (más adatok szerint 1587-ben) is garázdálkodtak, pusztítottak Mihályfalván. Kirabolták és felgyújtották a náddal fedett házakat, az ellenállókát levágták, akit megfoghattak rabszíjra fűzve elhurcolták, a kevesen megmaradtak a közeli dienesi erdőbe menekültek. A templom tornyára is tüzet vetettek. A magas dombon a teljesen fából épült torony hatalmas lánggal égett, míg a végén ledőlt. A harang nem olvadt meg a tűzben, hanem belehengeredett a domb alján folyó Móka patakba. Itt rejtőzött évekig a Móka iszapjában, míg a falu népe a dienesi erdő jégerfás, zombékos lápjában. Már úgy látszott, soha nem épül fel Mihályfalva. Év év után következett. A török portyázók állandóan járták és pusztították a vidéket, a bujdosó nép nem mert előjönni a rejtekéből, pedig de sokat kellett ott szenvedni szűnyogtól, farkastól, éhségtől, betegségtől, nagyon vágytak már haza (...) de nem lehetett míg az ellenség lassan el nem maradt a környékről.

Egy sötét őszi éjszakán különös dolog történt. A lápokon bújkáló, hazavágyó nép harangzúgást hallott. A harangzúgás egyre erősebb, egyre hangosabb lett. Olyan szívhez szólóan szólt, hogy nem tudtak ellenállni szavának. Mentek, mentek a hang irányába, míg a végén

a romokban heverő templom mellett találták magukat. Akkor vették észre, hogy a harang szól olyan keservesen, hívogatóan a templom alatt folydogáló Móka patakban.

Újjáépítették a templomot és a tornyot, a Móka patakból illő helyre vitték a harangot, mely azóta is hívja, hívogatja a szegény árva népet a bajból, a gondból, a gyógyulás örök forrásához, az élő Istenhez.”

Úrihímzéses terítők

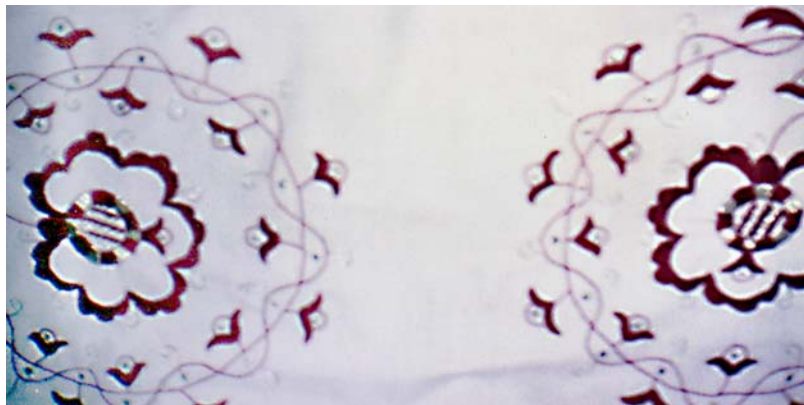
Az Érmihályfalvi Református Egyházközségnek van néhány szép, régi és értékes úrasztali terítője, amit a régi leírások kendőnek, úrasztali kendőnek neveznek. Jó részük használaton kívüli, ezek szépen összehajtogatva, keretben, üveg alatt állnak és a gyülekezeti terem falát díszítik.

A terítők leírása

1. Fehér batiszt úrasztali terítő, 18. század. A mustra a terítő két szélén fut, kb. 20 cm sűrűn folyamatos minta, alatta még egy 5 cm-es bordűr. Színei sárga, szürke, zöld, kék árnyalt. Apró gobelinöltéses sűrű minta, a skófiom, mint gyöngyszem villan elő belőle.

2. Úrasztali terítő, valószínű ez a Putnoki Kovács János által ajándékozott 1,40×1,40 m terítő 1744-ből. Levéltári adataink szerint: „*A Mihályfalvi Sz. Ekkleziának Prédikátora Putnoki Kovács János ajándékozta ezen keszkenőt 1744 dik esztendőben.*” – Sima fehér sűrű patyolat, s arany csipkébe szedett nagy kendőre varrott írás – egy régi leltár szerint.

3. Vékony muszlin anyagra varrott fehér úrasztali terítő mára megszőrkült, megfakult. A csigavonalakban kunkorodó, egyetlen nagy virágban végződő minta a 17-18. századra jellemző. Hímzése piros és fekete, lapos tömött hímzés. A terítő pirossal szegett hímzése szintén nagyon kifakult. A nagy virág közepén gránátalma, körben apró tulipánok, levelek.

Vékony, muszlin úrasztali terítő

4. Fehér, vékony patyolat úrasztali kendő, körben horgolt fehér cérnacsipkés. Négy sarkában skófiummal varrt hímzés, négy kis összekötő mintával. A török hímzésekre jellemző egymást keresztező szárú, egy töből fakadó virágágak. Laposhímzéses minta. Szépen formált kisebb és nagyobb levelek, két kisebb virág alól, középen nagyobb skófiummal varrt, stilizált, díszes tulipán.

5. 1,30×1,30 m szövött úrasztali terítő 1857-ből. Hímzett felirata négy oldalra elosztva a következő: *Az Ér-Mihályfalvai / Reformáta Szent Eklesia / Úr Asztalának mély /tiszteletére ajánlotta / Bernáthfalvi Bernáth / Gedeon Hitvesével Tolnai / Bónis Karolina / aszonyal 1857 16 August /*. Körben nemzetiszínű rojt szegélyezi.

6. Fehér alapú patyolatra varrt úrasztali terítő halványkék mintával a négy sarkában, köztük összekötő minta. Egyes pontok ezüst szállal varrottak. Az egymást keresztező egy töből fakadó virágág török hímzésemlék a 17-18. századból. Az üres felületek kitöltésére apró pontokat és néhány apró levelet hímeztek.

7. 1,90×1,80 m úrasztali terítő, abrosz. Fehér, aranysegélyes, négy sarkán a skófiumos hímzés áttört mintájú. A kendőhöz csak a sarkánál csatlakozik a minta, mely csipkeszerű levél, skófiummal és cérnával van kivarrva, utólag varrták a kendőhöz.

Ketzeli Krisztina úrasztali terítője

0,65×0,65 m kék batiszt úrasztali kendő, aranycsipkés szegélyű, aranyszállal kivarrt munka. Beléhimézve: „Ketzely Kristina ajánlya az mihályfalvi szent ekklesiának 1774”. Négy sarkában négy ugyancsak aranyszállal kivarrt szív van, melyben a következő vers van elosztva, aranyszállal kivarrva. „Manna s kőszál vize Izráelt táplálja / Lelkem is Jézusban e kettőt találja. / Bűnöm fertőiből megmosta lelkemet, / Teste táplál s azzal egyesít engemet. / Eljegyez magának drága vőlegényem, / Kinek szerelmében van minden reményem. / Ég szívem s felkészült szárnyal igyekszik / /Édes öleibe óh mikor érkezik. / Világot, mint kevély pávát megutáltam, / tövis koszorúban mert több jót találtam. / Boldog egymáshoz hú galamb szerelme / Vőlegény Jézusom lelkem segedelme. / Véres sebeinek mérge szívem hatja, / Ezt csak az igazság napja gyógyíthatja. / Kőszál vizeire sietek mint szarvas, / ott lel szomjúságom hívesítő orvost.”

A templom ma

Harang 1790-ból

A Bernáth-féle úrasztali terítő

REFORMÁTUS ISKOLÁK AZ 1948-AS TANÜGYI REFORMIG

Sass Kálmán *Elvész a nép, mely tudomány nélkül való* című, iskolákkal foglalkozó munkájában írja: „Az iskola az egyház veteményes kertje”, és „amilyen a gyermekeink nevelése, olyan az egyházunk jövődjé.” A betű, az anyanyelv, a kultúra, s ezek műhelye, az iskola marad mindig a magyarság megtartója.

A reformáció előtti időkből nincs feljegyzés arról, hogy városunkban valamilyen iskola lett volna, de a reformáció megszilárdulása után, mindenütt felállították az iskolát. A rektorok a Debreceni Kollégiumból kerültek ki, kilétüket 1658-tól tartják nyilván. A Debreceni Kollégium mielőtt tanítványait a lelkipásztorságra kibocsátotta volna, két-három év tanítói gyakorlatra küldte őket vidékre, azzal a feladattal, hogy ahol nincs iskola, ott szervezzék meg, ahol van, fejlesszék tovább.

Nagy Sándor: *Mit adott az Érmellék magyarságának a Kollégium?* írásából tudjuk, hogy az érmelléki egyházmegye 39 egyházközségéből 10-ben a kollégium diákjai vezetnek iskolát a 17. században, többek között Érmihályfalván is. Diószegen hatosztályos gimnáziumot említenek, Érmihályfalván pedig háromosztályos csonkagimnáziumot. Az 1740-es évektől kezdve, a rektor mellett, aki különben kántor is volt, van egy Vargha Katalin nevezetű tanítója a lányoknak is.

A Debrecenből jött tanítók a fiúgyerekeket három osztályba sorolták, a harmadik osztályba már deák tudományokat is tanítottak. A lányok oktatására kisebb hangsúlyt fektettek, 1830-ban felső osztályba csak öt szülő járatta leánygyermekét. 1830-ban 88 fiút és 85 lányt íratnak be az iskolába.

1855-ben a tanulók száma 130, 70 fiú és 60 leány. A fitanító Vida József, míg a leányok tanítója Aranyi István volt.

1870-ben 190 iskolás tanult (98 fiú, 96 leány). Vida József tanító mellett Szentmihályi Ferenc tanító foglalkozott a fiúkkal, a leányok tanítója Porcsalmi Antal volt, a lelkész pedig Szőke János. (Tiszántúli Egyházkerület statisztikai kimutatása.)

1869-től az állam felügyelete alá vonta a felekezeti iskolákat, beleszólott annak mind anyagi, mind szellemi életébe. 1878-ban földet is adott az iskolák fenntartására.

A legrégibb iskolaház a mostani Márton Áron utcán állott, azon a telken, melyet az egyház az 1600-as évek végén a Pásztor Kovács családtól zálogosított el, majd kifizette érte a vételárat. Az egyház tulajdonába véglegesen csak 50 évi pereskedés után került. Az 1800-as évek elején a parókia is itt állt, Kuthy Lajos író is itt született Kuthy Sándor református lelkész fiaként. Az itt lévő iskolát 1790-ben a „rég-i iskolaház”-ként említik.

Az 1700-as évek közepén épült a templomdombon az az iskola, melyet 1860-ban megnyújtanak egy tanteremmel és tanítói lakással, 1937-ben ezt bontották le, és építették újjá. 1890-ben két tantermet építettek a kántortanító és fitanító lakásának hátsó részéhez. 1895-ben a kis fiiskola mennyezete beszakadt, egyre nagyobb gondot jelentett a tanulók elhelyezése.

1895-ben felépült az első óvoda, a *kisdedővő intézet*, majd 1899-ben a második is, *„mert az első óvoda hatása alatt a szülők kívánsága oly erősen jelentkezett az óvodáért, hogy az előjáróság és a hatóságok kénytelenek voltak egy második óvoda felállításáról is gondoskodni.”* Az óvodáknak pontos helyét nem tudjuk.

1896-ban 5000 forint költséggel felépítették a leányiskola két tantermét, és javításokat végeztek a fiúiskola két tantermén is.

A századfordulón a népesség szaporodásával a pedagógia és az egészségügyi körülmények változásával egyre több iskolára volt szükség.

1920-tól már nemcsak felekezeti, hanem állami iskolában is folyt a tanítás. A statisztikai kimutatások szerint 1934-ben az

Állami Elemi Népiskola Kisújvároson öt tanerővel, Nagytótfalun egy tanerővel, a szakiskolában két tanerővel, összesen 627 növendéket tanítottak. A református fiú- és leányiskola a Derék (mai Márton Áron) utcán és templomdombon állt, 230 tanuló látogatta. Tanítók: Tóth Zsigmond, Karsay Ida, Pálffy Gizella és Pálffy Irén. A római katolikus fiú- és leányiskola a katolikus templom mellett állt 60 tanulóval, Betuker Elek volt a tanító. Az ortodox izraelita fiú- és leányiskola a református templom utcáján 120 tanulóval működött.

Statisztikai adatok 1938-ból: központi iskola 361 tanuló, gazdasági iskola 125 tanuló, Gorove-kastély melletti iskola 78 tanuló, inasiskola 79 tanuló, református felekezeti iskola 200 tanuló, katolikus felekezeti iskola 46, izraelita felekezeti iskola 80 tanuló. Összesen 969 tanuló.

Érmihályfalva lakossága az 1900-as évek elején annyira megsokasodott, hogy a tanköteles gyermekeknek nem volt elég a négytantermes felekezeti iskola. Az állami hatóságok is szorgalmazták, hogy a gyermekek részére még két tantermet építtessenek. A hívek a nagyfokú szegénységre hivatkoztak, s ennek a két tanteremnek a megépítését egyre hanyagolták. 1928-ban a presbiteri gyűléseken újra tárgyaltak erről, sőt elkészítették a tervrajzokat is, de az új tantermek felépítése mégis tovább késett, a meglévő fiúiskolák állapota tarthatatlanná vált, így az állami és egyházi hatóságok annak bezárásával fenyegetőztek.

1936. október 18-án, a református egyházközség presbiteri gyűlésén Sass Kálmán, az újonnan megválasztott lelkész-elnök jelentette: *„Miután két tantermünk nem felel meg a törvényes követelményeknek, ki vagyunk téve annak, hogy ezeket az iskolákat bezárják.”* Javasolja, hogy az egyháztanács építtessen egy kéttantermes, tolfalakkal ellátott iskolát, amely kultúrcélokra is felhasználható legyen.

1937. február 20-án a lelkész a presbiteri gyűlésen újra elmondta, hogy *„két iskolánk a termék szabálytalansága miatt veszélyben van, ezért előállott egy kéttantermes iskola felépítésének szükségése-*

sége.” A március 13-i presbiteri gyűlésen a lelkész előterjesztette: „Gyűjtőívet fogunk kibocsátani, hogy meggyőződjünk róla, mennyi összeggel hajlandók a hívek önként az iskola költségeihez hozzájárulni.” A hívek között indított gyűjtés kb. 100 ezer lej eredménnyel járt.

Sass Kálmán az említett iskolatörténeti munkájában részletesen leírja 1937 nyarának történetét, az iskolaépítést. „Aki nem tudott pénzt adni, jött ingyen gyalog munkásnak, a szekeres gazdák pedig felajánlották igájukat a felmerülő fuvar ingyenes megtételére. Az egyház elad a Jókerti homokterületből 9 hold földet 70 ezer lejért, s az ebből befolyó összeget is hozzácsatolja az építési költségekhez. A püspökség is a megígért segítséget valóra váltotta... A kisfiiskolát és tanítói lakást legelőször lebontották (...) az alapkövetétel után megkezdődött Sionunk várának építése (...) Naponta 50–60 szekér hordta a téglát, faanyagot, cserepet (...) ugyancsak serényen folyik a munka a kántortanítói lakáson is, amit teljes egészében kijavítanak”

„Szeptember 12-én a lelkészbeiktató évfordulóján felszentelik az iskolákat, a tanítói lakásokat is átadják (...) a nagyszámú gyülekezet előtt Dr. Szabó Lajos várad-réti lelkész hirdette az Igét. Templomozás után az összegyűlt sokaság a harangzúgások közepette az ősi zsoltárt énekelte: Az Úr énnekem őriző pásztorom”. „Az bizonyos, hogy akik adakoztak, azok szívesen adtak egyházunk és fajunk eme veteményes kertje jövőjének építésére és biztosítására.”

A polgári iskola

A mind veszedelmesebben közeledő front árnyékában Sass Kálmánnak szívügye, féltett kincse volt az ő vezetésével épült polgári iskola, tíz nagy érmelléki községnek egyedüli közép-fokú iskolája. Nagy tervei voltak vele. Nagyvárad és Nagykároly között ez jelentette az egyedüli magyar nyelvű középiskolát.

Nagyon sok volt a tehetséges gyermek, őket szerette volna tovább taníttatni, ingyenes kollégiumot is szervezett Mihályfalván, tehetségkutatók jártak be az Érmellék településeit, és hívták a gyermekeket.

Az érmihályfalvai Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola az 1942-43-as tanévben indult be. Igazgatója, vezetője Kotormán István okleveles középiskolai tanár, aki tanévzáró beszédében a következőképpen buzdította munkára a tanulókat: „Az Érmellék középfokú iskolájában nehéz volt ez az év. Ismeretlen úton sok az akadály. Őseink földjén élünk. Ők is küzdöttek az ingovánnyal, körülöttük is harsogott a farkasok üvöltése, mégis urai lettek ennek a földnek. Atyáitok évszázadokon keresztül mentették az életet, mentették magyar lelküket, amikor »két pogány közt, egy hazáért« adták a vámot. Ha szükség volt, fegyverrel állott a csatamezőre Érmellék népe. Kiskerekiben bontotta ki diadalmas zászlaját Bocskai István, a nagy fejedelem. Hiába bukott el itt, Nagymajtényban a szabadság. Érmellékünk új harcosokat adott az örök magyarság számára. Szódemeteren Kölcsey Ferenc, Érsemjénben Kazinczy Ferenc emléke hirdeti, hogy harcban állottunk szüntelenül, de a harcra vezéreket is szült ez a föld. Az érmindszenti Ady Endre lelke harcolt ezen a földön, hiába volt minden testi és szellemi fegyvertől megfosztva ez a nép. (...) Ti ne féljete, csak higgyetek a mindenkor megmentő Istenben, ne tévesszék szem elől e föld ősi szellemének fényét, dolgozzatok, dolgozzatok!”

Az iskola igazgatósága által kiadott évkönyvből megtudjuk az iskola keletkezésének történetét is. Trianon előtt az Érmelléknek szerves kapcsolata volt a Debreceni Kollégiummal, de ezután minden kulturális lehetőségtől megfosztották a környéket. A középiskola hiánya régi fájdalmát jelentette az Érmelléknek. 1942 tavaszán Sass Kálmán lelkipásztor kezdeményezésére, Berényi Sándor községi főjegyző ajánlásával, a vallás- és közoktatásügyi miniszter előbb fiú-, majd ezt kiegészítőleg polgári leányiskolát is engedélyezett. Az egyházközség pedig díjtalanul engedte át egyik népiskoláját, amíg az iskola épülete felépül.

Az első iskolaév, 1942-1943 nehézségeit is leírja ez az évkönyv, de a hét emberből álló tanári testület mindent megtett az intézményért és a tanulókért. A tanári kar: Kotormán István megbízott igazgató, Andrási Irén tanár, az I. leányosztály főnöke volt Dóri Klára tanár és az I. fiúosztály főnöke volt Horváth

Viktor református lelkész, óraadó, Majoros Géza tanító, Petrovich Magda tanító óraadó. Betuker Tivadar katolikus plébános óraadó hitoktató volt.

Az 1943–1944 iskolai évről Kozák Mária bizonyítványából tudjuk az iskola nevét: Érmihályfalvai M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola. A második osztályt végzett tanulók tantárgyai: magaviselet, rendszeret, hit- és erkölcsstan, magyar nyelv, német nyelv, román nyelv, földrajz, számtan és mértan, könyvtel, növénytan és állattan, kézimunka, szépírás, ének, testgyakorlat, honvédelmi ismeretek. Az igazgató Kotormán István, osztályfőnök Dóri Klára.

Polgárista lányok az iskola udvarán

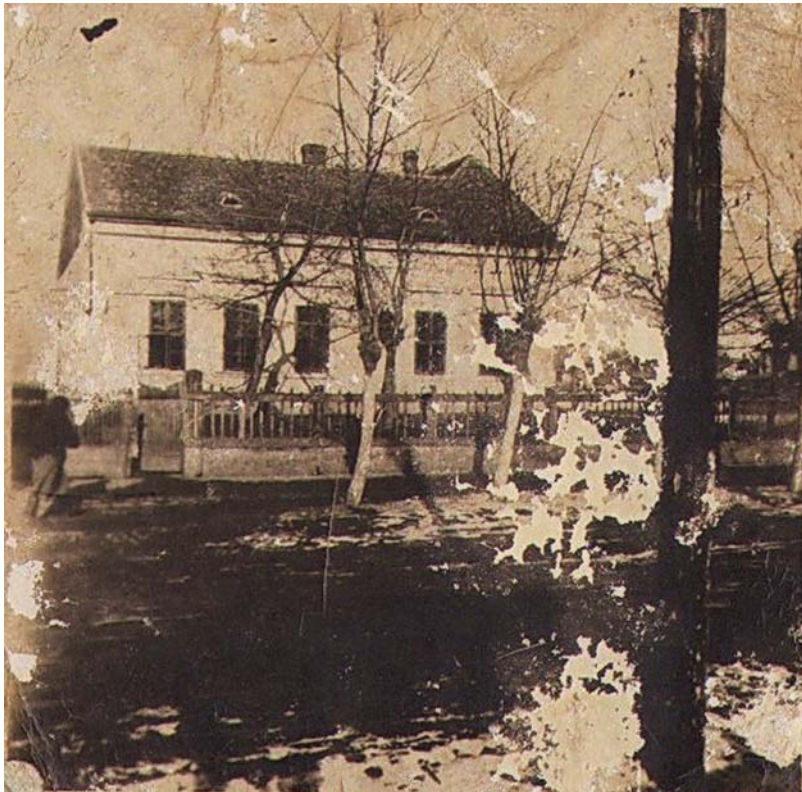
Az 1944–1945 iskolai évben Állami Polgári Iskola a neve. Német nyelv nincs, francia nyelv és román nyelv az új tantárgy. Az igazgató Székelyhídi Ágoston, ugyanő az osztályfőnök is.

A háború katasztrófája miatt megszűnt a kollégium, ennek ellenére a gimnáziumban maradt 300–400 gyermek. A tanárok jó része elmenekült. Sass Kálmán ekkor hívta meg Balaskó

Vilmos lelkipásztort igazgatónak és a szobrászművészként ismert öccsét, Balaskó Nándort tanárnak. Balaskóék 1946 őszén költöztek Érmihályfalvára. Balaskó Vilmos erre így emlékszik *Élet a föld alatt* című könyvében: „Eljöttem haza meghalni és magammal hoztam a családomat is, ahelyett, hogy otthon hagytam volna. Féltett kincse volt az érmihályfalvi papnak az általuk teremtetett „polgári iskola”, tíz nagy érmelléki községnek az egyetlen középfokú iskolája. Annak kellett egy vezető az elmenekült vezetők helyett, s én lettem az áldozati bárány.” „Csak nagy rábeszélésre és ígéretek alapján hagytam el védett otthonomat és fogadtam el az Érmihályfalvai Állami Koedukációs Gimnázium vezetését, ... az iskola átszervezésébe vettem bele magam. Jól ismert, több évtizedes nevelési gyakorlattal rendelkező tanárokat állítottam be helyettes tanári minőségbe. Jöttek is a városba szívesen, és két iskolai évben át odaadó munkát végeztünk olyan eredményesen, hogy mind a váradi, mind a nagykárolyi iskoláknál jó eredményt értek el a felvételiző növendékek. A harmadik iskolai évben (1948) bekövetkezett a tanügyi reform. A vallásstanári katedrát léépítették, s bár elfogadhattam volna más katedrát, úgy döntöttem, hogy vidéki parókiára megyek”.

Az 1945–1946-os tanévben már kétnyelvű bizonyítványt állítottak ki. Az iskola neve: Gimnaziu de Stat cu Limba de Predare Maghiară, Valea lui Mihai – Érmihályfalvai Állami Magyar Tannyelvű Gimnázium. A bizonyítványokat aláírta Balaskó Vilhelm director – igazgató.

Ady Endre idézet volt a mottója 1947–1948 között az Érmihályfalvai Állami Magyar Koedukációs Gimnázium IV. B. osztályában végzett növendékeknek. A pecséten az iskola neve: Gimnaziu mixt de Stat cu limba de predare maghiară – Állami Magyar tannyelvű Vegyes Gimnázium Valea lui Mihai – Érmihályfalva. Az értesítőt 1948-ban még magyarul adták ki. A tantárgyak ekkor: hittan, román nyelv, magyar nyelv, latin nyelv, francia nyelv, orosz nyelv, történelem, földrajz, mennyiségtan, kémia, természetrajz, egészségtan, rajz, ének, testnevelés. Balaskó Vilmos az igazgató és dr. Puskás Zoltán az osztályfőnök.

A régi, úgynevezett Szobros iskola

Az 1948-as tanügyi reform után megszűnt a gimnázium, V-VIII. osztályos iskola lett, és megszűntek a felekezeti iskolák is.

„KERESZTEDBE FOGÓZVA” Útszéli keresztok városunkban

„*Jövök semmit nem hozva, keresztedbe fogózva.*”
(Ref. Énekeskönyv)

A keresztény vallás legfontosabb szimbóluma a kereszt, Jézus Krisztus halál fölötti győzelmének jele. Sokatmondó és nagyon tartalmas jelkép, felvesszük a keresztet, amit hordoznunk kell, mert Krisztus már előbb felvette a maga keresztjét, és ebben van a mi üdvösségünk.

A keresztrefeszítés az ókor legborzasztóbb halálneme volt. A kereszt, latinul *crux*, kínzó oszlop, amelynek különféle formája lehetett. Jézust a római katolikusoknál elterjedt keresztre feszítették, amely két derékszögben egymásra erősített durva gerendából állt. Ez a szégyenletes kínzóeszköz a keresztények számára jelképpé vált. Krisztus a keresztben való szenvedésével és halálával elvégezte a megváltás munkáját.

A kereszt felső rövidebb végére szokás szerint táblát helyeztek a halálos büntetés okának megjelölésével. „*Pilátus pedig címet is írt és feltevé a keresztjára. Ez vala pedig az írás: A Názáreti Jézus a zsidók királya és héberül, görögül és latinul vala ez írva.*” (János Ev., 19. rész, 19.,20.)

A keresztény művészetben csak a latin nyelvű mondat rövidített változatát az INRI-t írták, *Jesus Nazarenus Rex Iudeorum*, magyarul: A názáreti Jézus a zsidók királya.

Régen az utak mentén, az utak kereszteződésében állítottak keresztet. Az útszéli kereszt az utazót őrizte, védte. Mára, a régi, szép fakeresztjeink egyre eltűnnek, kikorhadnak, néha felváltják őket a betonból, vasból készületek.

Az Andrassy park előtt, az Y alakú kereszteződésben állt egy 2,5–3 méter magas fából ácsolt kereszt, melynek 2005-ben lett „új” története. A kereszt léckerítéssel körülvevett kertben állt, mindig tele ültetve virággal. A kis kerítésre, és a kereszt tövébe tették a koszorúkat. A kereszt fából volt. Tetején félkör alakú bádóg, mely védte az esőtől. A corpus úgynevezett pléh Krisztus, vagyis bádogból kivágott, megfestve az arc és az egész test, annak formája szerint. Így erősítették a barnára festett fakeresztre. Ez a régi kissé kopott kereszt hozzátartozott a városhoz. Már gyermekkoromban is ott állt, kibírta a változásokat.

2005 tavaszán egy éjszaka eltüntették. Reggelre helyét egy sokkal díszítettebb betonkereszt foglalta el román felirattal.

Hová lett a kereszt? Egyesek azt mondták, kivitték a mezőre, a dögkút felé, ott fogják felállítani. Mások szerint az ortodox temetőbe került.

2012 áprilisában rátaláltam az elveszettnek hitt keresztre, kissé még kopottabb, jóval alacsonyabb, kitámasztották három oldalról is. A Villa Emilia udvarán állította fel valaki, az utcafront felé.

A város szélén, a keserői út elején, a legutolsó ház után egy 2–2,5 méteres gerendából ácsolt kereszt állt. Barnára festve, tetején korhadt, töredezett, barnára festett deszka védte az esőtől. A kereszt felső részén, a fehér bádogon a felirat: INRI. A corpus nagyméretű, valamilyen ezüstsínű anyagból öntötték. Nagyon szépen megmunkált, a megfeszülő izmok a karokon, lábakon, a dárdaszúrás nyoma nagyon jól látható. 2006 novemberében ennek a kidőlni készülő fakeresztnek helyére betonkereszt került. A fakereszt hátát már egy betonoszloppal erősítették meg. Egy öreg néni emlékezett, hogy gyermekkorában amikor a keserői búcsúba mentek, a többi zarándokkal együtt, mindig megálltak a kereszt tövében imádkozni.

Ezt a fakeresztet a templom kertjébe szállították, a corpus rákerült a beton keresztre. Győrfi József plébános szentelte meg az új feszületet, és üzenetéről beszélt, mi szerint az ember ne féljen, hiszen a Teremtő nagy szeretetét, megváltását jelenti.

A régi kereszt a park előtt

A keserői út menti kereszt

A megtalált régi kereszt

2006-os keresztszentelés

A dienesi kereszt

A Kopasz utcai kereszt

A dienesi sorompón túl – ezt a részt keresztet Dienesnek is hívják – áll ez a barnára festett, vasból öntött kereszt. A kereszt szárainak díszítése a 3–3 karika, az INRI felirat pedig fehér. A kb. 3 méter magas keresztben a corpus valamilyen ezüstsínű ötvözet. A kereszt hátánál drótkerítés, rengeteg műkoszorúval.

A Kopasz utca végén, útelágazásban áll ez a betonkereszt. Ennek is volt elődje, de sorsáról nem tudunk. Krisztus testének csak körvonalait karcolta bele alkotója. Alacsony drótkerítéssel van jelképszerűen körülvéve, elől még egy kicsi kereszt háromszögű tartón. A feszület az útszélen áll, hátánál kerítés, kertek.

A 20. század elején fényképek tanúskodnak arról, hogy a Morgóban, a sarkon állt egy fakereszt, melynek tetejét bádog védte. Krisztus teste, a fényképek szerint előrehajlott, térde megroggyant.

A régi néptanács előtt egy kőkereszt állt az öregek szerint. Régi képeslapokon halványan látszik, kicsi kerítéssel vették körül, sorsa ismeretlen.

TÓTFALU - KISKÁPOLNA - A SZLÁVY CSALÁD

Érmihályfalva lakossága és önkormányzata 2011 őszén egy emlékkövet állított a felújított Kiskápolna elé, melynek felirata: Tótfalu 1329, Kiskápolna 1818, Szlávny család. Ez a három név és a két évszám szorosan kötődik egymáshoz, bár századokat ölel át története.

Az emlékkő

Tótfalu annak a hat településnek egyike, melyet a Turul nemzetség alapított a 13. században. Ezek a falvak Pusztapáti, Györgyegyháza, Érkenéz, Érmihályfalva, Értarcsa és Tótfalu.

Tótfalut (Thotfalw) 1329-ben említik először a levéltári dokumentumok. Mihályfalva nagyhatárai között alakult ki. Adataink szerint a 16. században olvadt be Mihályfalvába. Szláv lakóit a 13. században telepítették ide, beolvadtak a színmagyar környezetbe. A jobbágynevekben éppen úgy nem maradt semmi nyomuk, mint a földrajzi nevekben.

Sass Kálmán lelkipásztor írja 1938-ban: *„A régi egyházmegyei iratok szerint a mai Érmihályfalva három különálló politikai és egyházközséget foglalt magába: Újváros, Tótfalu, Nagy Nog Mihályfalva. Ez utóbbi a kettő között foglalt helyet, míg végre bekebelezte a két előbbi. Tótfalunak külön temploma volt, aminek közfalára egy Pap Ferenc nevű 79 éves ember 1824-ben jól emlékezett.”*

Dr. Andrassy Ernő, a város polihisztora 1934-ben ezt írta: *„Egyik birtokos a 14. században a Gorove kastély környékén elterülő birtokára tótokat telepített be. Innen a Kis- és Nagytótfalu elnevezés.”* Ez az elnevezés ma is megvan. Itt a Tótfalun áll a Kiskápolna.

Érmihályfalva lakossága magyar és református. Az első idegen nyelvű és vallású 1781-ben telepedett itt le. A katolikus Stubenbergék és Szlávok felsőbb utasításra idegeneket hoztak be munkásoknak birtokaikra. Így telepítették ide a tótokat (szlávokat) a település nyugati részére.

1820-ban 40 katolikus lelket számoltak a 2363 lakosból. Számukra építtetett kápolnát a Szláv család 1818-ban, minden hónap utolsó vasárnapján tartottak szentmisét.

A Kiskápolna alapterülete 25 négyzetméter. Egyhajós, faros, nyeregterős épület. Északkeleti főhomlokzatán keretelt bejárat látható, fölötte kerek világítóablakkal. A megközelítőleg háromszögletű oromzat fölé huszártornyot építettek. A hajó oldalain egy-egy keretelt ablak áll. Szentélye félköríves lezárású, kerek világítóablakkal.

1904-ben felépült a római katolikus plébániatemplom, a Kiskápolna feleslegessé vált, nem használták, nem gondozták, s állapota egyre romlott. 1991-ben megszületett a felújítás gondolata. A felújítás híre megmozgatta a város lakosságát, sokan adakoztak a más vallásúak közül is, hiszen a Kiskápolna már-már a város egyik szimbólumává lett. 1993-ban felújították, de továbbra sem használták. Állaga ismét romlott, üresen állt, az ajtaja is lekerült a sarkáról, fala omlott, misézni sem szoktak benne, hisz arra ott a templom.

2011-őszén a „*Dióverő szíp napok*” eseményeire készülve felújították ezt a szép kis római katolikus kápolnát.

Rencz Csaba írta a *Bihari Napló*-ban: „*Sor kerülhet újra szentmisére a Tótfalu nevű városrészben lévő római katolikus kápolnában. Ennek apropóját az adja, hogy 100 éve, 1911 októberében lett adminisztrációs szempontból önálló egyházközség az érmihályfalvi.*”

Egyúttal egy keresztet is állítottak a kicsi udvarba, egy Szent István-kettős keresztet, melyet mind a római katolikusok, mind minden magyar ember magáénak érezhet.

Emlékkövet helyeztek el a kápolna előtt, melynek márvány-tábláján a felirat: „*Tótfalu 1329, Kiskápolna 1818, Szlávy család*”.

Röviden az érkenézi és okányi Szlávy családról, azokat a családtagokat említve közülük, akik kötődtek városunkhoz.

Az érkenézi és okányi Szlávy család birtokos nemes család, a 17. századból. A család ősenek, Szlávy Jánosnak (született 1674) két fia maradt, Pál (1706–1787) és György (1726–1801). A két fiú 1766-ban Mária Terézia királyasszonytól nyert címeres nemesi levelet.

A Szlávok Bihar megye legnagyobb birtokosai közé számítottak a 18. század végén. Az érkenézi ágból származó, 1859-ben Érmihályfalván lakó Szlávy Károlynak és Tivadarnak Genyétén volt 1020 katasztrális holdja. Testvérüknek, Ferencnek pedig Érmihályfalván 800 hold birtokán kívül Érkenézen is volt néhány hold földje. A kastély hatalmas és impozáns épület volt. Ma romokban áll.

A régi...

és a felújított Kiskápolna

Kettőskereszt a Kiskápolnánál

A Szláv-kastély Érkenézből

A Szlávy család mihályfalvi tagjai

Szlávy János (1773–1831), Szlávy Pál 12. gyermeke, császári királyi kapitány és több vármegye táblabírája, „orvos doktor”. Az érmihályfalvi református anyakönyvbé jegyezték be halálát, bár a család katolikus volt. Itt ez áll: „*meghalt 1831. augusztus 29-én, János fővétele napján fenepokolvaras kiütődésekben (...) eltemetődött halotti pompával (...) sok jeles virtusokkal díszlett világi életének 58-ik esztendejében.*” – Sírhelye ismeretlen.

Szlávy Tivadarné Szkládár (Skodál) Anna (1811–1843) gyászjelentéséből tudjuk, hogy 32 évesen halt meg, 17 évesen ment férjhez, ez idő alatt hét gyermeket szült. Tivadar nevű kisfia, férje és a család egyik tagja, Szlávy Mária (1812–1837) is ide vannak eltemetve. „*Az elhunytnak meghidegült tetemei a közsírkertbe fognak tétetni*” – olvasható a gyászjelentésén.

Szlávy Tivadar gyermekei közül csak *Géza* érte meg a felnőtt kort (1837–1882), aki császári királyi huszár főhadnagy volt. Gyászjelentése szerint: életének 45. évében hunyt el, tüdőgümőkórban.

Városunkban élt még Szlávy Károly (1803–?) és fiai közül *Ferenc* (1834–1900) és *Adolf* (1838–1898), akinek nem volt családja. Szlávy Ferenc leánya, Gizella településünkön ment férjhez Fráter Gáspár doktorhoz. Egyik fia, Fráter Jenő, 1940–1944 között főszolgabíró volt városunkban.

A Szlávy-sírkő a mihályfalvi temetőben

TEMETŐK, SÍRJELEK

„A sírköveket az emberek azért állítják, hogy az élőket nemzedékek múltán is a holtakra emlékeztessék.”

(Gazda Klára néprajzkutató)

*„Kovács Rozália 2000-ben 112 darab csónak alakú fejfát leltározott fel, később pedig a temetők minden zegét-zugát felderítette. (...) Voltak olyan részek, ahol a szó szoros értelmében közelharcot kellett vívnia a bozóttal, hogy hozzáférjen egy-egy fejfa szövegéhez, lefotózásához” - írja Rencz Csaba 2006-ban *Temetők, történelmünk tanúi* cikkében.*

A helytörténészek feladata felkutatni, felmérni, megismerni és megismertetni műemlékeinket. Történelmi örökségünkhöz nemcsak a közismert, számon tartott műemlékek tartoznak, hanem a népi építészetből a lakóházak, gazdasági épületek, pincék, temetők és ipartörténeti emlékek stb. Szükséges ezek feltárása. A helytörténeti kutatások igen fontos helye a temető, ahol bőven akad tennivaló. Több mint 15 éve foglalkozom az érmihályfalvi temetők felkutatásával, ebben a témában több írásom is megjelent, *Sírkövek a 19. századból, Keresztedbe fogózva (Út menti keresztek), Hősök és áldozatok sírjelei a temetőben, a temetőn kívül és az emlékművön, Csónak alakú fejfák* stb.

„Szükséges temetőink számbavétele, felmérése, védelme, mely történelmünk része, egy darabja (...) fontos, hogy leírjuk, lefényképezzük, lerajzoljuk temetőink sírköveit, feliratait, a síremlékek művészi értékeit” - fogalmazta meg Dukrét Géza, a PBMEB elnöke.

„Aki temetőinket menti, sírköveinket oltalmazza, sírhantjainkat gondozza, számon tartja, az a tovább élő utódok megmaradásának

reménységét és jövőbe vetett hitét munkálja”- olvassuk a PBMEB 1999-ben kiadott temetőkről írott könyv előszavában.

Ezeknek a gondolatoknak szellemében Érmihályfalván sokat tettünk már:

- 2000-ben összeírtunk, feltártunk a temetőben 112 db még megtalálható csónak alakú fejfát.

- A félredobott, összetört gazdátlan sírköveket a templomkertben kialakított kőtárba mentjük (eddig 5 db van).

- A csónak alakú fejfáknak emlékparkot hoztunk létre a református templomkertben 12 félredobott fejfából.

- 2004-ben megtörtént a református temető teljes feltérképezése, felleltározása.

- Összeírtuk a temetőben található, az 1800-as években állított 31db sírkövet.

- Számontartjuk az első és a második világháborúban odamaradtak emlékére a temetőben állított sírköveket, sírkőtáblákat, obeliszkeket.

- 2004-ben emlékművet állítottunk az első és a második világháborúban odamaradtaknak és a szocializmus áldozatainak, a város egyik forgalmas pontján, a Morgóban.

- A visszaemlékezők elbeszélése alapján megpróbáltuk beazonosítani azokat a helyeket, ahová azokat az ismeretlen, idegen katonákat temették, akik itt vesztették életüket a háború során. Ezeket is számon tartjuk.

- Nagy személyiségeink elhanyagolt, gazos, szemetes sírhelyének kitakarítása, gondozása is állandó feladat. (Fráter Gáspár orvos, Szőke János lelkipásztor, Kovács József bíró stb.)

A temető csónak alakú fejfái

A temető Érmihályfalván a településen belül helyezkedik el, három nagyobb utca fogja közre. Főbejárata a Temető utcáról nyílik, majd érinti a Templom utcát és az Erdőalj utcát. A temető parcellázott. A római katolikus területe 1,83 hektár, a

zsidó 0,86 hektár, míg a református temető a legnagyobb a maga 8,81 hektárával.

A református temető körülkerített, a Temető utcára eső részt betonkerítés, néhol drótkerítés, élő sövény, orgona- és akácbokor határolja. A kerítést 1927-ben kezdték el építeni.

Az elhunytak nyughelyét településünkön sírnak nevezik, de a fejfákon sírhant, sírhalom, sírbolt néven is nevezik.

A legelterjedtebb fából készült sírjel a fejfa, melyet a sírban nyugvónak állítanak. Környékünkön a csónak alakú fejfa terjedt el. Csónak alakú fejfát állítottak Irinyben, Érsemjénben, Szalacson, Érkörtvélyesen, Értarcsán, Gálospetriben, Asszonyvásárán, Biharfélegyházán, Diószegen, Püspökiben, Érkeserűben és Érmihályfalván. Az Érmihályfalván található csónak alakú fejfákat egyszerűen csak fejfának vagy *gomfának* nevezik.

A református temetőben a főút két oldalán található azok a fejfák, vagy gombfák, melyeket csónak alakú fejfáknak nevezünk. Némelyek sorban állnak, mások elszórva bozótos, bokros részeken, ahol akác-, és orgonabokrok között még megtalálhatóak.

A csónak alakú fejfák a fatörzsös fejfák csoportjába tartoznak. *„Felső részük három oldalról csapott s hegyes csúcsban végződnek, a felső rész csónakorrhoz hasonló formájáról kapta elnevezését.”*

A fejfa szerkezetileg három részből áll: a lábrész, erről csak a háncsréteget távolítják el, ez a földbe kerül; a törzs, ez a leghangsúlyosabb rész, melynek előlapját nem csak fejszével faragják (nagyolják), hanem gyalulják is, ide kerülnek az elhunytakra vonatkozó adatok, sírfeliratok.

A törzs fejrésze jól láthatóan elkülönül a törzstől, néha ez kissé kiugró rész, ott faragott tagolás található, melyet vízszintes vésőrovásokkal, a betűző-vésővel alakítanak ki. Ezt nálunk holkernek, hajlításnak, plattnak, sőt néha eresznek nevezik.

A fej és a törzs aránya általában fele-fele, de sok esetben a fejrész jóval hosszabb. A fejfák magassága 2,5 méter, ebből a földbe egyméteres rész kerül, ez azonban változó is lehet. A

fejfák vékonyabbak vagy vastagabbak, de nem az emberek módja szerint, hanem „*abogy a fá adta magát*” – mondta Balla Imre adatközlő, aki sok fejfát betűzött. Nincs különbség férfi vagy nő, fiatal vagy öreg sírjele között.

A csónak alakú fejfa kifejezést csak a szakirodalomból ismerjük, adatközlőim nem tudják miért ilyen alakú. A mindennapi beszédben fejfát vagy gompfát mondanak, a formára vonatkozóan azt mondják, így tanulták az öregektől, ősöktől is.

A fejfa törzsének előlapja általában egyenes, néha kissé kiszélesedik a kiugró résznél. Ezt az egyenességet sokszor hangsúlyozzák a halott adatainak és a sírversnek keretbe való helyezésével. A fejfa a törzs és a fejrész találkozásánál a legszélesebb, néha a 26 cm-t is eléri.

Az elkeskenyedő fejrész csúcsban végződik. A tetején a bevágások a koszorúk elhelyezésére szolgálnak. Ezt a faragó többféleképpen alakította ki, például huszárcsákó formájúra vagy

Csónak alakú fejfa

srégen levágva, néha kerekítve – az adatközlő faragók szerint. Több esetben a fejfák oldalába szegeket vertek és ide helyezték a koszorúkat.

A fejfák háta egyenes, a csúcs felé elkeskenyedik, a törzsi résznél enyhén lekerekített, fejrésze kissé előrebukik, néha kiszélesedik, védve az írást. A fejrész buktatása (a faragó szerint) kb. 5 cm kell hogy legyen. Oldalnézetből, sok esetben tökéletes csónak alakú.

A kiolvasható fejfák legrégebbike 1929-ből való, még ép. A legutolsót 1981-ben állították.

A fejfafaragásról

Érmihályfalva ma is élő faragó mestere Kerepesi István, 80 éves (Plugar utca 115.), Balla Imre, 80 éves (December 1. utca 31.) aki csak betűzőtt. Mindkét adatközlővel beszélgettem. A fejfák faragásáról és a betűzésről elmondták, hogy a fejfát a család megbízásából faragták, egy napot dolgoztak rajta. Száraz akácfaából készítették, mert a nyers széthasadt megmunkálás közben.

A faragó szerszámai: nagybalta, fejsze, bárd, gyalu, fűrész és a betűző véső. A fa tövén a kérget meghagyták, a holkert (eresz, hajlítás) a vésővel kicifrázták, majd festették és betűzték a fejfát. Ha nem hagyták meg természetes színében, akkor fekete festékkeverékkel kenték be. Ha megszáradt, betűzték, előtte kimargózták. Kisorozták, kockázták a sorokat, *„de a betűket nem rajzoltam előre”* – mondja Balla Imre bácsi. *„Ha vastagabb fája volt, azt lehetett cifrázni. Két vonal a szélén a vésővel, vagy lekerekítettük, hogy ne legyen sarkos.”*

A fejfákon levő síkdíszítményekről, díszekről azt mondja: *„A szomorúfűz a megnyugvás (jele), ott pihen, régen fűzfát ültettek, ahol nem lehetett, rárajzolták.”*

Kerepesi István bácsi elmondta, hogy gyermekkorában tanulta a gomfa faragását egy mestertől. Csak ismerősöknek fara-

gott és betűzött. Egy-két napszámos segített neki nagyolni, de a fontosabb munkákat ő végezte. Nem pénzért dolgozott. „Amennyi időt csináltam, annyi időt jöjjön nekem kapálni” – mondta az árról.

Ácsszerszámokkal dolgozott, mint a balta, gyalu, széles bárd és betűző (véső). A száraz akácfát durván kifaragták, a mester keresztirányban legyalulta, még faragott rajta, kiformázta az alakját, kialakította a betűlapot. A fejfa föld alatti részét tőkének nevezte, állítása szerint a síkdíszítményeken a felvett láda, edény, melyből kinő a „fücfa”, az a tőkét jelentette. „Ha jól le van gondozva, és ha jól be van vésve, akkor száz évig is eltartott egy ilyen gomfa” – mondta Pista bácsi.

A fejrész elülső része a homlok, erre faragták a „dísz”, a „platt” alatt van a betűző lap, ide került az írás, a halott adatai.

A faragómester szerint semmi jelentőséget nem tulajdonítottak a síkdíszítményeknek. Ő úgy mondta: „szomorúfücfát” véstek rá, azért mert szép, „olyan örökzöld, örökös dísz”. „Tulipánt és más virágot és véstek rá, mely vázából, tartóból nő ki”.

Síkdíszítmények a fejfákon

Kunt Ernő *Temetők népművészete* című munkájában írja: „a vésett díszítmények között a leggazdagabbak a stilizált növényi motívumok, a földből, cserépből kinövő virágtő, rozmaring és faábrázolások. Másik bőven variált motívum a szomorúfüz”. Ezek a síkdíszítmények, motívumok találhatók meg a mi csónak alakú fejfáinkon is.

A rozmaring, ez a fenyőágas, halszálkás, jóillatú növény 49 fejfán található dísz. Szára egyenes vagy hullámvonal, néha elágazó szárán az apró tűlevelek is meg vannak rajzolva. Tőkéből, földből, edényből nő ki, elágazó gyökere is fel van vésve.

A síkdíszítmények, díszek magassága és szélessége, nagysága és formája alkalmazkodik a fejfák fejrészének méreteihez. Van 15 cm nagyságú, de 45 cm magas és 28 cm széles díszítés is.

Balassa Iván *A magyar falvak temetői* című munkájában a tulipánokról írja: „*A tulipános díszítmények Bihar és Hajdú megye egyes falvaiban szinte napjainkig fennmaradtak. A keleti részen sokkal gyakrabban alkalmazták a sírjeleken a tulipánt, mint Nyugaton.*” A 108 csónak alakú fejfa közül 22 fejfán található tulipán motívum. Ezeknek nagy részét a hatvanas-hetvenes években vették a fejfákra. Az 1, 3 és 5 virágú tulipánok cserépből vagy stilizált koporsóból nőnek ki, általában 3 gyökerük van. Virágnylásuk a népművészet más ágaiból ismert tulipánvirág. Szára elágazó hullámvonal, 4-5 levelük nagy tulipánlevél.

A síkdíszítmények vésete alatt találhatóak a következő rövidítések: ABFRA = A Boldog Feltámadás Reménye Alatt; BLPF = Béke Lengjen Porai Felett, vagy csak BPF = Béke Porai Felett.

Fejfafeliratok, sírversek

A fejfák simára gyalult előlapjának törzsi részén a tagolás alatt találhatóak a fejfafeliratok és sírversek. A feliratok leggyakrabban használt bevezető formulája az „*Itt nyugszik*”, másik többször megtalálható formula az „*E sírhalom fedi testem*”. Ezután következik a név..., élt..., meghalt..., dátum, és valamilyen záró rövidítés, vagy a „*Béke Poraira*” szöveg.

A betűző a fejfán rendelkezésére álló keskeny és hosszú felülethez alkalmazkodva véste a szöveget, így a szöveg rövid sorokra tördelődött, az elválasztás, a helyesírás szabályainak nem mindig megfelelően történt. A sírfeliratokat nyomtatott, vagy írott betűkkel vették be betűzővésővel, kb. 3 milliméter mélységűre.

A sírfelirat egyes szám első személyben mondja el a halott adatait. Nem vidám, nem szomorú, tényközlő. A sírversek néha versszerűen rímelnek.

„*Itt nyug/Szik néh/Molnár/Eszter/Baranyi/Sámuelné/Élt 75 évet/
Meghalt/1960 II hó 17/BKP/*”

„E sír halom/Fedi testem/Tóth Zsigmond/Volt a nevem/Nagy Róza/Volt a hitvese/Mikor Jézusom/Hoz tértem/Szül 1896×22/Megh 1977 29-én/Béke Poraira/

Hosszu szenvedésem im/már véget ért/Romlandó/testem e/gyász sirba/tért kedves/jó Családom/Isten hozzátok/Nem gondol/Már rátok a/ti jó apátok/Huszt József/volt a nevem/68 évet éltem/meghalt 1960/december 27/én.”

Szép megfogalmazásokat találunk egyes sírversekben, mint: hű férjem, kivel boldog házasságot éltem; szerettem volna még élni, ide kellett térni; utódaim úgy szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket; Isten hozzátok, nem gondol már rátok a ti jó apátok; férjem, gyermekeim ne aggódjatok értem, betegségem tört meg engem.

A halottak adatai után található a sírfeliratok befejező mondata: *„Béke poraira”, „Béke Porai Felett”, „Nyugodjanak békében”, „Legyen álma csendes nyugalma áldott és békés”, „Isten nyugtassa”, „Viszontlátásra”.*

Ezt a néprajzi kincset meg kell menteni az utókor számára, a jelenkorral megértetni azt, hogy ne úgy tekintsenek a fejfákra, mint pusztulásra ítélt régi tárgyakra, hanem mint az ősoktól kapott üzenetre és hagyatéokra, amely sokkal jobban kifejezi a megbékélést a halállal és a feltámadásba vetett hitet, mint a modern betonépítmények.

Régi sírkövek

„Bajtársai örök nyugalomba bejezték.” Ez áll több sírkövön, obeliszken, melyeken a háborúban odamaradt áldozatoknak állítanak emléket hozzátartozóik.

Az első világháborúból két sírkő maradt ránk:

- Czifra János (megh. 1930) és fia CZIFRA ISTVÁN - testvéröccse CZIFRA KÁROLY - hazájukért hősi halált haltak - nyugodjanak békességben -Áldott legyen szent emléküik.

Díszítő véset egy első világháborús sírkövön

- Itt nyugszik néhai / Kovács SÁNDOR / ki hősi halált halt / a galicziai harctéren / kapott sebesülésében / 32 éve(s) Kvroban / 1914. okt. 24 / (Megjegyzés a halottak anyakönyvéből: A harctéren sebet kapván, nyolc napig nem tudott táplálkozni és ez okozta halálát.)

- MÁTRAY ÁRPÁD huszár főhadnagy hősi halált halt 1915.VI.30-án Galicziában. (kicsi vaskeresztes sír, táblával).

A második világháborúban odamaradtak emlékezte:

- BARÓTHY SÁNDOR (1882-1944) meghalt valahol / a Tiszánál / fia JÓZSEF / élt 27 évet / Hősi halált halt / Tordánál 1944-ben / ott álmodik szép hazája felől...

- Fronton meghalt férjem / KOVÁCS JÓZSEF 1917-1944 / emlékét őrzi.

- E síremléket emeltette / bánatos szülei és testvére / VAJDA GYULÁ-nak ki / hősi halált halt / Uhorinovi csatában / 1944

júl 26 25 éves korában / bajtársai örök nyugalomba / hejezték Pasziencán - ott álmodik hazánk boldogabb és szebb jövőjéről / emléke örökké megmarad.

- KECSKÉS Andrásné / (1891-1975) Oroszországban elhalt / fia SÁNDOR emlékét őrzi (1914-1946), aki hisz az Isten fiában, ha / meghalt is élni fog.

- Távolban elhunyt / 1945 / G. KOVÁCS JÓZSEF / emlékére készítette / fia és családja.

- Itt őrizzük emlékét 1910-ben született és 1944-ben eltűnt / GAZSI IMRÉNEK...

- SZABÓ GÁBOR (1913-1945) / meghalt Oroszországban / bajtársai örök nyugalomba / hejezték / (fényképpel).

- CSÁNYI SÁNDOR / a háborúban halt meg...

- VAJDA SÁNDOR (1912-1947) / megh. Oroszországban / Nova-Ljalján / bajtársai örök / nyugalomba hejezték (fényképpel)

- Itt nyugszik / KERESZTÜRI LAJOS (1911-1945) az Ural hegységben

Sass Kálmán lelkipásztor a Halottak anyakönyvébe 1945 őszén a következőket jegyezte be: „72. szám, 1945. október 22. és 26. Egy oroszországi hadifogságból hazatérő magyar hadifogoly, neve ismeretlen. A halál oka: orosz kór. Az orosz paradicsomból hazatérő foglyok 30%-a elpusztul. Éhesek, rongyosak, szegény magyarok.”

A második világháború említést érdemlő sírköve a temetőben az egy zászlós és egy tizedes sírköve. A sírkő felirata: *Itt nyugszik / BALÁZS ZSIGMOND / zászlós / és / MOLNÁR JÓZSEF / tizedes. Meghaltak 1944. szept. 18-án / a németek ellen vívott / szabadságharcban / Dicsőség a szabadságharcosoknak.* (ugyanaz oroszul is)

Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt* című könyvében, *Az er Mihályfalvi csoport pere* fejezetben olvashatjuk a sírkő történetét. „Magyarországot 1944. március 19-én megszállták a német csapatok (...) a német megszállók ellen az 1944. május 2-án szovjet hadifogságba esett Maléter Pál, amikor arról értesült, hogy várható Magyarország kilépése a háborúból, vállalta, hogy részt vesz a harcok beszüntetését felgyorsító partizánakciókban.

A terv szerint a partizánokat a kijevi repülőtérrel induló két gépről 1944. szeptember 17-én Tasnád környékén dobják le. A repülő célt tévesztett... Debrecen és Mibályfalva között dobta le szállítmányát (...) néhányan egy falu házára ereszkedtek le. Üldözőik körülvették őket. A magyar és német csapatok gránátvető tüzebe egy kivételével mindnyájan életüket veszítették. Az Érmihályfalva környékén elesetteket a helybéli református pap keresztényekhez illő módon temette el. A nyakukban lévő »dögcédulá«-ról olvasta le a neveket, beleértve a két oroszét is.»

Német, orosz s ki tudja milyen nemzetiségű katonák eltemetésének helyéről emlékeznek még az idősebbek. Sírjukon nincs jel, nevük ismeretlen.

Amiről csak az emlékezet beszél

Rencz Csaba 2012. szeptember 4-i Bihari Naplóban *Békévé oldja az emlékezet* című írásában foglalkozik újra temetőkutatói munkámmal, annak kapcsán, hogy a Lovass család leszármazottai Magyarországról látogatást tettek a temetőben őseik sírjánál tisztelegve. Azt írja: „*azoknak a síroknak a történetét tanulmányozza, illetve gyűjti egybe a fennmaradt kevés dokumentum és több szájhagyomány nyomán, melyek Érmihályfalva környékén az utak mellett találhatóak és túlnyomó többségében a második világháborúban elesett katonáknak állítanak emléket.*”

Van olyan síremlék, melyre többen többféleképpen emlékeznek:

A front nyugatra húzódásakor, a háború vége felé, nem messze a határátkelőtől az országút mellé temettek el egy katonát. Egy nyárfa volt a sírjele, mikor az elkorhadt, az emlékezők helyette tették azt a csónak alakú fejfát, melynek felirata: „*A harcot, amelyet őseink vívtak, békére oldja az emlékezet 2002*”. A szép megmunkálású csónak alakú fejfá jellegzetesen érmelléki. Faragója, betűzője rozmaringot is vésett rá, mely valamilyen kocka alakú edényből nő ki (a kutatók szerint koporsóból), s a kinövő rozmaring a feltámadás jelképe.

Ennek a katonasírnak még két története forog közzájón.

Az egyik: az országút mellett egy román katonát temettek el, akit a visszavonuló magyar katonák vittek magukkal, de meg akart szökni, mire lelőtték. A sírjára egy fűzfát ültettek, ami kiszáradt, akkor tették helyette a csónak alakú fejfát, melynek felirata: *„A harcot, amelyet őseink vívtak békére oldja az emlékezet 2002”*.

A másik változat: A Villangóval szemben, az országút másik oldalán van egy katonasír, melyet ma már fejfa jelöl. A visszavonuláskor egy magyar katona a tank alá esett, mely eltaposta. Az út mellett temették el.

- A temetőkerülő-ház mellé, a fűzfa alá három német katonát temettek el, egy palackba velük temették a dögcédulájukat is. (Adatközlő: Kiss Sándor temetőkerülő)

- A Barantó felé vezető út mentén két jegenye közé is van két orosz katona temetve az út mellé. (Adatközlő: Máté István sírásó)

- Az Érsemjénbe vezető országút szélén, nem messze a vasúti átjárótól temettek el egy katonát, sírja felé szomorúfűzt ültettek, azóta is ott nyugszik, s a szomorúfűz nagyra nőtt a sírján. (Kerepesi Istvánné, 2000) A fűzfa nincs már meg.

- Müjő Filic (†1915) szép fehér sírköve még 2000-ben megvolt, a Zih Zsigmond és Szilágyi Ferenc sírja közelében állt a református temetőben. A sírkő eltűnt.

- 1920-ban született adatközlő szerint, mikor ő gyermek volt, a temetőben a kerülőház előtti üres helyen volt egy kerek halom, itt emlékeztek meg alkalomszerűen a háborúban elesettekről, ide vitték ki az iskolásokat. (Adatközlő: Szilágyi Ferenc)

- Kedden jöttek be az oroszok, néhányan a katonák közül megbújtak a Bujanovics-kastély kőfala mögé. Csütörtökön két német gép jött zuhanórepülésben és géppuskázta az oroszokat. Kettőt vagy hármat meglőttek, őket a Morgóban temették el, később kihantolták, s elvitték Károlyba, ott temették el őket véglegesen. (Adatközlő: Kozák József)

- 1945-ben, a háborúban két magyar katona jött az országúton, hernyótalpas motoron, amivel aknavetőt húztak, az oroszok löni kezdtek, a Nagy-féle kőhíd szolgált fedezékként, az árokba húzódtak, felvették a tűzharcot, de meglőtték őket. Nagy nevű embernek volt itt kertészete, behúzták őket oda egy raktárba, éjfél utánig jajgattak (Ők azt hitték a németek lőtték meg őket, pedig az oroszok voltak), meghaltak. Reggel a szomszédban lakó Delán Mihály földbirtokos átküldte az alkalmazottait, hogy temessék el őket. A két katonát a raktár sarkában temették el, a dögcédulájukról olvasták le származásukat, s tudták értesíteni a hozzátartozókat, mikor lecsendesedett a világ. Valahonnan Nyírábrány környékéről származtak, s a családok elvitték a halottaikat eltemetni végső nyugalomra. (Adatközlő: Kozák József)

Amikor a temetőt barangoltam, a csónak alakú fejfák után kutatva, egy öreg néni megkérdezte, nem félek-e itt járkalni. Nem, feleltem, mert nem rongálok meg semmit, nem viszek el semmit. Nem is szabad, mondta. Amikor ő kislány volt, akkor is úgy tartották, hogy nem szabad semmit elvinni a temetőből, mert itt minden a halottaké. Egy ember a figyelmeztetés ellenére mégis innen, az akácospól vitt tüzelnivalót, és egy ág úgy szemem csapta, hogy megvakult.

A 20. század hőseinek és áldozatainak emlékműve

2004-ben készült el. Az érmihályfalvi lakosság régi igénye volt, hogy a 20. század hőseinek és áldozatainak méltó emléket állítson. Csaknem százra tehető azoknak az érmihályfalvi embereknek száma, akik a két világháborúban, vagy az utána következő hadifogolytáborokban veszítették életüket. Nyughelyük nem ismert, elnyelték őket a jeltelen tömegsírok. Emléküket ápolni nemes kötelesség, akár hősök, akár áldozatok voltak.

Talán azért is választották mottóként Sütő András gondolatát: *„Amikor mindenütt elfelejtettek, a szülőföldnek még mindig akad*

mondanivalója rólunk.” Az emlékműre 94 név került fel. 24 az első világháború áldozatainak neve, és 70 a második világháborúból való. A több, mint ezer elhurcolt izraelita polgártársunkra egy közös emléktáblával emlékezünk.

A mintegy 4 méter magas emlékmű anyagául a rusztikus szürke bazaltkövet és az erdeinkben honos kocsányos tölgyet használták. A durván faragott kő és a bárdolt fagerendák híven tükrözik a nehéz emberi sorsokat, azokat a sanyarú körülményeket, amelyek között népünknek élni és harcolni kellett. Az építmény négy, kőből rakott őrtorony által közrefogott kereszt-kompozíció... Az őrtornyok formájukkal utalnak mind a történelmi végvárainkra, hol népünket, nemzetünket védtük, mind pedig a rettegett fogolytáborok, lágerek őrtornyaira. A piedesztálra emelt központi kompozíció négy fagerendából áll, mely három egymásba kapaszkodó keresztet alkot. A két hatalmas állókereszt a két világháború elesettjeire emlékezik. Keresztgerendájuk közös, ezzel is utalva a történelmi törvényszerűsége, a keserű folytonosságra. Ugyanekkor ez a keresztgerenda képezi a harmadik, a fekvő kereszt főelemét. Ez a harmadik kereszt nem más, mint a kommunista diktatúra súlyos keresztje.

A tölgyfagerendába süttött évszámok megjelenésükkel az emberi bőrbe tüzes vassal nyomott billogra is utalnak. A három egymást támogató összekapcsolódó kereszt, kis fantáziával katonák vagy munkaszolgálatosok csoportjának is tekinthető. A két ellentétes irányba dülő alak vállán cipeli sebesült, vagy tán már halott bajtársát. A kereszt, mint jelkép nemcsak a szomorúság, a szenvedés szimbóluma, hanem a vigasztalásé, a reménységé is. A durva rusztikus anyagból összeállított kompozícióból éles ellentétként világít ki a szépen csiszolt fehér márvány, melyen arany betűkkel az elesettek nevei kerültek felírásra. Emléküket pedig a legnemesebb anyagban, az emberi szívekben őrizzük. (Szilágyi Ferenc ismertetője az általa tervezett emlékműről.)

Sírkövek a 19. századból

2006-ban írtam ezt a tanulmányt, melynek bevezetőjében ez áll: A 19. századból ránk maradt szép formájú, értékes sírkövek számbavétele, mentése minden jószándékú ember kötelessége kell hogy legyen. Nekünk, helytörténészeknek pedig feladatunk ráirányítani a figyelmet, segíteni a mentésben. Fontos, hogy rendbe tegyük ezeket a sírhelyeket, a sírkövek maradjanak a helyükön, ne dobják félre őket, és lehetőleg ne temessenek a helyükre. Akik itt nyugszanak, tettek valamit a településért. Éltek, dolgoztak. Méltók arra, hogy gondoljunk sírjaikat, mentsük meg a sírköveiket a pusztulástól.

1. Nagy Sándor (†1879), szürke mozaikkő sírkőlap. A félkör alakú boltív alatt elmosódott virágdíszítés. Az oszlopszerűen faragott alsó részek között vannak a halottra vonatkozó adatok.

2. Kovács Terézia (†1872), szürke sírkőlap. Tetejének faragása timpanonszerű. A halott adatai az íves záródású alsó részben találhatóak.

3. Böszörményi Juliánna (1883–1886), szürke sírkőlap, téglalap alapon.

4. Papp Gábor (†1882), félredobott, szürke kő obeliszk lehetett, melynek csak a felső része van meg.

5. M. Szabó Jánosné (†1884). 1,20 centiméter magas obeliszkhez hasonló szürke kő, megdőlvé áll egy gondozatlan síron.

6. Ns. Nagy Sándor (†1864), vaskerítéssel körülvett sírhely, alig olvasható, látható a sírkő a benőtt orgonabokroktól.

7. Tóth Gáborné (†1890), szürke sírkő, három részre tört, a földön fekszik, de kiolvasható, helyéről nem mozdították el.

8. Vida József ref. oktató sírköve (†1884), szürke gránit obeliszk, pesti leszármazottjai gondoztatják a sírt.

9. Szőke János ref. esperes (1828–1893), fekete gránit obeliszk, 2012-ben sikerült kitakaríttatni.

10. Agg-Teleki Bujanovics család sírboltja, óriás kripta, a domboldalba beépítve, a kripta bejáratát vaskerítés zárja, vasajtó van a kriptához, címeres, a kripta mai állapotában valószínűleg 20. századi építmény.

11. Deczki Istvánné († 1875), kicsi szürke mozaikkő kb. 1,50 méter magas lehetett, két részre tört, ma a kőtárban van.

12. Kb. 3 m magas Kolling György (1851–1928) és több családtag nyughelye.

13. Érkenézi Szilávy Tivadar († 1889) címeres vaskerítéssel körülvett lebetonozott sírhely 3 méter magas obeliszk, tetején kereszt.

14. ? Lídia († 1878). Fekete obeliszk sírkő 20. századi munka, egy régi téglával fedett kriptába építették be.

15. Szabó Lídia († 1873), fehér márvány, jukkával körülvett 2 méteres obeliszk-szerű sírkő.

16. Kocsár Karolina (1865–1866), Kocsár Elek (1863–1867), befejezetlen görög oszlop, téglából épített nagy, magasított sírhelyen van.

17. Beszterczy Bertalan (1849–1877) befejezetlen görög oszlop, szürke kő talapzaton, a talapzat három oldalára elosztva sírvers van.

18. Nagy Imre († 1882), fekete kő.

19. Adorján Sándor († 1895), szürke gránit obeliszk.

20. Szathmáry Gábor († 1883) fekete obeliszk a bozótban vaskerítéssel körülvett sírhely, melynek jó részét már ellopták. A környékén több Szathmáry sír van, elég jó állapotban, de bozótban, repkénnyel befonva, szinte megközelíthetetlen.

21. Gazsi Juliánna († 1864), szürke obeliszk.

22. Eördögh Vince, Eördögh Irén († 1889), fekete gránit obeliszk.

23. Véber József 1882-ből való szürke obeliszk kő.

24. Szabó András (1812–1876) szürke gránit kő a bozótban, csak egy része van meg.

25. Somogyi Zsigmond († 1897), fekete obeliszk, mely Debrecenben készült.

26. Rosztokóczy Ferencné († 1895), színjátszó kő, fekete obeliszk, gazos, gazdátlan sír, tele szeméttel.

27. Kocsár Sándor († 1899), fekete obeliszk vaskerítéssel körülkerített sírhelyen 3 méteres sírkő.

28. Kelemen Gábor († 1858), szürke kő egy széles sírhelyen.

29. Kocsár Gábor (1826-1879), fekete obeliszk sírkő, egyedül áll a temető ma nem használt részén.

A Kolling család obeliszkje

Tulipán véset a csónak alakú fejfán

A Baróthy család sírköve

A két partizán sírköve

Ismeretlen katona sírjele, 2002

Szathmáry Ferenc sírköve

A BERNÁTHFALVI BERNÁTH CSALÁD ÉRMIHÁLYFALVI ÁGA

Komolyabban 2000 táján kezdtem el foglalkozni a Bernáthfalvi Bernáth család történetével, a család érmihályfalvi ágával.

2002-ben ebből a kutatásból tanulmány lett és előadás a PBMEB aradi honismereti konferenciáján.

2005-ben megjelent ez a tanulmány *Érmihályfalva – Barangolás múltban és jelenben* című gyűjteményes kötetben.

2007-ben a *Nagy családok, fényes idők* című könyvben ugyancsak foglalkoztam a család mihályfalvi ágának történetével.

2012-ben a család három leszármazottjával találkoztam, akik segítségével (a tőlük kapott írásokkal, fotókkal, dokumentumokkal) egyre jobban kiegészíthettem a család történetét.

Érmihályfalva egy kisebb mezőváros a mai Bihar megye északi részén, Nagyváradtól 67 kilométerre. Többségében magyar lakosú kisváros. Történelme az őskorig nyúlik vissza, s mind a mai napig számos fontos és híres embert adott hazánknak. Ilyenek voltak például Kuthy Lajos, Jókai Mór egy méltánytalanul elfeledtetett kortársa; Zelk Zoltán, aki verseivel vált ismertté, vagy Máté Imre, akire inkább csak szűkebb szülőföldje büszke. Több nemesi család is lakott itt az idők folyamán. Lehetne folytatni a sort az emlékek felidézésével. A hazát védték, ha kellett a török vagy tatár ellen, később osztrák, orosz és egyéb népek ellen. Nevüket lassan elfeledjük, bár azt, hogy e városban még magyarul mondhatjuk el, hogy ez a szülőföldem, azt nekik köszönhetjük.

Egyik ilyen híres nemesi családnak számít a bernáthfalvi Bernáth család, akiknek érmihályfalvi ágára tekintve elmondhatjuk, hogy történelmet változtattak.

Az 1897-ben megjelent *Érmelléki Közlöny* vezércikkében, a szerző, visszaemlékezve 1848. március 15-re, felteszi a kérdést: „Emlékeztek-e még?” Igen, azt feleljük, emlékezünk, mert van kire emlékezzünk. A szabadságharc hősei voltak ők, a Bernáth család több tagja is, akik a református templom alatti kriptában nyugszanak. Életük, a szabadságharcban való szerepük a családtörténeti kutatások által vált ismertté, mert a történelemkönyvek nem említik őket.

A szóbeli hagyomány is sokat megőrzött róluk. Még élnek Érmihályfalván olyanok, akik emlékeznek e méltánytalanul elfeledett és elfeledtetett családra. Ez az emlékezés különösen akkor éledt újjá, amikor 1947-ben a templom és az imaterem javításakor a templom alatt több kriptát fedeztek fel, az egyik a Bernáth családé volt. Egyik adatközlő-szemtanú szerint: „1946–48 között az imaterem alapjának ásásakor berogyott a föld a templom mellett. Létrán másztam le és egy kicsi gyermekkoporsó fedelét felemeltem, a szemfedő lekushadt, gyönyörű kisgyermek feküdt benne, földig érő zöld ruhában. A koporsón a felirat: Bernáthfalvi Bernáth Etelka, élt 6 hónapot – 1864.”

A család kastélya ma is megtalálható, átalakított formában. 1968-tól egészségügyi központ lett, kórházként működött. A mögötte ültetett park a rongálásokat túlélve, ma is szépen mutat. A fiatalok már úgy tudják, hogy ez Bujanovicsok tulajdona volt, de a teljes igazság az, hogy ők csak megszerezték, az építők azonban a Bernáthok voltak 1790-ben.

Györkei Sándor nyugdíjas kovácmester, az 1990-es években erre így emlékezett: „A Bernáth családé volt az 1850-es évekig a Bujanovics-kastély, az egyik Bernáth fiú Pesten dolgozott az 1848-as időkig, majd a forradalom leverése után az egyik Bujanovics, aki hűséges volt a császárhoz, szemet vetett a mihályfalvi kastélyra, s kiűzték onnan a Bernáthokat.”

Emléküket őrzi még az úgynevezett Bernáth-tag, mely egy határrész elnevezése a gálospetri út és a tarcsai út között, Érmihályfalva határában. Egy úrasztali terítő is őrzi a család nevét, mely Bernáth Gedeon és felesége ajándéka.

Szükséges újra ismertté tenni őket, mert a Bernáth család érmihályfalvi ága is a haza szolgálatában állott, 1848–1849-ben sokat tett a nemzet megmaradásáért. Bennük olyan példaképeket tisztelhetünk, akikre méltán felnézhetünk. Talán e szerepükért igyekeztek őket az elmúlt 154 évben elfeledtetni.

Az utókor feladata, hogy az ősoket újra megismerje, s méltán magáénak vallja. Ez a tanulmány nem teljes, egyrészt adatok hiányában, másrészt, mert az egész családnak csak egy kis részével, az érmihályfalvi ággal foglalkozik.

A Bernáthfalvi Bernáth család Abaúj-Torna vármegyéből származott, Bernáthfalva községből, a falu a családtól vette nevét, ők viszont ezt előnévnek is használták.

A Bihar megyei ág megalapítója Bernáth László (1721–1795) és Bónis Zsófia (1728–?) 1768-ban született fia, Gedeon (1768–1828) volt.

Gedeon a Bihar megyei Érmihályfalvára költözött, ahol birtoka volt. A községen kívül még Hosszúpályiban, Monostorpályiban, Érköbölkúton, Érolasziban, Les-Középesen, Feketeerdőn, Érsemjénben és Gálospetriben rendelkezett birtokokkal. Bernáth Gedeon felesége Boronkay Anna-Mária (1771–1814) volt, akivel Érköbölkúton 1790. május 12-én esküdtek. Együtt építették Érmihályfalván a szép manzárd tetős úri lakot. Ők ültették annak parkját is, mely egyike volt Bihar megyében a legszebbeknek. Romjaiban ma is megtalálható.

A Martinovits Társaságnak Gedeon is tagja volt. A társaság gyakran tartotta összejöveteleit az ő udvarházában, az inasa volt a Martinovitsék árulója, azonban gazdáját megkímélte, ezért nem szerepelt a híres Martinovits-féle perben. A Kátét és egyéb iratokat egy nagy kerek asztal lyukas lábába helyezték, miközben egy titkos ajtón át, egy alagúton keresztül elmene-

kültek. Az alagút állítólag Hosszúpályiig, a család másik birtokáig vezetett, ami nem valószínű, de a titkos ajtó, s esetleg egy rövid alagút elképzelhető. Bernáth Gedeon és felesége Érmihályfalván haltak meg, s a református templom alatti családi sírboltban pihennek.

Gyermekeik voltak: Lajos, Teréz, József, Gedeon és Vince.

Bernáth Lajos

Érmihályfalván született 1791-ben. Testvéreivel való osztás folytán a birtokokból a Hosszúpályi és Monostorpályi birtok, a fehértói puszta, valamint Debrecenben ház és ingatlan jutott neki. Idős korában nősült, feleségét Simon Zsófiának hívták. Gyermekeik Ida, Lujza, István és Mária.

Bernáth Lajos a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsbírája volt. A vármegyei életben inkább a konzervatív, mint a liberális irányt pártolta. Idősebb lévén, a szabadságharcban aktívan nem vett részt, de amikor testvérei, József és Gedeon a szabadságharc alatti tevékenységükért fogságba jutottak, mindent megtett értük, hogy helyzetükön segítsen. Nagyváradon Paskievics hercegnél járt közbe, kieszközölve testvérei kiszabadítását. Hosszúpályiban halt meg 1862-ben.

Bernáth Teréz

1796. szeptember 5-én született Érmihályfalván. Luskodi és vajai Vay István vajai földbirtokos és szabolcsi szolgabíró hitvese volt, 1835-ben halt meg, a vajai református templom kriptájába temették. Gyermekei: Ödön, Miklós, Ábris, István, Géza és Ferenc.

Fia, Vay Ferenc 1814. szeptember 6-án született Vaján, az 1848-as szabadságharc idején nemzetőrőrnagy volt, részt vett az erdélyi hadjáratban, 1849 februárjában mozgósított nemzetőrzászlóaljjal a tokaji átkelőt őrizte. 1887-ben a debreceni városi Honvédegylet tagja, meghalt 1873-ban. Felesége Sauer Mária volt, és öt gyermekük született.

Bernáth Vince

Bernáth Vince (1814–1875) kapta az érköbölküti és gálospetri birtokot. Közügyekben nem vett részt, vagyonát megtartotta és gyarapította utódai számára. Felesége ábrahámi Falussy Jeanette volt.

Egyetlen gyermeke, Ilona (1846–1941) ippi és érkeserúii Fráter Vincéhez (1836–1917) ment feleségül. Gyermekeik Imre (1861–1939), Ilona (1864–1877) és István (1871–1930). A család telket adományozott az iskola részére, azzal a kikötéssel, hogy kriptájukat holtuk után ápolni fogják. A templom újjáépítéséhez is nagyobb adományt adtak. Bernáth Vince Gálospetriben halt meg 1875-ben, és a régi temető családi kriptájába temették el a család több tagjával együtt.

Bernáth József

Érmihályfalván született 1801-ben, a debreceni és sárospataki főiskolákon tanult, majd Pesten ügyvédi oklevelet szerzett. Családi neveltetése és belső adottságai miatt a reformkor egyik bátor alakjának tekinthető. Élete összefonódott Bihar vármegye politikai életével és a szabadságharccal.

Megyéjében előbb tiszteletbeli, majd tényleges szolgabíró.

1837–1841 között az érmelléki járás főszolgabírája.

1839-ben Bihar megye követe a pozsonyi országgyűlésen.

1842–1845 között alispán.

1848–1849-ben az érmelléki járás országgyűlési képviselője és népfelkelési kormánybiztosa. *„Ízzó hazaszeretettel, a haladás vágyával és munkálásával szívvel-lélekkel, bátran és nyíltan barcol a jobbágyi jogok kiterjesztése érdekében”* – írják róla 1912-ben. Ellenzéki, liberális politikájával Beöthy mellett a megye bátor politikusának számított.

Batthyány Lajos, az első felelős miniszterelnök levélben kérte, hogy a *„személyes érdekek és élesedő viszályok háttérbe tételével”* legyen a kibontakozás előmozdítója. (Pozsony, 1847. december 31.)

A konzervatív és liberális párt 1848. március 15. után felfüggesztette harcát. A vármegye minden fia egy akarattal küzdött a szabadságért, s elfeledve minden régi sérelmet, „A HAZA MINDEN ELŐTT” volt a jelszó.

1848. március 22-től Bernáth József Bihar megye állandó közcsendbi bizottmányának tagja, majd az új Országgyűlés a székelyhádi választókerület „közfelkiáltással” választotta meg népképviselőnek (1848. június 26.).

„Az Országos Honvédelmi Bizottmány felhívására, a honvédsereg toborzása mellett, az erdélyi helyzet romlása miatt, népfelkelés indítását is tervezgették. Ezért nevezték ki Bernáth Józsefet, az Érmellék országgyűlési képviselőjét Bihar vármegye kormánybiztosának” – írja Nánási Zoltán helytörténész.

Nagyvárad díszpolgára lett 1848. május 27-én. Tagja volt az Országgyűlés Bécsbe küldött száztagú küldöttségének.

Bihar megye önvédelmi harcának szervezésében tevékenyen részt vett. Éjt nappallá téve agitált, szónokolt, utazott, rendelkezett, szervezte a népfelkelést, mindaddig, míg a vármegye a népfelkelést be nem szüntette.

Amikor öccse, Gedeon Aradon osztrák fogságba került, Kossuth személyes levélben hatalmazta fel az aradi Táborparancsnokság segítségül vételére: „753/e. Nyílt rendelet. Miután Bernáth Gedeon bihari nemzetőri őrnagy, a becskerek-i táborból, új csapatok alakítása végett Biharba szándékozáván utazni, Arad városának környékén az ellenségtől elfogatott (...) s mind ez ideig – ámbár szabadon bocsátása iránt intézkedések tettek – a várban le van tartóztatva, annál fogva Bernáth József képviselő úr felbatalmaztatik az országos honvédelmi bizottmány által, hogy nevezett Bernáth Gedeon őrnagy szabadon tétele végett minden oly módokat és eszközöket alkalmaztasson, melyek a haza érdekével nem ellenkezők. Ennek folytán oda utasítatik az aradi tábor parancsnoksága, hogy Bernáth József képviselő úrnak célja kivitelére, főleg ha az kicserélés folytán történhetnék meg, segílykezet nyújtson.

Kelt Debreczenben, január 20-án 1849. P.H. A Honvédelmi Bizottmány elnöke Kossuth Lajos s. k.”

A rendelet alapján sikerült, nyolc hónapi fogság után Bernáth Gedeont Arad várából három magas rangú osztrák tiszttel kicserélni.

A szabadságharc leverése után Pesten, majd Josefstadtban volt fogoly. Kötél általi halálra és jószágvesztésre ítélték. Halálbüntetését életfogytiglani börtönre változtatták. Második felesége, Kurányi Amália és fia, Kálmán közbenjárására 1852 végén kegyelmet kapott, két és fél év után szabadon bocsátották.

Vagyonát elkobozták, emiatt anyagi gondjai támadtak. A Bujanovics család zálog-visszaváltási perrel az érmihályfalvi birtok tekintélyes részét, s „*abban a gyönyörű belsőseget és lakházat*” elnyerte, s a család csődbe jutott, vagyonuk megmaradt roncsainak felleltározását nem sokkal élte túl.

A fogság is erősen megviselte egészségét. A sok gond és bánat következtében több agyvérzés érte.

1860. március 14-én újabb agyvérzésben meghalt. Életét, egészségét a hazáért áldozta és valódi mihályfalviként előbbre vitte szülőföldje hírért.

1846. augusztus 24-én a *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő* írja: „*Bernáth Józsefnek városunkban 500 hold földje, 4000 hold legelője, 180 hold erdője van. A belső telken ház, istálló, cselédház, granárium és góré. Van zöldséges és gyümölcsös kert, 20 hold dohányos kert dohányos pajtákkal, szőlő és kenderföld.*”

Bernáth Gedeon

1804-ben született Érmihályfalván. Megyei közhivatalt nem vállalt, s a politikai életben nem volt olyan aktív, mint bátyja, József, de annak politikai küzdelmeiben támasza volt.

Neki jutott az érmihályfalvi birtok nagy része (Técsői Móricz Béla kutatása szerint 389 hold földdel rendelkezett Érmihályfalván), s a remek családi lak, valamint a szentgyörgyábrányi Bernáth-rész, az érköbölküti birtok és nejevel, Tolcsvai Bónis Karolinnal kapta a tiszadadai birtokot.

Liberális gondolkodású, kiváló szónoki képességű ember volt, gazdag, fényes háztartással. Bátyjának alispánná választására Nagyváradra „*öt fekete méntől vont hintáján vonult be, s a pór nép kereste az utcán, hogy valamelyik lova nem vesztette-e aranypatkóját*” – írja róla 1912-ben dr. Barabásy István visszaemlékezésében.

Erős, elegáns megjelenésű, szellemes, szép emberként, kitűnő lovasként és híres vívóként tartották számán. Kiváló táncos, kitűnő zongoristának és énekesnek számított. Nemcsak a társaságok, hanem a nép kedvence is volt. Gáláns fellépései, nemes gesztusai, sokáig fennmaradtak.

A szabadságharcban a nemzetőrség felállításakor a bihari második nemzetőri század századosa volt. 1848. szeptember 18-án Kiss Ernő táborába vonult Nagybecskerek alá, és a harctéren őrnaggyá nevezték ki. Biharba való visszajövetelekor Aradnál elfogták, és több hónapra fogságba került, ahonnan József testvére szabadította ki három magas rangú osztrák tiszttel cseréjével. Azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy a császáriak ellen nem fog többet harcolni.

A diadalmas tavaszi hadjárat után az orosz sereg beavatkozásakor „*nem tartotta kötelezőnek magára az Arad várban adott reverzálist*”. Az Érmelléken toborzott népfelkelésnek és az ahhoz tartozó seregnek, mint honvédezredes volt a parancsnoka. Becsületes emberségét mutatja, hogy a csapata által kísért 63 fogoly osztrák és orosz tiszttel ellen fellázadt embereinek nem engedte meg az atrocitást, akik fel akarták koncolni mindegyiket. Bernáth Gedeon ezt csak úgy tudta megakadályozni, hogy a rendes huszársággal leverte a népfelkelőket, mire a tábor lecsendesedett, s a foglyok élete megmenekült. Itt kapta a parancsot, hogy vonuljon csapatával Debrecen felé, ahol Nagysándor József hadtestéhez kellett csatlakoznia. Berettyóújfaluban összetalálkoztak a veszített debreceni csata menekülteivel, akiknek rémhírei a népfelkelőket annyira megzavarta, hogy nagy részük elszéledt. Megkezdődött a kapkodás és fejtelenség.

Következett a fegyverletétel, a bujdosás, a megtorlás korszaka. Érmihályfalvára költözött vissza. Egy reggel az érte jövő katonaságot megpillantva, parasztruhába öltözve sikerült elmenekülnie. Egy ideig a szentgyörgyábrányi Bernáth-részen bujkált, azonban egy irigykedő rokon elárulta. Andrassy Gyula csendbiztos Váradra, Paskievics herceghez kísértette. Itt a várban zárták el, azonban nem sokáig, mert Lajos bátyja elintézte szabadon bocsátását, melyhez nagyban hozzájárult az osztrák és orosz tisztekkel szembeni emberséges bánásmódja, lovagiassága. Fogságából szabadulva, ismét Érmihályfalvára vonult vissza, s ott gazdálkodott. Mivel jobbágyait elvitték katonának, egy egészen új gazdasági rendszert kellett kezdenie. A szabadságharc is nagy anyagi áldozatába került. Az abszolutizmus korában teljes ellátásban tartott egy század katonát. Ez akkor hazafias kötelesség volt.

Nem adta fel a nagy háztartást sem, de a rossz esztendő, a bujdosó hazafiak rejtegetése, segítése hozzájárult ahhoz, hogy az egykor dúsgazdag ember anyagilag megingott. Gyula fiának a tiszadadai, Béla fiának a szentgyörgyábrányi Bernáth részt adta át.

Amikor a Bujanovics család érmihályfalvi birtokának tekintélyes részét, a gyönyörű belsőséget, a kastélyt zálog-visszaváltási perrel elnyerte, az egykor életvidám ember búskomorra lett. 1878-ban halt meg Margittán. Őt is az érmihályfalvi református templom alatti sírboltban temették el.

„Úr volt még élt, a nép atyjaként tisztelte, kortársai pedig szerették és megbecsülték.” Életének sok epizódját lehetne felsorolni, mely hazaszeretetét, emberségét, szabadság iránti harcos, szilárd meggyőződését jellemezné. Egyik epizód a „szalárdi párbaj”, mely egyben korrajz is. Az 1850-es évek második felében az abszolutizmus elleni harc, a passzív ellenállás abban is megnyilvánult többek között, hogy a magyar lányok osztrák tisztekkel nem táncoltak a mulatságokon. A Szalárdfürdőn rendezett bálon az egyik osztrák császári tiszt, a Bernáth családdal rokon Ottlyk

kisasszonyt kérte fel. Az kosarat adott a császári tisztnek, mire a kapitány a vele táncoló ifjút elgáncsolta. Ez nem torolta meg, ismervén annak párbajban való jártasságát, de Bernáth Gedeon a kapitány elé állott, és hangosan felszólította: „*Alljon félre kapitány úr, mert köpni akarok, s ha nem áll félre, leköpöm.*” A sértés párbajjal végződött, de utána sem békültek ki.

Amikor az 1870-es években Érmihályfalva környékén nagy hadgyakorlatot tartottak, az egyik tábornok a Bernáth-kúrián kapott szállást. Másnap a bemutatkozó látogatásra egy lovasági kardot vitt magával. Felfedte magát a ház ura előtt, és kérte az egykori szalárdi incidens elfelejtését. Nagyrabecsülése jeléül ajándékba adta azt a kardot Bernáth Gedeonnak, melyet Garibaldi elfogott poggyászából szereztek. A kard alakja régies, pengéje szépen gravírozott, egyik felén „*Viva la Republica Cisalpina*”, a másikon „*Vivere Libero O Morire*” felirattal.

A szabadságharc egykori őrnagya ennél kifejezőbb, értékesebb ajándékot nem is kaphatott volna.

Bernáth Gyula

A Gedeon fia, 1825-ben született Érmihályfalván. 1843-ban önkéntesként szolgált a 9. huszárezredben. 1848 júniusában, a Debrecenben felállított 10. honvédszászlóaljnál önkéntes. A nyári délvidéki harcok idején tizedes lett, majd október 1-jén hadnaggyá nevezték ki a 23. zászlóaljhoz, 1848. február elsején pedig főhadnaggyá a 63. zászlóaljhoz. Meghalt 1873-ban.

Felesége, Bernáth Lujza Alvizia (1833–1856) Bernáth Lajos (1791–1862) leánya (unokatestvérek). Lujza Alvizia halála a hosszúpályi-dadai anyakönyvbe van bejegyezve „1856. VI. 28. *Bernáth Lujza asszony közbirtokos Bernáth Gyula úr nője 23 éves korában gyermekszülésben halt meg.*”

Gyermekeik: Karolina (1854–1878) és Lajos (sz. 1852–?)

Bernáth Lajos (1852) feleségül veszi első unokatestvérét, Bernáth Lujzát (1856–1915), aki a Bernáth Béla és Komáromy Amália leánya volt. Bernáth Lajos és Bernáth Lujza gyermekei:

Lujza (1878-1881), Lajos (1895-1917) és Gizella (1883-1973) férje, dr. Barabássy István, leányuk, Margit (1907-1979) leszámazottaik Pesten élnek.

Bernáth Béla

Bernáth Gedeon és Bónis Karolina másik fia volt, aki 1836-ban született. A családi birtokból neki a szentgyörgyábrányi puszta jutott. Felesége Komáromy Nagy Amália, 1856-ban esküdtek. Lujza leányuk (1856-1915) a Bernáth Gyula Lajos (1852) fiának felesége volt. Bernáth Bélának és Komáromy Amáliának az érmihályfalvi anyakönyvbe még nyolc gyermekét jegyezték be, de egyik sem érte meg a felnőtt kort. Gedon (1857), Ludovica (1858), Amália (1859), Karolina (1861), Borbála (1863), Gedeon (1865-1882), Béla (1867) és Kálmán (1870).

Bernáth Kálmán

Bernáth József bihari alispán fia. 1831-ben született Érmihályfalván. 1848. augusztus 28-án köztisztviselő a debreceni önkéntes nemzetőröknel, és még diák volt a kollégiumban. Később a 28. zászlóaljnál szolgált. Október 16-án lett hadnagy a 16. zászlóaljban. 1849. május 14-től főhadnagy a 94. zászlóaljban a tiszai hadseregnél. Borosjenőnél tette le a fegyvert. Az 1850-es években Debrecenben törvényszéki hivatalnokként dolgozott. 1867-ben Bihar megye érmelléki járásának szolgabírája lett, tagja volt a Bihar megyei Honvédegyeletnek. 1886-ban halt meg Debrecenben.

Felesége, Komáromy Jozefa, 1859-ben esküdtek. Gyermekük Etelka (1861-1864), Kálmán és Miklós.

Miklós családjáról csak annyi adatunk van, hogy két gyermeke született, Magdolna és Miklós.

Ifj. Bernáth Kálmán felesége, Lajosy Anna, gyermekeik, Anikó (1904-1985) férjezett, Csanak György neje, aki meghalt 1944-ben. Másik fia Kálmán, felesége Batta Mária, aki 1995-ben halt meg.

A Bernáth családhoz kapcsolódó adatok, események - 2010-2013

2010. szeptember 12-én emléktáblát avattunk Bernáth József halálának 150. évfordulója alkalmából a Kerekeskúti iskola falán.

Az emléktábla felirata: *„Az igaznak emlékezete áldott Péld.10.7 / Ezen ősi iskola helyen működő / református magyar nevelésért, oktatásért / imádkozott és dolgozott / Bernáthfalvi / Bernáth József / 1801–1860/ a reformátusok nagy patrónusa / 1848-ban kinevezett kormánybiztos / Érmellék országgyűlési képviselője / Nagyvárad díszpolgára / Érmihályfalva szülötte, hűséges magyar lakosa / halálának 150. évfordulóján állíttatta / az ermihályfalvi református magyarság, 2010. szeptember 12.“*

150 éve halt meg a szabadságharc egyik jelentős alakja, Bernáth József - részletek a tanulmányból

„Bőven maradt emlékezete annak, hogy a szabadságharc leverése után a Mihályfalva határában levő láperdőben rejtőzködő szabadságharcosokat miként táplálta a község népe. A község annyira átítatódott a 48-as szabadságzellemmel, hogy sokan ma is Kossuth pártinak tartják magukat” - írta dr. Andrásy Ernő polihisztor 1957-ben.

A „48-as szabadságzellemmel” harcosának, az 1860. március 14-én elhunyt bernáthfalvi Bernáth Józsefnek állítunk emléket ezzel az írással, akiről Pálffy János ezt írja: *„Bernáth József tevékenysége összességében figyelemre méltó, így egyike volt azoknak, akik bizonyították, hogy a nagy kihívások idején kell a legjobban összpontosítani a közös cél elérése érdekében.”*

Méltánytalanul elfelejtett politikusunknak és közéleti személyiségnek, Bernáth Józsefnek állít emléket ez az írás, aki életét, egészségét a hazáért áldozta és valódi mihályfalviként előbbre vitte szülőföldje hírét. Nyugodjék békében és emléke örökké éljen szívünkben.

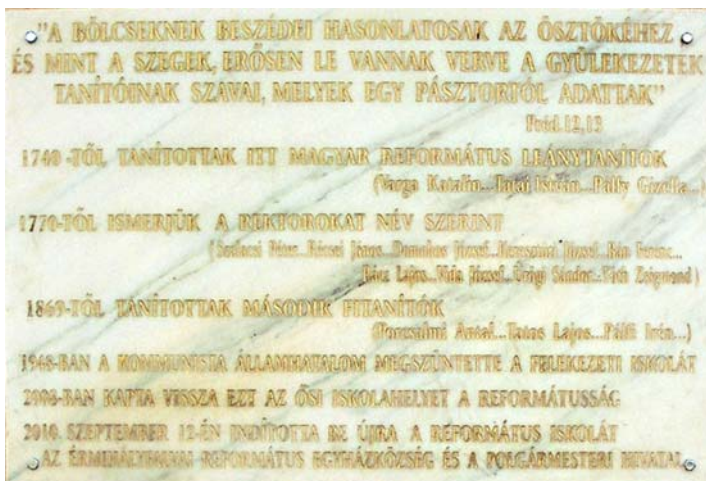
Bernáth László (1721–1798)

A Bernáth-kastély

Bernáth László (1721-1798)

Bernáth József emléktáblája

Mindszenti Kurányi Amália levelei férje,
Bernáth József fogsága idején

„Nemzetünk, mely annyi balszerencse közt, s oly sok vizsálya után elpusztítható nem volt: e véren szerzett drága földről nem fog elpusztulni soha, mert nem akar, élni fog, mert élni akar - de éljen is - az idők végéig!” - írták 1897-ben a városunkban megjelenő *Érmelléki Közlönyben* az 1848-as szabadságharcra emlékezve.

A ma emberének, a kutatónak, a helytörténésznek feladata az, hogy összegyűjtsön minden adatot, a legapróbbat is a szabadságharc eseményeiről, történéseiről és résztvevőiről.

Az 1848-49-es szabadságharc eseményeinek kutatásakor megfigyelhetjük, hogy igen kevés szó esik a nők, az asszonyok szerepéről. Néhány közismert szereplő életrajzán kívül nem sokat tudunk. Túlnyomó többségük a hagyományos feladatokat végezte a szabadságharc idején is. A „többség” nevét és emlékét a szájhagyomány őrzi, s néhány sor feljegyzés, egy-egy levél, amelyet a véletlen szerencse folytán talál meg a kutató.

Jókai Mór, a szabadságharc idején írott *Nőszabadság* című cikkében felsorolta a nők feladatait: a harcoló férfi fegyvereit és zászlóit megáldani, az apát, kedvest, férjet, fiút hazavárni, a sebesültet ápolni, a dicső halottakat eltemetni. A nő férjének hűségese támasza, gyermekeinek odaadó és áldozatkész édesanyja kell hogy legyen. Reájuk maradtak a gyakran ápolásra szoruló öregek, a gazdaság irányítása, ahol néha nehéz fizikai munkát kellett végezniük.

A megtorlás időszakában is tették dolgukat, meggyászolták a hősi halottakat, bújtatták a menekülteket, látogatták szeretteiket a börtönben, és mindent megtettek kiszabadításuk érdekében.

Bernáthfalvi Bernáth Gedeon (1768-1828) és neje, Boronkai Mária 1790-ben kerültek Érmihályfalvára, ahol a családnak birtokai voltak. Gyermekeik közül József (1801-1860) és Gedeon (1804-1878), unokáik közül pedig Kálmán és Gyula is részt vettek a szabadságharcban.

Bernáth József Érmihályfalván született, élete összefonódott Bihar vármegye politikai életével és a szabadságharcral. 1848-49-ben az érmelléki járás országgyűlési képviselője, népfelkelési kormánybiztos, és ő volt Nagyvárad első díszpolgára is. A szabadságharc idején „mindvégig híven, a legnagyobb buzgalommal és elszántsággal” teljesítette feladatát, de annak leverése után elfogták. 1852-ben kapott kegyelmet két és fél év fogság után.

1852-ből két levél maradt fenn, ez a két levél korrajz is egyben, érdemes megismerni.

„Édes fiam Kálmán!

A sors nem elégette meg csapásait, mellyel jelen szerencsétlen időszakban elhalmozott, hanem ismét mélyebben sújtott az által, hogy apád két rendű folyamodásom ellenére, melyet Bécsbe küldöttem a végett, hogy a komáromi várba vivődjön, mivel az közelebb lévén gyakrabban meglátogathatom, a helyett Josefstadtbba vivődött 10 fogolytársával: képzelbeted mennyire leverő volt ez rám nézve, azonban amidőn az ember legjobban el van csüggedve, akkor jó a nem vélt reménység, mely ismét megnyugtatta kételkedő keblünket, s így történt mielőtt édesapád elvivődött Tihanyi őxelenciája meglátogatta őt és ajánlotta, hogy közbenjárásával kiszabadításán fog munkálkodni, mint hogy különben is rokon édesapádhoz. Ez által gondolhatod mennyire megvigasztalódtunk. Én édesapádat elvitele előtt több ízben meglátogattam, utoljára névnapja előtt Jenő kis öcséddel együtt, ő igen megnyugodva ment el, mindennel ellátva, amire csak szüksége és kívánsága volt. Midőn leveledet által adtam mint szinte a többieket is, tehát midőn az utolsót oda adtam, azt izeni, hogy légy nyugodt, ha az Isten tavaszig meg nem szabadítja, akkor Gida bátyád veled együtt feljön Pestre s innét együtt megyünk apádat meglátogatni, s egyszersmind a császár Ófelségéhez kegyelemért esedezni. Én ugyan addig is megpróbálom a szerencsét, ha a mint beszélük a császár jövő hónapban ide lejön, már régen akartam én Bécsbe menni, de fájdalom mindig beteges voltam.

Pest március 27-én 1852.

Szerető anyád Amália”

„Kedves fiam Kálmán!

Szándékok, hogy Ő Felsége elébe akarsz járulni, kegyelemért esedezővén szegény édesapád számára, igen helyes, azonban nebezen fog Ő Felsége Debrecenben audienciát adni, mind a mellett ugyan meg lehet próbálni. Én már ugyan mindent elkövettem Bécsben nemcsak Ő Felsége, hanem Sofia főherceg asszony előtt is esedezővén kegyelemért: szóval is, írásban is, azon kívül minden minisztereknél, gróf Grünnél, herceg Lichtensteinnál, számtalan generálisoknál, sőt még cs. kir. tanácsosoknál is: itten pedig szintén voltam Albrecht főhercegnél írásban is által adván esedezéseimet, itten szintén generálisoknál és az auditornál is. Mi sikere lesz a mindenható Isten tudja, reménységem ugyan van, de hiszen már oly sokszor csalt, hogy nem is tud már az ember valami jót binni: itt ugyan azt beszélnek, hogy Ő Felsége igen sokaknak meg fog kegyelmezni, de még az bizonytalan. Ami folyamodásodat illeti azt egy ügyvéddel kell feltétni németül. melyben egyszerűen elő kell adni esedezésedet édesapád szabadsága és vagyonának visszaadásáért, leírván benne szegény állapotunkat, magad pedig beszélhetsz magyarul, de a lehető legrövidebben. Egyébb utasítást majd ad az ügyvéd, csak arra vigyázz, mikor kijössz, valahogy hátat ne fordíts, s háromszor hajtsd meg magadat. Egyébiránt édesapád egészséges, csókol, Bécsből Csehországnak vevén útamat Josefstadtban ötöt meglátogattam. Mi is hála Istennek meglehetősen egészségesek vagyunk a sok betegeskedés után és csókolunk mind a hárman,

Pest június 11, 1852.

szerető anyád Amália.”

(A fenti tanulmány elhangzott Nagyváradon, a római katolikus püspöki palota dísztermében, 2010. szeptember 29-én.)

Bihari Napló, 2010. október 4., Ciucur Losonczi Antonius írása: *Támaszaik voltak hős férjeiknek* című konferencia. Idézek az újságcikkből: „Pénteken a római katolikus püspöki palota dísztermében azokra az asszonyokra emlékeztek, akik jelentős szerepet töltek be az 1848-as forradalom és szabadságharc hős férjainak életében. Kovács Rozália érmihályfalvi helytörténész azokból a levelekből olvasott fel, melyeket Mindszenti Kurányi Amália írt férje, Bernáth József fogsága idején.”

GENCSY ZSIGMOND

Rákóczi „mezei hadainak ezeres főkapitánya”

A török hódoltság és az új osztrák hódítók elleni küzdelem vezetett a Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc vezetésével a dicsőséges felszabadító mozgalomhoz, szabadságharchoz.

Városunk, Érmihályfalva, vagy ahogy akkor írták Possessio Mihaly Falva, népesség- és gazdasági helyzete az 1692-es összeíráskor nagyon szomorú képet mutatott. Volt 8 háztartás, 8 egész telek, 4 fiú és 3 lány. A gazdasági helyzet is igen szomorú: 12 ökör, 5 tehén, 9 borjú, 29 juh, 10 disznó. Az őszi vetés 24 köből és volt a faluban 20 szekér széna.

Az erdélyi fejedelem és gróf Károlyi Sándor voltak a település földesurai, akiknek kilencedet, 25 imperiálist, a töröknek tizedet és 35 forintot kellett szolgáltatni.

Ebben az időben településünk Bihar, Szabolcs és Szatmár megyéhez tartozott, mivel három megye találkozó pontján terült el. A község Szatmár felé eső része a gróf Károlyi családhoz tartozott, ez a rész már Szatmár megye. Gróf Károlyi Sándort (1668–1743) Gencsy Zsigmond leveleiben így említette: „*én nekem méltóságos generális uram őnagysága*”. Sanyarú helyzetből mozdította ki a Rákóczi-szabadságharc a népet, és mutatott utat.

1703. május 6-án kibocsátott „*minden igaz magyar nemes és nemtelen országlakoshoz*” intézett kiáltványában Rákóczi a „*törvénytelen és szenvedhetetlen iga alól*” való felszabadító harcra szólította fel a nemzetet.

Gencsy Zsigmond így jellemezte 1706-ban feleségének, Balasi Katának írott levelében ezt az időszakot: „*Soha Erdélyországnak kínja olyan nem volt, mint most vagyón.*”

Ki volt Gencsy Zsigmond? A fejedelem „*mezei hadainak egyik ezeres főkapitánya*” – írják róla. Élete összefonódott a szabadságharccal, és adalékul szolgált a kor történetéhez. Méltó az utókor érdeklődésére és kegyeletére, hiszen hazafiságát, szabadságszeretetét, a fejedelemhez való hűségét vérének ontásával, életének feláldozásával pecsételte meg.

Családja régi nemesi család volt. 1434. március 12-én Gencsy László fia, János címeres levelet kapott Zsigmond királytól. 1514-ben a Gencsy nemesek a Dózsa György-féle keresztes háborúban részt vettek, ezért birtokaikat Báthori András kapta meg.

1551-ben Gencsy János részbirtokaira Gencsen adományt kapott. 1611-ben szintén adományt nyert a családból Gencsy István.

Gencsy Zsigmond 1704-ben nyert részbirtokot Érmihályfalvára. Felesége, Balasi Kata. Egyetlen gyermeke Sámuel, kinek taníttatását az apa korai halála után a fejedelem vállalta.

A családi levéltárban található Gencsy Zsigmond néhány levele, melyet a feleségének írt, ezenkívül a fejedelem adománnyozó és oltalmazó levele. Itt található még a fejedelem által kibocsátott rendelet a hadak számára, az *Edictum*, valamint Rákóczi 1705-ös *Pátense*, melyben az „*egeket értőztató átkozódások*” megszüntetésére „*kéri, inti és kényszeríti mindenrendbéli országlakosít*”.

Ezekből a dokumentumokból próbálom összerakni az eseményeket, hogy megismerjük az „ezeres főkapitányt”, és életének néhány mozzanatát, mely egyben korrajz is, adalék a Rákóczi-szabadságharchoz.

„*Károlyi pedig tekintélyes sereget gyűjtött egybe, mely február 26-án a diószegi táborban összeiratott. Az összeírás szerint: Gencsy Zsigmond nemes mezei lovasezrede 7 compánia, 75 ember.*”

„*Gencsy Zsigmond korán a felkeléshez csatlakozott, s egy mezei nemes lovasezred parancsnokságát bízta rá a fejedelem.*”

A szabadságharc eseményeinek egy-egy mozzanatát 1703–1706 között a feleségéhez írt levelekben olvashatjuk.

Történelmi szempontból is értékes és érdekes a Kecskemétről 1704. július 23-án keltezett levél, melyben a Szentgotthárdnál

lezajlott ütközetről számol be. Ez az ütközet a császári sereg csúfos vereségével végződött. *„Az nagybatalmú Úristen - írja - szerencsével is megáldott, mert Szent Gottbárdnál az német tábort felvertük, másfél ezren nem voltunk, hét ezren voltak a németek, kiben nem ment el másfél száznál több, melynek zászlait, dobjait most viszem kegyelmes urunkhoz.”*

Károlyi generális írásban utasítja Gencsyt, hogyan viselkedjen, mit mondjon amikor a fejedelem elé érkezik: *„Kegyelmes urunknak szóló leveletem maga bevívén az táborba, nevemmel alázatosan köszöntse, ha mikrül Ő nagysága méltóztatik tudakozódni, valamint a dolgok folytak és voltak, az szerént tegyen relációt (...) az dicsekvést elkerülje.”*

1704 augusztusából a Nagybersen melletti táborból ír feleségének, majd 1705 októberében Bánffyhunadról küldi: *„Én nekem, ide Kalotaszegre kellett jönnöm, kémjeim által kivájtván, hogy valami németiség legyen a kolozsvári hostatban (...) rájuk mentem. Isten szép nyereséget adván, neked is szívem kedveskedhettem belőle. Az német készül, de merre, nem tudom, dögi olyan legyen, több felénél már megholt az gyalogjának.”*

Egy újabb levelében 1706 januárjában utasítja feleségét: *„Minden órán a gyermekkel és a szekerekkel olyan készen légy, hogy mibelyt tudósítalak, mindgyárást, szaporán és minden késelem nélkül mehesz.”*

A tábor tovább vonul. Következő levelét 1706. január végén írja Zilahról: *„Én mostan ismét Erdélybe indultam, a német pediglen vissza nyomult Kolozsvár felé (...) magam is talán baza fordulhatok, csak a M. Generális Károlyi Sándor uram ő nagysága jöjjön be.”*

A következő két fennmaradt levél Nagyalmásról kelteződik, majd 1706 februárjában ismét Bánffyhunadról ír. A levélben fia, Sámuel felől érdeklődik: *„Az gyermek hol legyen, mit tanul? Tudósíts.”*

1706. március 3-i Nagyalmásról küldött levelében néhány gazdasági utasítás után ezt írta: *„A németnek rettenetes nagy készületi legyen, merre megyen Isten tudja, nem reménylem, hogy arra menne felétek. Soha Erdélyországnak kinya olyan nem volt, mint most legyen.”*

Rákóczi fejedelem Gencsy hűségét elismerte, és jutalmazta. A levéltárban a fejedelemnek két adománylevele is megtalálható, 1703-ból és 1704-ből. *„Adománylevél, kelt a tokaji táborban 1703. augusztus 26-án. A fejedelem Gencsy Zsigmond ezeres kapitány hazájához való igaz hűségét és szeretetét. (...) Gombos Imre tállyai szőlője termésének adományozásával jutalmazza.”*

A másik adománylevél Mihályfalva szempontjából is igen értékes. *„Adománylevél kelt Gyöngyös városában, die 28 mensis Augusti Anno 1704. A fejedelem Gencsy Zsigmond ezeres főkapitánynak a nemzet igaz ügyéhez való szeretetét (...) és véghez vitt dolgaiért, a bibarmegyei Mihályfalva falubeli fiscalis portiót adományozza.”*

Gencsy hazafiságát, szabadságszeretetét, a fejedelemhez való hűségét életének feláldozásával pecsételte meg. *„Rabutin (...) 1706. július 28-án Magyar Egres és Karika között ütött táborn, honnan egy kuruc csapat elszélesztése után - ezeres kapitány Gencsy Zsigmond is elhullott - százig való veszteséggel útját a labanc Nagyjáfunak, Székelyhídnak, Diószegnek vette.”*

Thaly Kálmán szerint a haláleset így történt: *„Gencsy az erdélyi szélekről a Szolnok felé szekérvártól fedetten nyomuló Rabutint megtámadta, hegyes törét egy ponyvás társzekerbe döfte. A szekéren vasasnémek voltak, s puskalövésekkel viszonzván a kurucok támadását, Gencsyt keresztüllőtték, a ki is elesett.”*

Gencsy Zsigmond halála után, még 1706 augusztusában Károlyi Sándor generális ezt írta az özvegynek: *„Ajánlom szolgálatomat kegyelmednek. Szegény Gencsy kapitány urunk elestét s kegyelmed gyászos állapotját szomorúan értettem, melyen nem kétlem, elég keserűségi vagyon kegyelmednek; MINDAZONÁLTAL HAZÁJÁÉRT, NEMZETÉÉRT, ÖZVEGYEKÉRT ÉS ÁRVÁKÉRT TEVÉN LE ÉLETÉT VITÉZI MÓDON, ÖRÖK BECSÜLETIRE FORDULVÁN, ANNAK JÓ EMLÉKEZETI VIGASZTALHATJA kegyelmedet. Ezen levelem által akartam kegyelmed tudtára adnom, hogy ha valakitől valami háborítása vagy valakinek valami pretentiója volna is kegyelmed ellen, minden háborgatóit reám relegálja. Mind kegyelmedet, mind gyermekit te*

betségem szerint protegálni fogom. Kegyelmednek becsülettel szolgál Károlyi Sándor s. k.”

A fejedelem és Károlyi Sándor gondoskodott az özvegyről és az árváról. Ezt bizonyítja az 1707. május 7-én keltezett *Oltalmazó levél* is, melyben „generálisi autoritása szerint megparancsolja a vármegye tisztjeinek, hogy mint édes hazánk boldogulásáért özvegyül s árvákuul maradottakat mindenben igyekezzenek oltalmazni!”

1708-ban Károlyi parancsolatban adta ki a „*mibályfalviaknak illendő jobbjai köteleességeinek praesentálások iránt, mert a fejedelem Gencsy Zsigmondnak érdemeiért a mibályfalvi portiót adományozta, melynek élvezetében özvegyét és árváit meghagyta.*”

Gencsy Zsigmond ezeres kapitány méltó az utókor kegyeletére, ahogy Károlyi Sándor megfogalmazta: „*Hazájáért, nemzetéért, özvegyekért és árvákért tevén le életét vitézi módon.*”

„*Hazájához való igaz hűség és szeretet, véghez vitt dolgaiért, a fejedelem is elismerte, jutalmazta.*”

Őrizzük meg emlékét!

További adatok a Gencsy családról: Gencsy Zsigmond egyetlen gyermeke, Gencsy Sámuel (1698–1752), felesége, Újhelyi Krisztina (1709–1759). Gencsy Sámuel fia, II. Gencsy Zsigmond (1722–1807) birtokos volt itt az úrbérrendezés idején.

II. Gencsy Zsigmond fiai, László, Lajos, Ferenc és Sámuel, de Gencs testvérek 1817-ben az érmihályfalvi előnév adományozásában részesültek.

Egy hirdetés 1847-ből: „*Tekintetes Gencsy Pál úr piacon levő háza, cserép fedél alatt, melyben ennek előtte gyógyszerár volt, most rőfös, vagy fűszerárusnak három szobával, konyhával, éléskamarával, úgy nemkülönb az udvaron külön épülettel sz. György naptól 6 évre kiadó.*” (Debrecen–Nagyvárad *Értesítő*, 1847. ápr. 18.)

MÁRIA TERÉZIA ÚRBÉRRENDEZÉSE

A Rákóczi-féle szabadságharc után a bihari részeken is fellángoltak a tulajdonjogok körüli ellentétek. Előkerültek a kuruc-labanc háborúk alatt elmenekült birtokosok, hogy ősi birtokaikat visszafoglalják, de követelésekkel léptek fel az erdélyi fejedelmek idején kiváltságokhoz jutott hajdúk és családtagjaik is. Jogaikat követelték még a mohácsi csata előtti birtokosok utódai is, de megkövetelte a maga részét az egyház, s végül az új követelők, az új földesurak, a bécsi udvar pártfogoltjai.

A viták évtizedekig elhúzódtak, miközben megfélemltek azokról, akik a földet megdolgozták, a jobbágyokról. Javaik, telkeik a földesurak tulajdonát képezték, a munkát is azok szabták meg, és a jobbágyok viselték az állam csaknem minden terhét. Ők fizették a tisztviselőket, ők építették a hidakat, amelyekért vámot fizettek, ők látták el élelemmel, szállással a katonaságot, soraikból szedték az újoncokat. Tartották a jegyzőt, a papot, a tanítót, és adóztak mindenért.

Az adófizetési terhek uradalmanként változtak, attól függően, hogy milyen volt az uradalom gazdasági helyzete és annak jellege. A természetes népszaporulat nyomán a jobbágytelkek is felaprózódtak, ami sok vitára adott okot. Ezt a helyzetet tisztázta valamelyest Mária Terézia 1767-ben kiadott urbáriumi rendelete, úrbérrendezése. A rendelkezés lényege, hogy pontosan megszabta a jobbágyok szolgáltatásait, és ezzel felszámolta a földesurak önkényeskedéseit. Megtiltotta a földfoglalást és a jobbágyok elkergetését, szétválasztotta a földesúri és a paraszti földeket. Rendet teremtett az eddigi önkény helyébe.

A rendeletet konkrét adatfelmérések követték. Az összeírók kétféle jobbágyot vettek nyilvántartásba, örököst és szabadme-

netelűt. Örökös jobbágy volt a röghöz kötött, joggal nem rendelkező, a régi jobbágytelken gazdálkodó tősgyökeres lakosság. A szabadmenetelű jobbágy bizonyos jogokkal rendelkezett. Egyezkedés és szokásjog alapján alakult ki ez az új típusú réteg, a szabadmenetelű (libertin) parasztság. A szabadmenetelű jobbágyok helyzete előnyösebb volt, mint az örökösöké.

A jobbágyok mellett szerepeltek a földnélküli vagy nyolcadtelken aluli zsellérek. A zsellérek az adózó parasztságnak kb. a 40 százalékát alkották. Helyzetük nem volt végleges. Rendelkezhetek némi földdel, irtás, tisztítás vagy adomány folytán felemelkedhettek a jobbágyok sorába.

A nemesség tulajdonviszonyai sokrétűek voltak. Egyiknek, másiknak csak a községben volt birtoka. Máshol viszont egyetlen községben öt-tíz úrbéri nemesnek volt tulajdona. A köznemeseknek alig volt vagyona. Esetleg egy-két jobbágy vagy zsellértelek. Minden tulajdonuk egy kúria, egy pusztatelek volt.

Az úrbérrendezés a földesúr és a jobbágy közötti viszony országos érvényű állami szabályozása 1767-1774 között zajlott le. Az úrbérrendezést sokoldalú felmérés előzte meg. Az adatokat bemondás alapján, táblázatos formában rögzítették a helységre jellemző adatokat.

Feltüntették:

1. birtokos földesúr nevét.
2. telkes jobbágyait, aszerint, hogy örökös vagy szabadmenetelű jobbágyok-é, a házas és házatlan zsellérek nevét.
3. a telkes jobbágyoknál megadták a telek nagyságát (egész, fél, negyed stb.), a belső telek nagyságát pozsonyi mérőben, a szántó nagyságát holdban és a rét nagyságát kaszásban (falcastum, embervágó).
4. a robot mennyiségét szintén a telek nagyságához mérten adták meg, az egész telek után évi 26 nap ígás, vagy 56 nap kézi robot járt, a résztelek után arányosan kevesebb (heti egy nap ígás, vagy két nap kézi robot).

5. a házas zsellérek évi 18, a házatlanok 12 nap kézi robottal tartoztak.

6. a jobbágyok és a zsellérek egyaránt évi füstpénzt (census) az urbárium szerint ún. „esztendőbeli árendát” fizettek.

7. feljegyezték a kilenced adás módját is. Egész telek után évi 1 icce vaj, 2 kappan, 2 csirke és 12 tojás.

8. végezetül a belső telekből, és rétből hiányzó rész pótlásaként az adott szántó nagyságát írták be a telkes jobbágyokra vonatkozóan. Abban az esetben, ha a község szántóval és/vagy réttel rendelkezett, úgy azt is beírták a tabellába.

Az úrbérrendezés kapcsán tisztázzunk néhány fogalmat Bársony, Papp, Takács *Az úrbérrendezés formái Bihar vármegyében* című munkája alapján.

- jobbágy: feudális földesúri joghatóság alatt élő személy, aki a földesúr tulajdonában levő földön telepedett meg. A föld használata és az azon való lakás ellenszolgáltatásaként munka, termény és pénz szolgáltatással tartozott földesúrnak, miközben „élvezte” a földesúr jogvédelmét is.

- örökös jobbágy: azokat a jobbágyokat nevezzük örökösöknek, akik apáról fiúra szállva köteleztettek ugyanannak a földesúrnak, vagy leszármazottjának szolgálni. Az úrbérrendezés-kor azokat sorolták az örökös jobbágyok közé, akik már legalább 32 éve ugyanazt az urat szolgálták.

- szabadmenetelű jobbágy, a költözködés szabadságával élő úrbéres személy. Szolgáltatási kötelezettségei közül a robot általában pontosan meghatározott és jelentősen kisebb, mint az örökös jobbágyoké.

- zsellér: A tágabb értelemben vett jobbágyság alsó rétege, akik számára korlátozódott a szántók használatának lehetősége. (...) A földműveléssel foglalkozó lakosság közül azok számítottak zsellérnek, akiknek nem volt igás állatuk, nem részesedtek szántóföldből és rétből (...) többnyire a földesúr bel-telkén épült házakban laktak és 12 nap ingyen munkával tartoztak uraiknak.

Az összeírás során a parasztok eskü alatt vallották az általuk használt föld mennyiségéről, minőségéről, a rét, a legelő és az erdő használatáról, a határukban károsító természeti csapásokról stb.

Idézek az eskü szövegéből: „[É]n félretévén mindennemű felelmet, haragot, szeretetet, magam saját hasznát, vagy kárát és (...) mindazokra, melyekre kérdendő leszek, igazán felelek. Mind magam, mind más, itt lakosoknak birtokát és akárminémű javait, kárait, avagy fogyatkozásait (...) igazán megvallom (...)”

Az összeíráskor, a mihályfalvi vallomástevők, a kérdőív 4. pontjára, mely a HASZONVÉTELEK, a következőt nyilatkozták:

- Szántóföldeink, (melyek három fordulóban vannak) jó termékenységűek (...) trágyázni nem szoktuk (...) jól megműveljük, s háromszor megszántjuk, a tiszta búzát is megtermik.

- Heti és országos vásárookra eladás vagy vevés kedvéért el szoktunk járni.

- Legelőmezőnk magunk járó marhái, ökör és tehéncsordáink szükségére elégséges kaszálás előtt is.

- A marháinknak közel s alkalmas itatóhelye vagyon.

- Tüzi- és épületnek való fánk az uraság engedelméből a határunkban vagyon, de nem olyan bőven, (...) közel s alkalmas útja vagyon.

- Komló magunk szükségére elegendő terem (...) káposztát, répát, hagymát s petrezselymet, egyéb zöldségeket többnyire a belső telkeinken szoktunk termesztani (...) vadgyümölcs is terem néha határunkon (...) magunk számára ecetnek megszedhessük. A belső telkeinken dohányt is szoktunk termesztani, melyet jutányosan eladunk, és a gabona után leginkább abból pénzelünk.

- Somlyó mintegy öt mérföldnyire lévén tőlünk, onnét néha sőt szoktunk Debrecenbe - szokott bérért - szállítani.

- Jóféle borokat termő bor-szőlőhegyek két mérföldnyire lévén tőlünk, aki kapával szokta élelmét keresni, mindig talál munkát magának.

Település	Birtokos Kategóriák	Adózók	Jobbágytelek nagysága										Jobbágyhelynek mivolta		
			>8/8	8/8	7/8	6/8	5/8	4/8	3/8	2/9	1/8	házhely p. mérő	szántó hold	rét e. vágó	
Mihályfalva (40 4/8 telek)															
	Sz. m. jobbágy	11	1	1	1	1	1	5	2			13 3/4	227 5/8	50	
	Sz. m. zsellér	1										1 2/4			
	Házatlan zsellér	1													
Haller Istvánné gróf (11 7/8 telek)															
	Sz. m. jobbágy	27	1	1		3	6	8	7	1		37 2/4	385	100	
	Sz. m. zsellér	30									8 2/4	15	6		
Dietrichstein János gróf (20 5/8 telek)															
	Sz. m. jobbágy	53	2	1	2	3	6	12	18	9		95 3/4	735 2/8	121 4/8	
	Sz. m. zsellér	4									3/4	4 2/8			
	Házatlan zsellér	2													
Szentmiklósi András (1 7/8 telek)															
	Sz. m. jobbágy	3		1	1	1	1				3 3/4	61	11		
Sillye Péter															
	Sz. m. zsellér	2									2/4				
Hardicsai István															
	Örökös zsellér	1									3/4	4			
Osváth Imre															
	Örökös zsellér	1									1 1/4	3 4/8			
Gencsy Zsigmond															
	Örökös zsellér	1									1				
Összesen															
	Sz. m. jobbágy	94	4	2	1	4	7	14	25	27	10	150 3/4	1408 7/8	282 1/2	
	Örökös zsellér	3									3	7 4/8			
	Sz. m. zsellér	37									11 1/4	19 1/4	6		
	Házatlan zsellér	3													
	Mindösszesen	137	4	2	1	4	7	14	25	27	10	162	1435 5/7	288 1/2	

Ürbérrendezési táblázat

- Kenderáztató vizünk alkalmas s közel vagyon.
- A határunkon két kis csergő vizi(malom), a helységben pedig öt szárazmalma van a földesuraságoknak, akik pedig azokban nem örletnek. Két mérföldnyire jó vizimalmok lévén, órlés kedvéért messze földre menni nem kényszerülünk.
- Három hónapi korcsma jövedelme vagyon a helységnek.

Az összeírás a haszonvételek mellett a KÁROK ÉS FOGYATKOZÁSOK-at is leírja:

- Kaszálóink szűkön vannak, (...) ami kevés terem is ligetes, és sásos, minthogy pedig háttas helyeken vannak kaszálóink, sarjút nem lehet kaszálni.

- Szántóföldeink (...) az egész határon mind a három fordulóban vagyon 38 és 40 pozsonyi mérő vetőmagot igénylő szántóföld van annyi, hogy aki nálunk egésztelkes gazdának tartatik, vagy akinek bővebben vannak szántóföldjei, elégséges. Sarjút pedig, mint feljebb mondánk, nem lehet kaszálni.

- A szántást és egyéb nehezebb teher alá való szekerezést, négy vonómarhán alól nem szoktunk tenni, azért akinek két ökre vagyon, olyankor mással szokott összefogni, hanem akinek több nincsen, az olyan, a helység határán belül két ökörral szokta a könnyebb teher alá való szekerezést véghez vinni.

- A törvényes kilencedet – régi szokás szerint – mindenből valamelyek a belső telkeinken kívül teremnek, meg szokták a földesuraságok venni termésben, úgymint búzát szalmájában búzául, tengerit tengeriül, s úgy a többiből. Egyéb ajándékokat vagy adományokat pedig nem kívánnak tőlünk a földesuraságok. Pusztá telek helységünkben egy sincs.

- Mi mindnyájan szabadmenetelű emberek vagyunk.

A 19. SZÁZADI ÉRMIHÁLYFALVA KRÓNIKÁJA

*„Amikor egy nép újjá akarja magát építeni,
szüksége van, inkább mint valaha,
a hagyomány minden porszemecskéjére.”*

A fenti sorokat Kodály Zoltán írta a múlt században. Ezekből a hagyomány-porszemecskékből homokrögök lesznek, s a homokrögökből, mint mozaikdarabokból építjük fel a 19. század történéseit. Munkánk olyan, mint egy kirakós játék, mikor megtalálunk egy-egy darabot, s az a helyére kerül, egyre egészségbb, szebb lesz a kirakott kép.

Hosszú évek óta gyűjtjük az adatokat városunkról. Ennek a gyűjtőmunkának eredménye, hogy egyre többet tudunk a településről, az egyházzól, az itt szolgáló lelkipásztorokról, régvolt épületekről, lakosokról, családokról és egyes emberekről, akiknek élete, tevékenysége hozzájárult a település fejlődéséhez, akik nyomot hagytak maguk után, életüknek, munkásságuknak a mai ember számára is van mondanivalója.

Néhány statisztikai adat a 19. század Mihályfalvájáról:

- 1800-ban a településnek 1594 lakosa volt. 189 katolikus és görögkatolikus, 1319 református és 89 zsidó.

- 1822-es adatunk: 1594 lakos, akik 260 portán laktak.

- 1832-1835 között a lelkek száma 2015, két iskola volt, ahol 60 fiú és 42 leány tanult.

- 1886-ban 3896 lakosa volt. Ebből 3580 magyar, 82 rutén, 45 német, 494 pedig zsidó.

Érdekes az, amit a település kialakulásáról írnak a helytörténeteszek.

Községegyesítésről beszélnek az adatok 1811-ben. Mihályfalváról, Újvárosról és Tótfaluról úgy beszéltek a 18. század elején, mint három különálló politikai és egyházközségről. *Érmihályfalva mező várossa helyneveinek magyarázatá*-ban 1864-ben a következőket írták: „*Ér-Mihályfalva mező város, Bihar megyében Ér-melléki járásban, jelenbeni felosztás szerint tartozik a Diószegi szolgabírói szakaszhoz... régiebb időben két megyébe, még pedig a keleti rész Szabolcs, a többi Bihar megyébe tartozott, mígnen 1811-ben e két község egyesítve Bihar megyébe csatoltatott.*”

Dr. Barcsa János 1906-ban, ugyancsak két faluról beszélt: „*Még a 18. század elején a homokos helyen volt egy Újváros nevű helységrész, a község nyugati részén Tótfalu nevű községrész volt, melyet talán tót lakosairól neveztek így, s itt még a 18. század elején épületmaradványok voltak láthatóak.*”

Sass Kálmán lelkipásztor 1938-ban megerősítette a település tagoltságát. Ő három egyházközséget említett: „*A régi iratok szerint a mai Valea lui Mihai három különálló politikai és egyházközséget foglalt magába, Újváros, Tótfalu, Nagy Nog Mihályfalva. Ez utóbbi a kettő között foglalt helyet, míg végre bekebelezte a két előbbi. Tótfalunak külön temploma volt, aminek kőfalára egy Papp Ferenc nevű 79 éves ember 1824-ben jól emlékezett. A másik két helységnek egy temploma volt a mai helyén.*”

A település fejlődése akkor indult meg, mikor 1844-ben V. Ferdinánd király adománylevelével a község mezőváros lett. A város pecsétjén ez állt: *Ér Mihályfalva Szabad Mezőváros 1846*. A pecséten a korona alatt három búzakaralászt tartó kar van.

Ebben az időben „*Határa 18000 holdra terjed, s ennek egy része kövér fekete föld, nagyobb része homok.*”

„*Van végre a város határán több helyen mocsár, ingovány, láp, kevés nádas. (...) A lakosság földműveléssel foglalkozik, de van köztük sok iparos is. Terem búzát, rozsot, tengerit, burgonyát, sok dinnyét, erdeje is derék*” - írta Pesty Frigyes 1864-ben.

Leggyakrabban termesztett növény ebben az időben a rozs, jobb minőségű homokon a kétszeres (rozs és búza keverék), a köles, a kender, a napraforgó volt.

Az 1700-as évek végén megindult a dohánytermesztés. A törvény csak uradalmi területen engedélyezte a termesztését. 1870-ben Stubenberg grófnak 26 hold dohányja volt, 1882-ben pedig már 34 holdon termesztették. Ekkor már betelepített „dohányos” családok dolgoztak a „dohányban”. A ma is létező, de már nem működő, átvevő központ első raktárát 1823-ban építették.

Városunk 19. századi életében jelentős szerepe volt az állandóan növekedő iparosságnak is. 1840-ben már 39 saját műhelyben dolgozó mesterembert írtak össze.

Voltak kovácsok, kerékgyártók, kötelesek, tímárok, szűcsök és szárazmalmi molnárok. Ők foglalkoztak az ács és más faragó munkákkal, a legegyszerűbb asztalosmunkákkal is. Voltak csizmadia-, szabó- és asztalosmesterek. Egy 1824-es adat szerint: 4 kovács, 2 asztalos, 1 kőműves, 1 takács, 1 suszter, 5 csizmadia, 3 szabó, 2 pintér, 1 cserzővarga, ácsok, kerékgyártók, molnárok, kötélverők, nád- és kaskötők dolgoztak településünkön.

Megnőtt az országos és hetivásárok jelentősége is. Városunk piacát a gabonafélék, az ipari termékek nagy választéka és a marhavásár tette nevezetessé. Évenként négy nagyvásárt tarthattak, melyeken idegen iparosok is megjelenhettek. Minden hét csütörtökén a helybeliek vására volt. Országos vásárt négy ízben tartottak csütörtöki napon, de a baromvásár szerdán „tartatik”.

A 19. századi Mihályfalva református egyházának, lelkipásztorainak áldozatos munkája jelentős volt a falu életében. 1800–1803 között Zilahi János, 1803–1810 között Rétsai János szolgált. Őt követte Kővágó Őrsi Kuthy Sándor 1810–1814 között, aki Göttingában tanult, 1814–1816 Szélesi vagy Szilasi Gábor, 1816-ban Szűcs István szolgált itt.

Zilahi János lelkipásztorról 1800–1803 között nem jegyezték fel többet, de Rétsai Jánosról igen. 1776–1780 között városunkban „*dicséretes emlékezetben levő*” rektori hivatalt viselt. „*Innen ment az Akadémiákra. 1803-ban hozatott településünkre, itt szolgált 1810-ig. Szent hivatalát közkedveltséggel folytatta.*”

1810–1814 között Kővágó Örsi Kuthy Sándor szolgált településünkön. Mint tudjuk, ő Kuthy Lajos író édesapja volt.

1814–1816 között Szélesi (Szilasi) Gábor volt prédikátor. 1816-ban Szűcs István.

Ezután a három nagy és egyházépítő lelkész következett Vásárhelyi Dániel, 1817–1862 között. Külföldet járt nagy tudású pap volt, 45 évig szolgált itt, az anyakönyvek újraírása az ő érdeme.

Szőke János 1865–1893 között 30 évet szolgált. Lelkészsége idején „1888-ban szükségét látták annak, hogy a számban gyarapodott

ekléziának a régi helyén egy tágasabb, hosszabb templomot építsenek. A régi templom anyagából, amit lehetett felhasználáltak.”

Felesége, Vécsei Emma. Béla nevű fia, aki hittanhallgató volt, 1873–

1893 között élt. Meghalt testvérei, Anna, Zoltán és Zoltán az érmihályfalvi temetőben található obeliszk

alatt nyugszanak.

Nagytiszteletű Vásárhelyi Dániel 1786 novemberében született a Bihar megyei Hegyközszentmiklóson. Édesapja, Vásárhelyi Dániel lelkész, édesanyja, Hajdú Erzsébet tanítónő volt. (Id. Vásárhelyi Dániel itt halt meg 1827-ben, 80 évesen szélhűtésben, a halottak anyakönyve szerint).

Szőke János lelkész obeliszkje

Vásárhelyi Dániel első oktatását édesanyjától nyerte, később a debreceni főiskolán tanult, ahol alsóbb iskoláit elvégezvén, nyolc évig volt a felsőbb tudományokat hallgató tanulók sorában.

„Tanulásomat végezvén Öcsödön rektorrá lettem. Három esztendeig vittem a rektori hivatalt.

Az 1809-ik évben a Békés megyei öcsödi egyház választotta meg az iskola tanítójául és igazgatójául, ahonnan 3 évi közszeretetlen folytatott tanítása után lelkészi pályára szentelvén magát, a göttingai küllboni tudományos egyetem meglátogatására indult, hol több nevezetes várost látogatván meg, tizenkét évig tanult. Az 1814-ik évben letette a lelkészi vizsgákat.”

Utazásáról 1824-ben ezt írja: *„Az 1812-ik év szeptember havában mentem Pozsonyba, innen két hónap múlva Bécsbe. Itt Passusom kezembe vevén, januárius 10-ik napján 1813-ik esztendőben, azon felette kemény téli időben, mikor Bonaparte, volt francia császár ármádiája Muszka országban részint megfagyott, Lipcsébe utaztam oly szándékkal, hogy itt tanulok tavaszig. De itt utól érven a Franciaország felé visszatért, a hidegvette francia sereg, minthogy ragadó nyavalyát hozott magával a városba, Gothába mentem, innen Weimarba, innen Kasselbe, végre a tavaszi Akadémiai Cursus elejére Göttingába, hol egy iskolai esztendőt eltöltvén, 1814 közepé táján lejöttem Franciaország határszéléig.”*

„Kevés ideig lebettem idehaza pihenőben, mert 1814. október én Tekintetes Táblabíró Bernáthfalvi Bernáth Gedeon úr két úrfiainak nevelésére meghívott és Kassára küldött, hol esztendeig lakván mentem az úrfiakkal Pozsonyba, innen 3 hónapra Bécsbe.”

Hazatérve 1816 őszén megválasztották Érmihályfalvára lelkipásztornak. Ugyanebben az évben nősült meg, felesége, Egressy Juliánna volt, kivel 46 esztendőt élt.

A halotti anyakönyv 1862-es bejegyzéséből tudjuk, hogy *„ugyanennyi évekig folytatván lelkészi tevékenységét a buzgó egyházban szeretettel és tisztelettel. Több évig egyházmegyei tanácsbírói hivatalt is viselt.”* Életéből és munkásságáról több adatunk is fennmaradt.

Két érdekes és szomorú eseményről olvashatunk a Debreceni Levéltár Közgyűléseinek Jegyzőkönyveiből az 1828 és 1834-es

esztendőkből: „A Mihályfalvi Ékklesia parokiális bázis, a prédikátornak minden vagyonával együtt, a véletlenül és éjjel támadott tűz által elpusztított (...) mátrikulái es megégetek” (1828. október 13.)

The image shows two pages from a handwritten church register book. The left page is titled "KERESZTELÉSI" and the right page is titled "ANYAKÖNYV". Both pages contain columns of handwritten text, including names, dates, and other church records.

Az újraírt anyakönyv egy lapja

Hat év múlva, 1834. augusztus 10-én, olvassuk a Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyveiből: „az érmihályfalvai prédikátor Vásárhelyi Dániel az egész ekklesia nevében elkeseredve panaszolja. (...) 1834. július 22-én... midőn a lakosok az aratással foglalatoskodának, egy vigyázatlanságból támadott gyűlés a belségnek egyik legdíszesebb utcáját, s abban az 1828-i hasonló romlásból csinosan felépült prédikátori ház... fél óra alatt megemésztette...” „A prédikátori ház öt jókarban levő épülete, a fiúgyermek most újított iskolája, 9 tehetősebb lakosok házával és nagyszámú gazdasági épületével, elpusztult.” Az eklésia levéltára, szent edényei, anyakönyvei, jegyzőkönyvei megmenekültek. „Csak az elszánt bátorság mentette meg a felső deszkázatba már belekapott tűztől.”

Ugyanitt írják, hogy a „*károsodott ekklesia prédikátora a közgyűlésen esedezik a könyörületes segedelmezésre.*” „*Szívére vevén a Consistorium a mibályfalvi ekklesiának valóban siralmas és szánakozásra méltó sorsát, azt felségítettés végett... a prédikáló székéből hathatósan ajánlatni rendeli... hogy a folyamodó ekklesia számára pénzt adhasson...*”

Az egyházközség és a lelkipásztor is segítséget kapott a környező gyülekezetektől, ezt Vásárhelyi Dániel, az 1835. október 5-i közgyűlésen megköszöni „*minden gyülekezeteknek, és lelkipásztoroknak*”.

Vásárhelyi Dániel 1829-ben újra kezdte írni a tűz martalékaul esett anyakönyveket, mint az anyakönyv első oldalán olvashatjuk: „*Az Érmibályfalvai reform. Egyház 1-ső darab Anya Könyve, mely az 1828-ik év augusztus hó 18-ik napján támadt és a papi lakot elhamvasztott tűzben elégett 1769-ik évben kezdett Anya Könyv helyett, a lakosok beiratása után készült, és Bihar vármegye bizottsága által hitelesített.*”

A megkezdett anyakönyveket haláláig pontosan vezette. Az utána következő lelkipásztor, Szőke János jegyezte be halálát 1862. július 1-jén a halottak anyakönyvébe. „*Jegyezte Szőke János ref. lelkipásztor, a boldogultnak 8 évig segédje és hivatali utódja*”. Ebben a bejegyzésben olvashatjuk: „*Élete utolsó tizedében a különben jól termett és szilárd test szélhűdés által vettetett végbe, erejében naponként gyengülni kezdett, míg végre több évi testi gyöngeség, de lelki éberséggel töltött napjai után öt napi súlyosabb betegség alatt, munkás élete fáklója, mint hulló csillag múló szikrája, sokak áldáskívánata mellett, csendesen kialudott.*”

A halottak anyakönyvében 1849-ben ezt írták: 1849. június 19-től fogva október első napjáig cholérában vagy epemirigyben megholtak 122-en. Ezen megholtak közül a legidősebb volt egy asszony, ki 85 éves korában holt meg. 70 éven felül 80-ig megholtak 8 asszonyok. 70 évnél korosabb férfiak megholtak 3-an. 60 évnél korosabb férfiak 18-án. „*halottak összesen 227 lélek.*”

1873-ban újabb kolerajárvány volt településünkön. *„Cholérában haltak mintegy 80-an. Többeknek cholérabani elhalálózását a bejelentők eltagadták, azért van a beíratásnál kevesebb jegyzve.”* Az összes halott száma 229.

E kor legjelentősebb eseménye az 1848-as szabadságharc. A Vásárhelyi Dániel lelkipásztorról írott sorok után le kell írnom, hogy 1849. március 15-én a forradalom évfordulójának megünneplésekor sok helyen hálaadó istentiszteletet szenteltek a nap jelentőségének. Ilyen rendezvény volt városunkban is, ahol Vásárhelyi Dániel, az akkori református pap, Kossuth kormányzó képét körülhordozva, ünnepeltette a nemzet hőseit.

A 19. században a tempломokban egyre terjedt az orgonák behozatala, és ezzel együtt az orgonistaképzés ügye is fontossá vált. Az érmihályfalvi egyházközségnek 1830-ban Tk. Ns. Gencsy László főtáblabíró orgonát ajándékozott, de mivel orgonistát nem tudtak fizetni, kérte az egyházkerületi gyűlést *„jövendőre a kollégiumból olyan iskola mestert nyerjen, ki orgonálni is tudjon.”*

Az 1848-as szabadságharcban Érmihályfalva lakosai is részt vettek. Hősiességükről, hazaszeretetükről nem maradt fenn sok, de ami fennmaradt, azt kötelességünk tudni, s mindenkinek tudtára adni.

Hegyesi Márton, az 1848-as szabadságharc krónikása jegyezte fel könyvében, hogy ki, mit *„adományozott a szorongatott hazának”*: *„A mihályfalvi birtokosok 10 p. forintot, a település két általa kiállított buszárújonc felszerelésére 180 p. forintot adott. Gencsy Pál alezredes egy kétszövű vadászfegyvert. Báthori Benjámennek 1 csomó galandot és Szilágyi Juliánna 14 sebkötő ruhát és 5 font tépést. Nagy számmal következtek a baza oltárára, a honvédek részére való adakozások – írja tovább – az érmihályfalviak 124 inget, 124 lábravalót, 20 lepedőt, 83 törölközőt, 10 váltóforintot és 10 rőf vásznat. Gencsy Pálné, Kazinczy Amália első ízben 4 lepedőt, 12 pár új fehér ruhát, 137 darab jó galandot, 52 új pólyát, 7 és fél font finom, ugyanannyi közönségesebb tépést, másodízben 4 párnát, 2 lepedőt, 12 törölközőt, 3 font finom és 7 és font közönségesebb tépést, harmad ízben 2 lepedőt,*

*2 párnát, 5 és fél font finom és 2 font közönségesebb tépést, negyed-
ízben 12 törölközőt, 62 pólját, 110 sebkötő ruhát, 6 font közönséges
és 2 font finom tépést.”*

A szabadságharcban részt vett érmihályfalvi katonák között nemzetőr alezredesként említik Gencsy Pált (1801–1851), Kosuth Lajos kormányzó aláírásával az előléptetését megkapta: *„Az erdélyi hadjárat alatt szerzett érdemeinek elismerésüül - mostani állása megtartása mellett - alezredesüli előléptetéséhez örömet adom megegyezésemet...”*

A törzstisztek között említik Bernáth Gedeon nemzetőr őrnagyot (1804–1878), aki 1848 nyarától nemzetőr százados volt, októbertől pedig nemzetőr őrnagy. November elején az aradi császári várórség fogságába esett. A fogságból testvére, József közbenjárására fogolycserével szabadult ki 1849. január végén.

Fia, Bernáth Gyula (1825–1852) a főhadnagyk között szerepelt. 1848 júniusában önkéntes lett a Debrecenben szerveződő 10. honvédszászlóaljnál. Október 10-től hadnagy. 1849 februárjától főhadnagy a 63. zászlóaljban.

A századosok között említették Osváth Ferencet, aki 1821-ben született városunkban. 1848. június 20-tól őrmester a 8. Koburg huszárezredben. Október 20-tól hadnagy lett a Váradon alakuló 27. honvédszászlóaljban. 1849. januártól főhadnagy a 14. Lehel huszárezrednél. Júniustól alszázados, majd főszázados és századparancsnok lett a 7. Reusa huszárezrednél a bácskai hadtestben.

A főhadnagyk sorába tartozott Bernáth Kálmán, Bernáth József fia, 1848 augusztusában, mikor közvitéz lett a debreceni önkéntes nemzetőröknél. Később a 28. honvédszászlóaljhoz került, majd hadnagy lett a 16. zászlóaljban, 1849 májusától pedig főhadnagy lett a 64. zászlóaljban a tiszai hadseregnél.

Szóbeli emlékként maradt fenn, hogy Érmihályfalva lakosága a bujdosó szabadságharcos katonáknak a Jánostelki (határ-rész) erdőkbe titokban vitt ennivalót. Bernáth Gedeon pedig teljes ellátásban tartott egy század katonát.

Bujanovics Rudolf (1814–1876) ő 48-as honvédtiszt v. orsz. gy. képv. biz. tag, a sírfelirata szerint. Bujanovics Ágost (1818–1894) Cs. Kir. kamarás ny. altábornagy, Bujanovics Frigyes (1811–1906) 48-as nemzetőrztiszt.

Nem maradhat ki az 1800-as évek eseményeinek felsorolásából, hogy 1847-ben Petőfi Sándor Érmihályfalván járt, és itt írta *Legszebb versem* című költeményét. Dávid Gyula és Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben* című könyvében erről ezt írta: „*A majtényi síkon történt rövid kitérő után Petőfi tovább folytatja útját az Érmelléken Nagyszalonta felé...Valószínűleg ez alkalommal kereste fel Petőfi Somogyi Józsefet is Érmihályfalván, s írta le neki Legszebb versem című kis költeményét. A kis vers eszmeileg egy tőről fakadt azzal, amely a majtényi síkon született.*”

Petőfi Sándor ittjártakor a Minori nevű fogadóban szállt meg. A fogadó helyén, a tömbház falán 1991 óta emléktábla áll, melyet szilveszter éjszakáján és a március 15-i ünnepségek alkalmával szoktunk megkoszorúzni.

Petőfi Sándor emléktáblája

A homokrököket tovább morzsolgatva, vessünk néhány pillantást a század katolikus vallású lakosainak sorsára is. 1998-ban Győrfi József plébános ezt mondta: *„Móhács után a falu áttért az új hitre. 1820-tól azonban már ismét élnek katolikusok Mihályfalván, összesen 40 lélek a 2363 lakosból (...) 1818-ig a katolikusoknak nem volt templomuk, ebben az évben épít számukra kápolnát a Szlávy család.”* Ez a Kiskápolna mind a mai napig megvan. A ma használatban levő szép katolikus templom 1904-ben épült.

Az 1850-es évektől kezdve mind több szülő járatta gyermekeit iskolába. Egyik-egyik tanító elébe 120–150 gyermek járt. 1868-tól elhatározták a harmadik tanítói állás megszervezését. 1869-től az állam fokozottabban felügyelte a felekezeti iskolákat. 1878-ban földet adott az iskolák fenntartására. 1884-ben felállították a második leányiskolát.

A tanítók fizetése az egyház gondja volt. Sass Kálmán erről így írt: *„Csupán 1 fordulóban az úgynevezett Szegényszeren van 6 vékás szántóföldje, a szabolcsi pusztán használható 4 köblös föld, melyeket a tanító maga műveltet. Egy dohányt termő kert és egy vékás kenderföld.”*

A rektorok és tanítók szinte évente változtak, de hosszú időt töltött itt 1847-től haláláig, 1884-ig Vida

Vida József sírköve

József (1814–1884) fitanító. Neje, az ottományi Jánky Terézia volt. Gyermekük Teréz, Lajos és József. 1,80 méter magas szürke obeliszkje a református temetőben áll.

1875 évből való *Az érmihályfalvi ref. egyház lelkészének díjlevele*: „A lelkész fizetése ekkor nyolc forint negyven krajcár, melyet az egyház pénztárából fizetnek. Szántó föld van a fekete földön 1 tagban 35 hold, a homokon 3 fordulóban 10 hold. Ezenkívül van az Ürgéskert elején 3 vékás jó káposztaföld. Az egyház ad és egy helybe szállíttat tizenkét öl kemény tüziját.”

A Debreceni Kollégium levéltárában találtuk az Érmihályfalva mezővárosa helyneveinek magyarozatát, 1864. május 2-i dátummal. 35 „dűlőrés”, határrészek, dűlők elnevezését sorolja fel. Sokat a nevekből ma már nem használunk, így Mír domb, Mese kúti, Bakfa dűlő, Cserhágó, Déda, Petres, Dobó dűlő, Ördög árka stb.

1844-ben V. Ferdinánd király adománylevelével a község mezőváros lett. A vásártartási jog a közbirtokosságnak adták, úgy, hogy évente négy nagyvásárt tarthattak, a vásárjogot néhai Bujanovics Ernő udvari tanácsos közbenjárásával kapta meg a közbirtokosság. A vásárjog után az első gyógyszertár felállítását is kérelmezték a községben, és azt Kosztka János gyógyszerész kapta, tőle átvette 1856-ban Mátrai István gyógyszerész, majd fia, Mátrai Ákos.

A közigazgatás feje az Érsemjénben székelő főszolgabíró volt, akkor a község postája is Érsemjénben székel.

1871. június 25-én átment az itteni állomáson a Magyar Északkeleti Vasút első vonata, mely Debrecenből Máramaroszigetig közlekedett. A beérkező vonatok 20–30 percig álltak az állomáson, így aki Szigetre ment, annak az utazás egy egész napjába került.

Ebben az időben nyitották meg a postát.

1877-ben alakult meg az önkéntes tűzoltó egylet a községben.

1882-ben az eddig Érsemjénben székelő főszolgabírói hivatalt áthelyezték Érmihályfalvára, amely fejlődést hozott.

1883-ban alakult meg a Takarékpénztár, majd 1887-ben a második pénzüintézet, a Kereskedelmi és Iparbank.

1895-ben felépült az első óvoda, melynek telkét Gorove János birtokos ajándékozta a községnek.

1896-ban elkezdték a vasútállomás és a község közötti kőút kiépítését. Az összeállt bizottság az „*elpusztíthatatlan hidegoldali kő*”-vel készítette el az utat, s az erre szükséges 60 ezer forint kölcsönt a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól kapta.

Befejező gondolatok helyett Szentimrei Jenőtől, a *Verses magyar krónikából* idézek, biztatásul magamnak és másoknak is, akik helytörténeti kutatással foglalkoznak, vagy érdeklődnek múltunk iránt.

*„Légy méltó hozzánk - szólnak a holtak -
Csüggedők, gyávák mindig lakoltak,
Henyélők, gyengék mind lemaradtak,
Aki vetettek, azok arattak.
Jött árvíz, jég is, harcok viharja,
Sokszor csak kő volt a fejünk alja,
De aki bízott, kitartott bátran,
Sosem merült el az ingoványban.”*

IPAROSOK, KERESKEDŐK A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Érmihályfalva gazdasági és ipari fellendülése az 1867-es kiegyezéssel vette kezdetét. Nagykároly vidékéről sváb iparosok, Galíciából zsidó kereskedők telepedtek le nagyszámmal a községben. Az 1920-as években a kimondottan iparral és kereskedéssel foglalkozó zsidóság száma meghaladta a kétezret. Különböző gyárak, bankok létesültek: téglagyár, kávégyár, rolettagyár, paszomán-gyár, malmok. A település közvetlenül az első világháború előtt olyan fejlődésnek indult, hogyha lendületét megtarthatta volna – dr. Andrassy Ernő szerint – mára már nagyvárossá fejlődhetett volna.

A második párizsi béke után megszűnt a járás központja lenni. A községet számos tisztviselő és munkáscsalád hagyta el, úgy, hogy pár ezerrel kevesebb lett a lélekszám, mint volt.

Az ipar és kereskedelem fejlődését nagyban elősegítette a település kedvező földrajzi helyzete, mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas talaja, s az 1891-ben elkészült Nagyvárad-Szatmár-Nagybánya vasútvonal, mely Mihályfalva számára közvetlen összeköttetést teremtett mind keleti, mind nyugati irányba.

Az érmihályfalvi mesteremberek 1852-ben már megalapították az első ipari szervezetet, Egyleti Társulat néven. Ez a társulat 1885-ben feloszlott. 1887-ben megalapították az ipartestületet. Ekkor már közel száz iparos élt a községben. Ezek az iparosok a következő mesterségek szerint oszlottak meg: 14 asztalos, 16 ács, 7 bádogos, 4 borbély, 31 csizmadia, 24 cipész, 1 cukrász 1 esztergályos, 3 kalapos, 1 fésűs, 7 szatler és szíjgyártó,

4 kötélgyártó, 10 kovács, 3 kerékgyártó, 9 kőműves, 1 kéményseprő, 1 lakatos, 4 géplakatos, 8 mészáros, 1 mézeskalácsos, 3 molnár, 2 nyomdász, 3 órás, 2 kádár, 5 pék, 12 magyarszabó, 9 németyszabó, 1 szappanos, 3 szobafestő, 1 szűrszabó, 6 üveges, 1 szűcs, 2 kefekötő, 1 kőfaragó, 1 piparezező, 1 könyvkötő. (Szilágyi István közgazdász adatai 1998-ból)

Timkó István ipartestületi jegyző 1912-ben kiadott könyvében lehangolóan ír az elmúlt századokról. *„A mi szűkebb hazánk Érmihályfalva, a régmúlt századokban Nagy-Mihály(falva) nevet viselte, de sem iparos, sem kereskedő város nem volt, hanem lakosai mind földműveléssel foglalkoztak. Volt a községben egy pár földesúr, egy nébány nemes ember, míg a lakosság nagy része jobbágyokban élt, a házak berendezése, és a ruházkodás a legprimitívebb volt, hiszen még a nemzeti nagyasszonyok is a szirnyos bundát vették fel a legnagyobb ünnepségek alkalmára is és abban mentek a templomba, míg a férfiak gatyaszárba és szűrbe, gubába még nem is olyan régen.*

Kevés volt a mesterember, annyi, amennyire az uraságnak szüksége volt. Ilyenek voltak a kovácsok, kerékgyártók, kötelesek, tímárok, szűcsök és szárazalmi molnárok. Ezek foglalkoztak az ács és más faragó munkákkal. Készítettek mosóteknőt, gyúrótablát, ők készítették a koporsókat is.”

Az 1934-ben megjelenő *Érmihályfalvi Évkönyv* bemutatja a század eleji Mihályfalvát: *„A háború előtti években Érmihályfalva ipara, kereskedelme rohamos fejlődésnek indult. A község főbb vonalain egymásután újabb és újabb üzletek nyíltak meg.”* És sorolja: *„A Deutsch József féle fűfüggönygyár, a Beck Kávé- és Csokoládégyár, tulajdonosa Beck Jenő. Hetivásáraink külföldön is híresek, rengeteg szarvasmarhát és sertést vittek innen külföldre. Az ipar is fejlett volt, a mintegy félkilométeres Mester-utca nevét onnan vette, hogy ott úgyszólván kimondottan mesteremberek, iparosok laktak. Modern üzem a Würdiger és Hoffmann cég zsinór, paszománt és ablakredőnygyára. A Record paprikaőrő malom 40-50 embert foglalkoztat. A terménykereskedelemben Grünfeld Béla és Jakobovits Henrik cégei az ismeretebbek. A fűszerszakmában Horváth Béla, Grünbaum Herman, Sor-*

bán András és Fisch üzletek forgalmaznak szépen. A Sztruhár és Mandl, a Grosz Lajos és Mihelffy-Kandel cégek vasáruval kereskednek. Textilüzletekben a Rosenfeld Lajos, Glück Károly vezette Textiláruház és a Kabán József és Rapaport Gyula cégek áruháza.”

Két nagy malom volt. A Glück Benő Gizella-hengergőzmalma 4 vagon őrlőképeséssel és a Kolling testvérek cége napi két vagon kapacitással. Ők látták el a település villanyvilágítását is.

A községnek hatalmas dohánybevéltő hivatala volt. Igen jelentős a Szabó Antal téglagyára, mely a régi Balog-féle téglagyárat egyesítette a saját üzemével.

A cikk írója így foglalja össze az iparról írottakat: *„Községünk - a kedvező gócponti helyzetétől eltekintve - rendelkezik mindazokkal az előfeltételekkel, melyek alkalmassá teszik arra, hogy előnyösebb gazdasági körülmények esetén forgalma fellendüljön és a már korábban megindult úton a biztos fejlődés felé haladjon.”*

Kovács József kertész

Ebbe a szépen fejlődő, alakuló iparos társadalomba került be az 1930-as évek végén Kovács József és felesége, mint kertészek. Jöttek szerencsét próbálni, mint a mesében a legkisebb királyfi. Ők az én szüleim.

Édesapám Kolozsváron született 1905-ben. 1928-ban a katonaságból való leszerelése után inasnak szegődött Túrós József műkertészhez, akitől a mesterséget tanulta. Inas évei után, 1929-1931 között Zilahra ment segédnek, az ottani Csurilla nevezetű kertészhez. Ekkor a

kertészek is járták a vásárokat virágmagvakkal, palántákkal, virágokkal, primőr zöldségfélékkel. És a segéd úr, mintha a mese folytatódna, egyik vásáron megismerkedett a Staudler somlyói kertésznél dolgozó/tanuló Szűcs Róziával, aki szintén a vásárokat járta a főnöke áruival. Anyám Staudleréknél a kertészetnek egyik legszebb ágát, a virágkötészetet is kitanulta. Csokrai, kosarai, sőt koszorúi jó ízlésről tanúskodtak. Sok régi menyasszonyi képről felismerem, hogy a menyasszonyi csokrot ő kötötte.

1933-ban esküdtek meg, egy ideig Zilahon éltek, majd Mihályfalvára költöztek. A zilahi időket emlegeti a mai napig az a családi mondás: *„Kibánt vele, mint Dula a segédúrral!”*. Volt a kertészetben egy kissé dilis minden, Gyula, aki mindenképpen udvarolni akart anyámnak, aki fiatalasszonyként költözött az ura után Zilahra. Ez a Dula mondogatta mindig, hogy *„Kibántam a tegéd úrral, vittem Dódikának (Rózsikának) virágot”*. Senki nem vette komolyan, a „kibánást” csak viccnek tekintették. Ezekből a régi időkből két fénykép is tanúsítja, hogy milyen szép „remek”-et készítettek a magukra is igényes, jó kezű virágkötők, kertészek.

1937-ben Érmihályfalvára költöztek. Az *„öreg nagyságos asszony”*, az idősebb Bujanovicsné hirdetett kertész-állást. A kastély kertjét, parkját kellett rendbe tartani, a kertben megtermelni mindazt, ami a családnak kellett. A kúria udvarába költöztek, az egy helyiségből álló szolgálati lakásba, s apám rendezte a parkot, az udvart, kertészkedett. A kertben termesztett főzeléknövényekből a felesleget a piacon értékesítették. Kicsi szamárkordé volt, külön kocsisal, ezzel jártak a piacra. Amikor nem volt piacolás, a csacsi a tejet és egyebeket vitte a tanyáról be, a Bujanovicsék kastélyába.

Innen pár év múlva elköltöztek, önállósították magukat, lakbérbe mentek a Morgóba. Itt érte őket a magyarok bejövele 1940-ben. Ők díszítették fel a Morgóban a díszkaput, és az állomást hatalmas élővirág-girlandokkal. Virágból írták ki a díszkapura: *„Éljen nagy Magyarország!”*

Hogy iparengedélyük pontosan melyik évből volt, nem tudom, de 1943-ból maradt egy Véghatározat, ebben írják: „*A kérelemnek az 1922 évi XII t.c. 39 paragrafusára illetve a nagyváradi Kereskedelmi és Iparkamara 54.687/1943 sz.véleménye alapján helyt adok és folyamodó részére a művirág és műkoszorú készítés ipar gyakorlására jogosító iparosigazolványt kiadom.*”

Dolgoztak, a kertészkedés mellett koszorúkat (papír és parafinnal tartósított műkoszorúkat) készítettek a Hadházi- és a Kurta-féle temetkezéseknek. A koszorúkhöz a kész művirágok egy részét Debrecenből hozták, ahol erre külön kis gyár volt.

Amikor az oroszok bejöttek, az a ház, ahol akkor laktunk, a Kis utca és a Morgó sarkán, éppen az országút mellé esett, a portyázó oroszok, a kész műleveleket, művirágokat a szalmazsákból kiszedett szalmával összekeverték, s pár üveg befőt-
tel leöntötték. Apám ugyanis a harctéren volt, s édesanyám velünk hazamenekült a Szilágyságba, Szilágybagosra.

A háború után elköltöztünk a Morgóból a kispiac mellé, ahol kert is volt. Éltünk, ahogy lehetett. A szüleim kertész-
kedtek is, hisz csak úgy volt érdemes élővirággal dolgozni, ha azt természetették, majd cserepes virágnak, kosaraknak, koszo-
rúnak fel is dolgozták. Telket vettek a Forráskút utcában, ahol előbb volt üvegház, meg melegágyak a primőröknek, mint lakóház. Ez ugyanis ebből az összerakott pénzecskeből épült. A művirágos koszorúkról lassan áttértek a szalmavirágosra, élővirá-
gosra, mely élőzöld alapon, később toboz alapon igen mutatós volt, és sokáig eltartott. Élőkoszorúk, virágcsokrok, cserepes virágok, virágkosarak, évelő, örökzöldek, minden volt, amiből meg nem gazdagodtak, de felépült a ház, s iskoláztattak bátyámmal mindkettőnket.

1937-ből megvan és őrizzük édesapám működési engedélyét (Brevet de meserie) és a mesterkönyvét (Carnet de mester).

1958-ban visszavonták az iparengedélyeket. Augusztus 16-i dátummal 15-ös számmal a székelyhídi rajoni néptanács leve-
lében visszavonta az iparengedélyt: „*Vă facem cunoscut, că*

Autorizația Dvs. De funcționare pentru meserie de conf. coroane se anulează. Pînă la data de 25 aug. 1958 veți depune autorizația de funcționare la secțiunea financiară raională Săcuieni.”

Hogy éhen ne haljunk, apámat a néptanács felvette éjjeli-örnek, az akkori főutca virágágyásait kellett rendbetartani, alkalmilag ingyen koszorúkat készíteni, például a Hősök Napjára. A mai városi parkot is ő tervezte, ültette be, és tartotta rendben. Fákat hozott, ültetett, virágágyakat készített. A hősi emlékmű köré naptáros virággrupp is készült.

A magára valamit is adó család csak nálunk csináltatta az élőkoszorúkat temetésre, a vállalatok a társas részvétkoszorúit, a környék is hozzánk járt a menyasszonyi csokrok szépsége miatt, az eljegyzési kosarak is mind ügyes kezük munkáját dicsérte. S mivel a néptanács igen kevés fizetést adott (néha azt se havonta) elnézték, hogy dolgoztak otthon.

A 20. század elején élő kisiparosok, kiskereskedők történetét egy ilyen rövid tanulmányban nem lehet összefoglalni, nem is ez volt a cél, csak ízelítőt adni abból az időből.

ADATOK A GOSTATRÓL ÉS IGAZGATÓJÁRÓL, SZABÓ IMRÉRŐL

Nem céloim egy monográfia megírása, mert ahhoz több idő és több kutatás kell, csak ízelítőt szeretnék adni abból, mit írtak abban az időben a Gostatról, az Állami Mezőgazdasági Vállalatról, amikor még élt és virágzott. Ennek, az akkor virágzó vállalatnak voltam 12 évig diplomás titkárnő-gépíronője a 70-es években.

Részletek a korabeli sajtóból:

„Még 1949-ben létrehozzák az Állami Mezőgazdasági Vállalatot 2109 ha földterülettel. A vállalat területét állandóan növelték, így

Szabó Imre igazgató

1960-ra már 5423 ha földdel rendelkezik. 1967-ben egyesítik a székelyhídi ÁMV-val, így összesen 9861 ha területen gazdálkodik. 5500 szarvasmarhát, 2000 sertést, 17500 juhot, 29 000 kismalacot nevelnek, 23 farmon összesen 700 embert foglalkoztatnak.”

„Az érmibályfalvi Állami Gazdaság, pontosabban Állami Mezőgazdasági Vállalat (Gostat) tízezer hektáron művel a bihari földet, tenyészt az állatokat, termeli a gyümölcsöt. Fő termelési ágai: növénytermesztés, mintegy 1200 hektáros gyümölcsös, féle

részben szőlő, és állattenyésztés, amely a jövedelemnek ötven százalékát adja. Szarvasmarhát, juhot, sertést tenyésztnek.”

„Szabó Imre azok közé a neves szakemberek közé tartozik, akik úgymond beleszülettek a mezőgazdálkodásba. Életét és energiáját a hektárhozamok növelésének, a földalapot alaposabb kibaszálásának, az állattenyésztés fejlesztésének szolgálatába állította.” (Fáklya)

Magáról röviden így vall: „Szalárdon születtem, az iskolát Marosvásárhelyen végeztem el, nem sokkal a felszabadulás után. A munkakönyvemben már több mint 30 ledolgozott esztendő áll bejegyezve. Huszonnégy év óta vagyok igazgató. Amikor mezőgazdasági iskolába kerültem, már a tenyerembe volt a munka: csak elméletileg kellett megtanulnom azt, amit addig a földeken megtanultam. Szalárdra, a szülőfálumba kerültem vissza technikusként, arra a birtokra, melyen cselédként ismerkedtem a munkával, s ahol testvéreim meg az apám és édesanyám is születtek (...) Aztán három év múlva kineveztek ide (...) Tizenkét, tizenhárom éves voltam, amikor apámmal és bátyámmal először kimentem a földekre. Uradalmi cselédek voltunk, és ez most egy kicsit olyan furcsán hangzik. Pedig az igazság ez volt. A földből éltünk, kellett a kenyér, hát az állatok mellé jó voltam, legeltetni, terelgetni. Így kezdtem.” (Új Élet)

„Gyermekkoromban a mezőgazdaságban voltam, azt ismertem. Ott dolgozom én most is, csak más körülmények között. Szüleim mezőgazdasági cselédek voltak, földbirtokon éltünk, onnan jártam iskolába, nehéz körülmények között. Szüleimnek köszönhetem, hogy az elemi iskolát elvégeztem. Egész fiatalkoromtól dolgoztam, nehéz munkát végeztem, fél napot iskolában, fél napot napszámban. Ez volt a cselédemberek gyermekének sorsa, ha azt akarta, hogy valamennyire megismerkedjék a betűvetéssel. Édesapám ilyen irányban szigorú ember volt, és ezt megkövetelte tőlem is, három testvéremtől is. A felszabadulás után bekapcsolódtam a közösségi munkába. Bekerültünk a tanyáról Szalárdra, bennem fellángolt újra a tanulási vágy. Jelentkeztem egy mezőgazdasági iskolába. 1946-ban kezdtem és 1950-ben fejeztem be. Nyáron kemény munkát végeztem, otthon édesapámmal dolgoztunk. A mezőgazdasági iskola elvégzése után a gazdaságba kerültem

Szalárdra, ahol születtem, üzemegység-vezető lettem az állami gazdaságban. Kezdetben kicsit nehéz volt, mert nagyon sok olyan munkással kerültem össze, akivel azelőtt együtt cselédkedtem, akiknek egy idő után vezetője lettem. A paptamási üzemegységet kaptam, amely a szalárdi állami gazdasághoz tartozott. Szívesen dolgoztam azzal a kollektívával három éven keresztül. Három éve dolgoztam már, mint üzemegység vezető, amikor felkeresett Benkő Dénes és felolvasta a kinevezésemet. Azonnal el kellett jönnöm, nem akartam sehogya sem kötélnék állni, nagyon szerettem azt a munkahelyemet, ahonnan ide kerültem. Hozzá kellett látnom, meg kellett ismernem a munkatársakat. A legfiatalabb a vezető kollektívában én voltam. Munkatársaim, a főmérnök, főkönyvelő, mind 15-20 évvel idősebbek voltak. Neki kellett látni dolgozni.” (Mikó Imre)

„A mihályfalvi vállalat nem állt jól azokban az években, a szalontai, a nagyváradi gazdaság jobban állott az érmihályfalvinál. A megoldások keresése időbe telt, sem kapkodni, se elhamarkodni nem lehetett. Ezzel a nagylétszámú munkakollektívával meg kellett teremteni az alapját a termelésnek, a különböző termelési ágaknak. Aztán kezdtek megmutatkozni az eredmények. 1956-ban vállalatunk már nyereséggel zárt. 1957-ben az akkori búzafajtából 28 mázsás terméseredményt értünk el. Országos első helyezés. Ezekben az években olyan gyapjútermelést értünk el, ami országos szinten első helyezést biztosított., a balkáni államok között is első helyen álltunk. 10,3 kg juhonként nagy haszon. Ezek voltak az első sikerek”. (Mikó Imre)

„Elsők között értük el a hektáronkénti 5000 kilós szemeskukorica termést (...) össze tudtuk vonni a sertésletelepeket, mert ez is 32 helyen volt, most már négy helyen van (...)” (Mikó Imre)

„Az 1973-as esztendőben az érmihályfalvi gazdaság búzából több mint 3800 kg, kukoricából több mint 5200 kg volt a hektáronkénti termésátlag. A gyümölcsnek több mint 70%-át exportra termelik, jó híre van a bibari franciabaracknak 2300 tonna gyümölcsöt exportálnak, ami három, harminc vagonból álló tehervonatot tesz ki.” (Új Élet)

„Mihályfalva környékén aranyhomokká varázsolták a tegnapi sívóhomokot. Szél borzolja itt most is a fákat. De a finom szemcséket

már nem hordja dünékbe. Tavasszal a virágport kapja szárnyra, megtermékenyítve vele száz meg száz hektáron az almafákat. Visz-hordja a szőlővirág egyedülálló csodálatos illatát is. Aranyhomok. A tegnap még terméketlen föld aranyat érővé változott. Hektáronként több vagonnyi almával, sok-sok szőlővel jutalmazza művelőit. Rejtett kincsét az érmelléki föld nem adta sem jószántából, sem pedig ingyen. Ki kellett csikarni tőle. Küzdelmes, kitartó munkával, merész tervek valóra váltásával.” „Aranyhomokká változtatták tehát a tegnapi sívóhomokot. Bőség fakad ezután onnan, ahonnan korábban csak a szegénység sovány termését lehetett betakarítani.” (Fáklya)

„Nemes szőlőoltványokkal 132 ha-t ültettünk be. 1200 ha homo-kos földet vontunk be újra a mezőgazdasági körforgásba, ahonnan ezután minden esztendőben többmillió jövedelmet várunk. Jövőre befejezik a 3000 tonnás gyümölcs tároló felépítését. Aztán vetik meg a korszerű pincegazdaság alapjait. 100 vagon kapacitású a szőlőfeldolgozó, a nemesborok érleléséhez szükséges pince csak a kezdet kezdete lesz.”

„Értékes kincsünk, vagyonunk az alma, nyilatkozta Szabó Imre 1979-ben. Termőterületét kevés híján ezer hektárral növeltük. Zömében az igen keresett Jonathan fajtából telepítettünk. Ültetvényeinken ezután csakis gépekkel végezzük az ápolási munkálatokat.” (Fáklya)

„Az országos osztályozáskor a hollsteini farmjuk a második helyre került. Itt nem csupán hústermelésre törekszenek, a lényeg az, hogy a fajtehenek maximális tejhozamot érjenek el. Az ország nagyon sok megyéjében érmihályfalvi tenyészállatokkal frissítik fel a tenyészál-lományt. A jubok iránt már külföldön is kezdenek érdeklődni. Amikor kezdték, még senki nem tudott a transzilvániai merinóról, de ma már a világpiacon is jegyzik.” „Tízezer juha van a gazdaságnak, mind törzskönyvezett állatok, jó gyapjútermelő, ún. transzilvániai fajta.”

„Az állami birtok igazgatója, negyedszázadot töltött el itt, családi közösségben élt mérnöktársaitól kezdve a legutolsó napszámosig minden-kivel. A szalárdi cselédember fia, fiatalkorában maga is cseléd, lélekköz-elben maradt az embereivel, az egész közösséggel. Pedig Mihályfalván több mint tízezer laknak. Mindenkit személyesen ismert, nemcsak név szerint, hanem azt is, hogy kinek hány gyermeke van, melyik gyermeké-

Csoportkép a dolgozókról

ből mi lett. Hajnalban már várták, az irodája előtt kellett »elkapniuk«, ha beszélni akartak vele. Szívesen szóba állt mindenkivel, meghallgatta az embereket, aztán ő győzte meg beszélgető társait a maga igazáról» (...) „Szabó Imrének nem maradt egyetlen haragosa se Mihályfalván, negyedszázados itteni vezetői munkája után (...) »Az Öreg«, mert így hívta mindenki. »Az Öreg« volt ő mindenkinek negyedszázaddal ezelőtt is, pedig még csak most 58 esztendőös.” (Beke György)

A titkárságon

Az ÁMV-t én csak röviden az én GOSTAT-om-nak neveztem. Csak annyiban volt az enyém, hogy munkámért tizenkét éven át fizetést kaptam. De az idézetek éppen ezt az időt tükrözik vissza, ahogy egy vállalat, annak vezetője, az egész munkakollektíva elért valamit, és büszke is lehet arra, amit elért, mert az ÁMV-nél dolgozni érdemes volt, anyagilag is mindenki megtalálta számítását. Jó emlékezni az itt eltöltött évekre!

A DOHÁNYTERMESZTÉSRŐL, A -BEVÁLTÓRÓL ÉS A „FÁBRIKÁ”-RÓL

Az 1800-as években készült katonai térképen fel van tüntetve a Tabak Magazin, a dohánybeváltó. Egyik raktárán az 1823-as évszám olvasható.

Három utca is határolja ezt az óriási területet: a gyár utcája (Fabricii), mint az Arovit szomszédja, a Mester utca (Breslelor) és az állomás hátuljánál, a sínekre nézve, húzódik a harmadik utca.

Ma magánterület. Egy elhagyatott udvar, telep, ahol kifosztott szárítók vannak, a kemencék vasajtajai eltűntek, hordják belőle a téglát, a szárítók polcai itt-ott még látszanak, a raktárak és hatalmas szárítók elhagyva, az udvart méteres gaz veri fel, jó hely kóbor kutyáknak. Itt minden enyészetnek indult. Persze fotózni sem engedtek be, de hát annyi a rossz kerítés, hogy ez igazán nem jelentett gondot.

A dohányról

A dohány élvezeti növény, Közép-Amerikából származik, termesztése és feldolgozása hazánkban 1867 óta állami monopólium. 500 éve van jelen a Kárpát-medencében és a magyarok életében, hiába szorították használatát és forgalmazását szabályok, korlátozások és tiltások közé.

Erdélybe még 1568-ban Bornemissza Pál püspök hozta be az első nyers dohányt, 1576-ban a török követ pedig szárított dohányt ajándékozott az erdélyi fejedelemnek. 1681-ben Apafi Mihály fejedelem pártfogójától, Ali budai pasától kapott dohányt, az adó pontos beszolgáltatásáért. Olyannyira megked-

velte a pöfékelést, hogy nikotinmérgezést kapott. Ennek hatására ő maga leszokott, s törvényben betiltotta a pipázást Erdélyben. 1697-ben a gyulafehérvári országgyűlésen már szigorú törvények tiltották a dohányzást. Aki dohányt termelt, annak elkobozhatták a földjét is.

Termesztése hazánkban

Dohánytermesztéssel Magyarországon a 18. századtól foglalkoztak. A gazdák rájöttek arra, hogy ez a növény kedveli hazánk éghajlatát, és jó megélhetési forrás is egyben. Nagyon szereti a homokos talajt, mivel itt a nap kétszer süt rá. Először fentről, majd letről is, mivel az aranyló homokszemcsék visszaverik azt. Bihar vármegye és az Érmellék mindig fontos dohánytermelő vidéknek számított. A török hódoltságot követően a kukoricához hasonlóan a dohány is gyorsan elterjedt. Az 1692-es összeírásban már megemlékeztek a diószegi dohány kerti ültetéséről. Ez a dohány országos hírű, ugyanis: *„mind a levelek nagyságával, mind színével és erejével szerfölött kínálja magát”*. Itt minden sessiohoz kert tartozik és ezekben dohányültetvények voltak. *Hoc oppidum sessinius 179 quaevis hortum habet in quo tabaccum plantare solent*. Az úrbérrendezést követően Bihar megyében az árendált, bérelt területeken folytattak dohánytermelést, vagy elhagyott telkeken alakítottak ki taxás földeket, ahová dohányt ültettek.

... és településünkön

Gróf Stubenbergnek az 1700-as években 26 hold dohányja volt, 1882-ben már 34 holdon termesztették.

Az urbáriumi összeíráskor (1770–1772) a mihályfalviak a következőket vallották: *„A belső telkeinken dohányt is szoktunk természetni, melyet jutányosan eladunk és a gabona után leginkább abból pénzeliünk.”*

1846. augusztus 24-én a *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő* írta, hogy *„tek. Bernáth József úr haszonbérbe adná, többek közt 20*

holdnyi elkészített dohányos kertből, rajta lévő dohányos pajtákból és házakból” álló birtokát.

1860. szeptember 11.: *„Múlt augusztus hó 23-án iszonyú záporosóval jég vonult el határunk felett, mely a (...) szépen kifejlett dohányterményben tetemes kárt okozott, sokakét teljesen tönkre tevő.”* (Vasárnapi újság, 1860)

1886-ban. Érmihályfalva *„élénk forgalmi hely, van dohánybeváltó hivatala... és az érmihályfalvi járásban a dohánytermelés is jelentékeny”* – írta K. Nagy Sándor.

20. századi adatok

„Az Érmellék már igen rég híres dohánytermelő hely, a dohánytermelési és dohánybeváltó hivatalok központját is ide helyezték át. Ezeknek a hivataloknak az élén szakavatott tisztviselők állanak, akik körültekintően iparkodnak az állam érdekeit összhangba hozni a dohánytermelők érdekeivel.”

„A község hatalmas dohánybeváltójához tartozott a Margitta és Székelyhid környéki termés is. Ebben az időben a személyzet egy főnökből, egy könyvelőből, két munkafelügyelőből, három gyakornokból és hatvan munkásból állt. A helybeliek által »dohánygyár«-ként ismert átvevő ma az aradi központhoz tartozik.”

A harmincas években a dohánybeváltó hivatal főnöke Leményi Aurél volt. Rajta kívül 3 gyakornok, 3 éjjeliőr és 60 munkás dolgozott itt.

A dohánytermelési főnök Saucan Sándor főtisztviselő volt. A dohánytermelési alfőnök 1934-ben Maniu Dumitru volt, a könyvelő pedig Maghiar Gheorghe. A hivatal hatáskörébe tartozott Margitta és Székelyhid dohánytermelése is.

A dohánybeváltó-kirendeltség udvarán az egyik szárítóépület falán sokáig megvolt az a kis harang, melyet 1941-be öntettek, és az ebédidőt, valamint a munkaidő végét jelezte. A mintegy félméteres kis bronzharang felirata: *„M. Kir. Dohánybeváltó Hivatal Érmihályfalva 1941”*, másik oldalán: *„Öntötte Szlezák László Budapesten”* – írta Rencz Csaba a Bihari Naplóban.

A Magyar Kir. Dohánybevéltő Hivatal 1941. április 7-én, 1354. szám alatt levelet írt Somogyi József kincstári dohánytermelő úrnak, aki Érmihályfalva Derék utca 13. szám alatt lakott: *„A pénzügyminiszter az 1937 évben megvalósította az intézményes dohánybiztosítást, a dohánytermelők jégkármentesítési alapját a Magyar Kir. Dohánybevéltő Hivatal felkéri, hogy amennyiben még t.c. nem volna tagja a jégkármentesítési alapnak, úgy az ezzel kapcsolatos kötelezettségeket egyrészt saját, főként pedig dohánykertészeinek jól fel-fogott érdekében vállalni sziveskedjék. E szándékát sziveskedjék a m. kir. dohánybevéltő hivatalnak bejelenteni.”*

1988-ban Szilágyi István közgazdász ezt írta: *„Az állomás mellett épült dohánygyárban a környező fálvakkból begyűjtött dohányt tárolták, szárították, érlelték. Innen küldték azután tovább az ország különböző cigarettagyáraiba. Ez az üzem idényben 150-180 munkást foglalkoztatott, nem kellett a munkaképes dolgozóknak más vidékre elvándorolniuk, megélhetést keresni.”*

1970-ben hozzáláttak egy új dohányszárító építéséhez, ez évente 240 tonna Virginia dohány szárítását tette lehetővé.

A dohánybevéltőről írt legutolsó újságcikkben, 2009. február 3-án Sütő Éva a *Reggeli Újság*ban ezt írta: *„Áll ebek harmincad-jára hagyva a dohánygyár (dohányátvevő, de közönségesen még fábrikának is nevezték). Idős emberek, akik a fénykoráról meséltek elmondták, hogy ezen a vidéken a dohánytermesztésnek nagy múltja volt, nagyon szerette ez a növény a homokos talajt... Ezen a vidéken a Virginia fajtát termesztették, majd itt a dohányátvevőben lehetett átadni, ahol a feldolgozás kezdő fázisait végezték. A gyár 100-200 embert is foglalkoztatott idényszerűen.”*

A dohánybevéltő bejárata

A dohány bálázása

Motozás a munka után

Elárvult dohányszárító

KUTHY LAJOS PRÓZA ÉS DRÁMAÍRÓ (1813-1864)

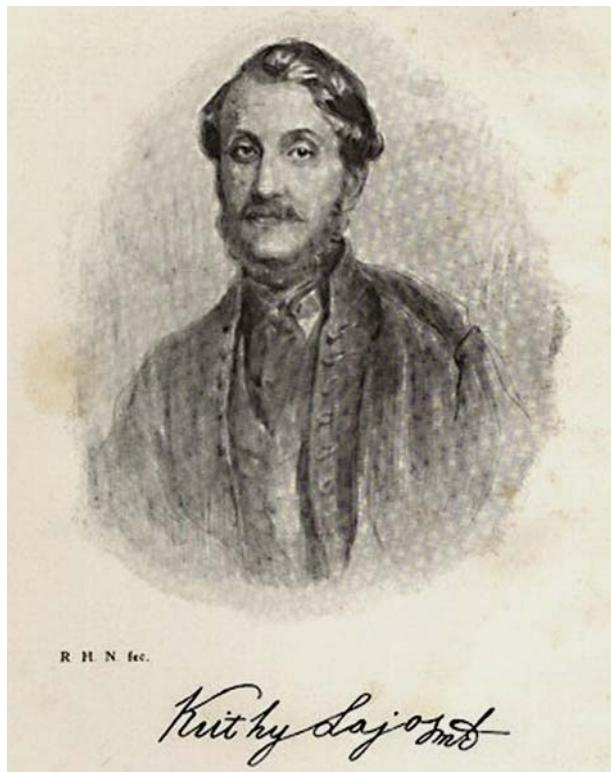
Kuthy Lajos író tiszteletére 2008 szeptemberében, születésének 195. évfordulóján, emléktáblát helyeztünk el a Kerekeskúti iskola falán.

Ez az épület azon a telken áll, ahol az 1800-as években a református parókia volt, ahol Kuthy Sándor lelkipásztor gyermekeként született. Az író emléktáblájának megkoszorúzására, főhajtásra gyűltünk össze, születésének 200. évfordulóján.

Kuthy Lajos próza- és drámaíró, a romantika képviselője 1813. január 9-én született településünkön.

Kuthy Lajos emléktáblájának felavatása

Édesapja, Kővágó Örsi Kuthy Sándor külföldet járt református lelkipásztor, aki négy évet szolgált Érmihályfalván. Kuthynak az apja is, nagyapja is lelkipásztor volt, s mindketten a Debreceni Kollégiumban nevelkedtek. Ő maga is tizenkét éven át lakott és tanult ebben az iskolában, de későbbi jellemén és életmódján nem látszott meg a kálvinista kollégiumi nevelés hatása.

A debreceni diákévek írói munkásságában nyomot hagytak, az *Egy iskolai kaland* című elbeszélés cselekményének háttere is a diákélet. Amikor Péczely József professzor a kollégium diákköltőinek munkáit megjelentette a *Lant* nevű gyűjteményében, Kuthy Lajos zsengei is közte voltak. Ebből az időből ismert

novellái a *Szerencsés akadályok* és *A szökevény*, melynek cselekménye II. Endre király korában játszódik.

Családja, Kuthy Lajost is egyházi pályára szánta, de harmadéves teológus korában több társával elhagyta a kollégiumot. Egyik pajtása megverte a felügyelőjét, ezért kicsapták az iskolából. A diákok az ítéletet igazságtalannak tartották, és többen eltávoztak az intézetből. Ezután Váradon jogot hallgatott, nevelősködött, majd Bihar vármegye egyik országgyűlési követének joggyakornokává lett. Kossuth hírlapjába írogatott, ugyanakkor Lovassy Lászlónak, az ifjúság vezérének oldalán ő is szerepet játszott. Amikor Lovassyt perbe fogták, őt is vád alá helyezték, börtönbüntetést is szenvedett. Szabadulása után Pestre költözött, írni kezdett, írói sikerei révén egyszerre a főúri társaság kedvencévé vált.

Első novellái az *Athenaeumban* jelentek meg, ezt számos regény és dráma követte. Az Akadémia 1843-ban, a Kisfaludy Társaság 1845-ben vette fel tagjai közé, majd Batthyány Lajos gróf magántitkárának fogadta. Nagyúri életet folytatott, estélyein a legjelesebb írókat fogadta.

A szabadságharc alatt miniszterelnöki irodaigazgató volt, majd a belügyminisztérium osztálytanácsosa.

„A világsi katasztrófa után nagy nyomorba jutott. A jómódbhoz, a gondtalan élethez szokott ember nem tudta elviselni a nélkülözéseket, elfogadta az Albrecht főhercegtől felkínált megyei biztosi állást. Szatmáron, Aradon majd Pesten hivatalnokoskodott, amiért a közvélemény a legkegyetlenebb büntetéssel sújtotta: mindenki elkerülte. Legjobb barátai is elfordultak tőle. Az iránta érzett megvetés főként akkor tört ki nagy erővel, amikor Kuthy – valószínűleg kényszerítés, sőt fenyegetés hatása alatt – üdvözlő költeményt írt Erzsébet királynéhoz, 1856-ban. Még a hatalom is elejtette, s bár utóbb újra adtak neki állást a nagyváradi törvényszéknél, de mikor 1863-ban anyagi csődbe került, nyugalomba küldték” – írja róla a Révai Nagy Lexikon.

A Magyar Életrajzi Lexikonban ezt olvassuk: *„Világos után rövid ideig bujdosott, majd önként jelentkezett a hatóságoknál. Behó-*

dolt az önkényuralomnak. Mikor megélhetési gondjai miatt 1853-ban főbiztosságot vállalt, közönsége és író társai egyaránt elfordultak tőle. Önmagával meghasonlottan tönkremenve élte utolsó éveit 1864. augusztus 27-i haláláig.”

Jelentősebb művei:

- *Ariadné* drámáját 1938-ban mutatták be a Nemzeti Színházban.
- Ezt követi a *Fehér és fekete* 1839-ben, melynek cselekménye Amerikában játszódik le, fehér földesurak és fekete rabszolgák között.

- 1840-ben *I. Károly és udvara*, a Zách Klára tragédiája jelenik meg. 1841-ben *Polgári Szózat* címen politikai röpiratot ad ki, de nem volt nagy sikere.

- Novelláit *Kuthy munkái* címen nyolc kötetben adták ki 1842–1852 között összegyűjtve.

- Legsikeresebb műve a *Hazai rejtelmek* című regénye, melyről Nemeskürthy István irodalomtörténész azt írta: „*Ha fel lapozzuk a könyvet, azonnal szembetűnik Kuthy lebilincselő elbeszélő modora és érdekes cselekménybonyolítása, ez Jókai erőnyeit előlegezi. Kuthy, a nem sokkal később fellépő Jókai előfutára.*”

- *A királyné olvasója* című történelmi regénye már csak a *Budapesti Hírlapban* jelent meg folytatásokban 1860-ban.

- Utolsó művét, a *Corvint* Diószegen írta, de ez már nem jelent meg.

Róla írták:

Szerb Antal: *Magyar Irodalomtörténet*: „*Kuthyt valószínűleg nagy íróvá konzerválta volna az irodalomtörténet, ha az elnyomatás korában, nyomora által kényszerítve nem vállal állást a Bach-kormány szolgálatában (...) Pedig nem volt jelentéktelen író. Hatalmas nyelvfantáziájával eléggé magában álló a magyar prózában (...)*”

Nemeskürthy István irodalomtörténész jellemzése: „*Kuthy Lajos írói munkásságának elismeréseként a Tudós Társaság alig*

Kuthy Lajos emléktáblája

harmincesztendőskorában vette fel tagjai közé (...) Az önkényuralom alatti szereplése s az ellene méltán támadt ellenszenv oly mértékben kitorolte őt a közemlékezetből, hogy emiatt a magyar próza fejlődésének áttekintése is csorbát szenved. Jókai, Kemény nem támadt a semmiből, többek között olyan előkészítőik is voltak, mint Kuthy, akinek prózájától lehetetlen megtagadni az elismerést. Kevesen tudtak így elbeszélő prózát írni, Jókai felé mutat nem csak stílusa, hanem alkotói módszere is.”

„A novellaírás terén ért el jelentős sikert, s rohammal vette magát a közönség kegyeibe. Jókai még ekkor kezdő író lévén, Kuthy nimbusza hovatovább az Eötvös Józsefjével vetekedett. Jókai az irodalom grófjának nevezte” – írja róla Mikszáth Kálmán.

A Révai Nagy Lexikon Kuthy Lajos írói tevékenységét így összegezi: „Mint írónak az a jelentősége, hogy novelláiban és regényeiben nagy sikerrel rajzolta a magyar világot és életét és stílusával hatott az elbeszélő próza fejlődésére.”

A FRANCIA ELNÖK, NICOLAS SARKOZY ÉRMIHÁLYFALVI GYÖKEREI

Találkozás nagybócsai Sárközy Pállal,
az elnök édesapjával

Amikor 2007-ben Magyarországra várták a francia elnököt, villanyposta üzenet érkezett Kecskemétről, melyben érdeklődtek a Sárközy család mihályfalvi gyökereiről. Ennek kapcsán kezdtem el kutatni a régi anyakönyvekben a Sárközy család településbeli gyökereit.

1829-ben az érmihályfalvi első református anyakönyvben Vásárhelyi Dániel lelképásztor jegyezte be, hogy Sárközy Gedeon nemes, felesége Kengyel Klára és három gyermekük, Ferenc (1820), Gedeon (1823) és György (1825) a település lakói, valamint az egyházközség tagjai. A nemesi család a nagybócsai Sárközyek, és ők a mai francia elnök, Nicolas Sarkozy ősei.

Az elsőszülött Sárközy Ferencnek György nevű fia (1862), városunkban született, majd Szolnokra nősült. 1896-ban született György Sándor. Az ő gyermeke az 1928-ban született Pál István Ernő, az elnök apja.

A helytörténeti kutatás eredményének híre, hogy városunkban ilyen jeles emberek születtek, eljutott a sajtóhoz, majd a Duna Televízió is leadta a velem készített interjút.

Rencz Csaba újságíró, a *Bihari Napló*ban 2008. október 24-én ezt írta: „*A francia államfő érmihályfalvi gyökerei*” címen: „*Franciaország jelenlegi államelnöke, korábbi belügyminisztere, Nicolas Sarkozy magyar származású. Az életrajzok nagyszüleiig vezetik családfáját, ám kiderült, annak gyökerei Érmihályfalváig nyúlnak vissza.*”

A Duna TV, *Reggel a Dunán* (2008. november 5.) adásában foglalkozott a témával: *Megerősítést nyert Nicolas Sarkozy érmihályfalvi származása* címmel: „Nicolas Sarkozy, a francia elnök a Bihar megyei Érmihályfalváról származik. Dédapja, ükapja és a szépapja is érmihályfalvi volt. Ezt állítja legalábbis egy érmihályfalvi helytörténész. Kovács Rozália úgy véli, hogy az észak-bihari mezővárosban a francia miniszterelnök felmenőire bukkant és a 16. századig vezette vissza az 1944-ben Franciaországba vándorolt família családfáját.”

A család városunkban, a Kis utcában lakott, ott volt egy „curiális ház hat lakószobával, cselédházzal, gazdasági épületekkel, szárazmalommal, pálinkafőzővel. Volt négy taksás és hét zsellér, belső telek, 164 köblös majorsági föld és majorsági szőlő. Érmihályfalván 887 hold birtokuk volt, regáléval és vásárúttal, és 10 hold szőlőjük a vasútállomással szemben.” (Dr. Sárközy György adatai 1948-ból.)

2009 márciusában a PBMET helytörténeti konferenciáján, Nagyváradon, tanulmányomban a Sárközy család érmihályfalvi gyökereivel foglalkoztam, képekkel, családfával, anyakönyvi adatokkal igazolva állításomat.

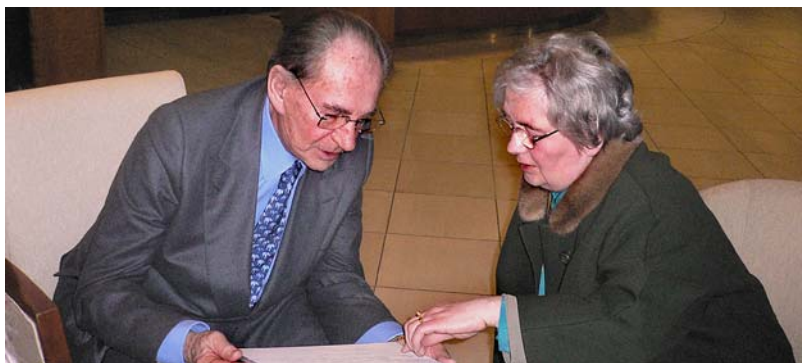
A *Reggeli Újság* erről a következőket írja: „Nicolas Sarkozy magyar, sőt ezen belül érmelléki. Kovács Rozália tanulmányában bebizonyította, hogy a francia államelnök érmihályfalvi felmenőkkel is rendelkezik. A török elleni harcokban hősiességük révén szereztek nemességet, majd az elnök szépapját már Érmihályfalván keresztelték meg.”

Az események folytatásaként kiderült, hogy 2009 októberében hazalátogatott Szolnokra Sárközy Pál, Nicolas Sarkozy édesapja. Felkereste azokat az épületeket is, amelyekben a család lakott, mert apja, nagyapja, sőt dédapja is a város vezető tisztviselői közé tartoztak.

Sárközy Pál 1944-ben a szovjet csapatok elől, véglegesen pedig 1948-ban emigrált Franciaországba, apja, Sárközy György halála után. Nincstelenként érkezett Párizsba, semmije sem volt. „Menekültként érkeztem, és új életemet az utcán kezdtem” – mondta. Nem sokkal később kifutófiúként jutott álláshoz egy filmgyárban. Majd elvette egy befolyásos orvos leányát, a 22 esztendő

Andrée-t. Három fiuk született. Sárközy Pál később reklámgrafikusként, majd festőként futott be szép karriert.

2010 februárjában Szolnokon találkoztam Sárközy Pállal. Március 3-án írta Rencz Csaba a *Bihari Naplóban: Mihályfalviak és az elnök apja* címmel. „A jelenleg 82 éves Sárközy Pál grafikus tervezőként dolgozott 1995-ben történt nyugdíjazásáig, azóta is aktív képzőművész. Most alkotásainak tárlatnyitóján tartózkodott szülővárosában, Szolnokon. Kibaszálva az alkalmat, találkozott vele a családját feltáró Kovács Rozália érmihályfalvi helytörténész, Kovács Zoltán polgármester, illetve Ádám Sándor, az előjáróság egyik részlegvezetője. A vasárnapi találkozóra olyan »ajándécsomagot« állítottak össze, melyben a város ismertetőjén kívül benne volt minden adat, amit eddig sikerült kideríteni a család mihályfalvi kötődéséről.

Találkozás Sárközy Pállal

Sárközy Pál ma is nagyszerűen beszél magyarul és bár nem túl távoli a kötődés, semmit sem tudott az érmelléki »szálról«. Meglepetéssel, s ugyanakkor örömmel fogadta a hírt, az azt igazoló dokumentumokat, derült ki a mintegy háromnegyed órás beszélgetésből. A találkozásnak nem is volt más célja, mint megismertetni Sárközy Pállal a »felfedezést«, mondta el Kovács Zoltán. A polgármester hozzátette, meghívták, amikor Szolnokon jár apja és nagyapja sírjánál, látogasson el Érmihályfalvára, korábbi őseinek lakhelyére.”

KASTÉLYOK, NAGY HÁZAK RÉGI ÉS MAI ÉLETE

Az épületeknek is van sorsa, története. Az 1800-as években készített katonai felmérő térképen jól látható az a két kastély (udvarház, kúria), melyekről most röviden mesélek. A két épület történetéhez kapcsolódik az 1900-as évek legelején lakóháznak épített emeletes ház sorsa, amelyik a Fő utcán található.

A Bernáth-kastély a 19. században

Az első, amiről írok az úgynevezett Bernáth-kastély (ma inkább Bujanovics-kastélynak, dispENZARNAK, vagy kórháznak ismerjük). A Bernáth-kastélyt Bernáth Gedeon és neje, Boronkay Amália építették 1790-ben. A Bernáthoknak birtokaik voltak itt és az Érmellék több településén is. A fennmaradt dokumen-

tumok szerint: „Együtt építették a szép manzárdtetős úri lakot (...), és ők építették annak parkját is, mely egyike volt Bihar megyében a legszebbeknek.” A család három nemzedéke is itt élt, míg a kiegyezés után a Bujanovicsok elperelték tőlük a kastélyt és a birtok jó részét.

A Bujanovics család több tagja is lakott itt, bizonyítottan Ágoston, Rudolf, Béla, Ernő és családjuk, egészen a második világháború utánig. Ekkor a határőrség rendezett be itt lakotanyát. Pár évig itt tanyáztak, a kertben gyakorlatoztak is. Majd népkert lett a park, itt ünnepeltük a május elsejét az 1950-es évek elején, s mint kisiskolások, ide jártunk vadgesztenyét szedni a park előtti fák alól.

Egy helyreállított régi ablakkeret

1968-ban egészségügyi központtá alakították a kastélyt. Elöl szépen rendbetették, parkosították a bejárati részt. Az épületbe került két orvosi rendelő összevonva. Itt kapott helyet egy jól felszerelt szülőotthon, egy kis klinikai laboratórium, konyha, mosoda. A szülőotthon az 1970-es évek elejéig működött, azután megszűnt. Sajnáltuk, sok gyermek született itt higiénikus, jó

körülmények között. Például 1969-ben 352 anya szült itt, ebből 239 volt idevalósi. 1970-ben 355, ebből 231 érmihályfalvi, 1971-ben 304, ebből 206 idevalósi. Egy idő után a margittai kórház belgyógyászati részlege is működött itt két orvossal, öt asszisztenssel, laboratóriummal.

2003-ban egészségügyi szociális részleget rendeztek be a szülőotthon helyén.

A Bujanovics család visszaperelte az államtól a kastélyt és a kertet, amelyet az idők során sikerült tönkretenni. A kerítés leomlott, a park legelő a környékbeliek állatainak. Tehát a kórháznak is és a szociális részlegnek is el kellett innen költözni.

Ide kapcsolódik a főutcán lévő Szenkovics-iskola néven közismert épület, melyet az 1900-as évek elején lakóháznak és üzletnek építette a Weisz és Fisch család. Fogorvosi rendelő is volt itt, az udvari épületben pedig sörpalackozó működött. Itt lakott és dolgozott Weisz László fogász is (született 1896-ban Érmihályfalván), a berlini klinikán való praktizálása után tért haza, s nyitotta meg rendelőjét.

Az 1948-as tanügyi reform után, mikor megszűntek az egyházi iskolák, az épületben szakiskola alakult. Szenkovics-iskolának nevezték el az akkori képviselőről. Az 1980-as években a középiskola néhány osztálya volt itt, majd az épület állagának romlásával kiköltöztek. Az épület beázott, tervezték a javítást, neki is fogtak, de csak a tető leveréséig jutottak. Ázott az egész tető nélkül, míg végre 2011-ben átépítették, s kórházat alakítottak ki benne.

A másik kastélyt (közismerten Gostat-irodák, vagy grófudvar), amely a térképen is szerepel, gróf Stubenberg József Fülöp és felesége, Gudemus Paula bárónő építtette. Ők Székelyhídon voltak birtokosok, de Érmihályfalván, Albison, Kerekiben, Érolasziban is voltak birtokaik. Gyermekük József Farkas (1906), Ernő (1911), Erzsébet (1915), Teréz (1918) és Pál. „Pali gróf” lakott itt a kastélyban, ő 1944-ben a háborúban odamaradt.

A köznyelvben grófudvarnak emlegették, a kastély körül az udvaron paprikagyár és szörmeagyár is működött régen. Ma is sokan Gostat néven emlegetik, mert 1949-től megszűnéséig itt voltak az Állami Mezőgazdasági Vállalat vagy Gospodărie Agricola de Stat irodái. Az udvaron gazdasági épületek, istállók, műhelyek álltak. Majd vágóhíd és húsfeldolgozó is létesült. Két nagy garázs is működött szerelőárokokkal, a vezetőség Volgájának és IMS-jének, mellette az „arhiva” (levéltár) jól berendezett helye volt. A vállalat virágkorában új szerelőcsarnokot építettek a nagy gépek, kombájnok részére, ahol karbantartani, javítani lehetett ezeket.

Jelenleg legalább három tulajdonosa van ennek a hatalmas területnek és az épületeknek. Az irodák épületét a tanács szerezte meg, a Stubenbergerek nem kérték vissza, úgy tudjuk szétszóródott a család Németországban és Ausztriában. Az irodák épülete sokáig kihasználatlanul állt, majd azzal az indokkal, hogy tatarozzák, leszedték a tetőt. Mikor már alaposan tönkrement, az irodák helyére, a földszintes épületre emeletet húztak, mert sürgősen át kellett helyezni a szociális gondozó központot, amikor a Bujanovics kastélyból ki kellett költöztetni.

Újságcikkek sora foglalkozott 2003-tól az egészségügy helyzetével. Részletek a Bihari Naplóból és a Reggeli Újságból, Rencz Csaba és Sz. Sütő Éva írásaiból, időrendi sorrendben.

2003. február 1. Bihari Napló: *„A kórházban csak belgyógyászati rendelés működik, szerda délután egy nőgyógyász szakorvos várja a pácienseket.”*

2003. július 10. BN: *„Az érmihályfalvi kórházra átalakítás vár, az egészségügyi központ keretében egy húszágyas orvosi-szociális részleget hoznak létre.”*

2003. december 17. BN: *„Megkezdte működését az egészségügyi szociális otthon. Az ápoltak szakorvosi beutalás és szociális körülményeik felmérése után kerülhetnek az otthonba.”*

2004. január 2. BN: *„A 60-as évek óta ad helyet egészségügyi központnak (a Bujanovics-kastély). Régen védetté nyilvánított de*

szégyenteljesen elhanyagolt kertjéről (tanácskoztak)... az előjárók egyetértettek abban, hogy még az idén meg kell szüntetni a járműforgalmat. A kerítés javítására tavasszal kerülhetne sor, a még meglévő növényállomány védelmére szakemberek segítségét kell igénybe venni.”

2007. február 6. Reggeli Újság: „Fejtörést okoz a városvezetőknek a kórház ügye. Az ingatlant visszaigényelte egykori tulajdonosa (...) új helyet kell találni a kórház számára.”

2007. február 8. BN: „A legkritikusabb a helyzete az egészségügyi-szociális központnak, mely nem kapott pénzt megyei szintről (...) tavaly ősszel kapott jelentős állami támogatást új székházának rendbetételére. A kivitelezéshez pályázatot hirdettek (...) renoválni a volt állami gazdaság irodaházát.”

2007. április 4. BN: „A szociális központ működését időlegesen felfüggesztik legkevesebb 70 napra. Folytatódhat az új székhely renoválásának előkészítése (...) és anyagi forrásokat keresnek az újraindításához.”

2007. szeptember 27. BN: „A Bujanovics-kastélyt visszakapta az épület örököse” és „meg kell alapozni az intézmény jövőjét” (...) szükségességét senki sem vitatta (...) „pár hónapon belül újra téma lesz az önkormányzati ülésen.”

2007. december 29. BN: „Az egészségügyi-szociális központ székhelyének felújítása „kényszerpibenőn” van. A kikelet tovább romlott állapotában éri majd a jobb sorsra érdemes épületet.”

2008. április 4. BN: „Az egészségügyi szociális központ kivitelezésére 103 millió lej kaptak, (...) beépítik a tetőteret, az egyszintes épület kétszintessé válik, központi fűtést szerelnek be, lesz saját konyhájuk, mellékhelyiségek.”

2008. augusztus 9. RÚ: „A pénz kevésnek bizonyult (...). az eredeti tervben nem volt benne a mosoda, e nélkül beteggondozót nem lehet elképzelni. Az 1,3 millió lej nem lesz elég az építkezés befejezéséhez.”

2009. január 23. RÚ: „Kétséges volt, hogy elbírják-e a falak a ráépítendő emeletet (...) az épület falai is gyengék, a mosodát is hozzá kellett tervezni (...) február elejétől újra nekirugaszkodnak az építkezésnek.”

2009. július 10. RÚ: „Még mindig csak épülget.”

2009. november 20. RÚ: „Megépült a szociális központ (...) a belső felszerelésre még nincs pénz.”

2009. október 28. RÚ: „Folytatódik a huza-vona a kórház körül (...). a város 850 ezer lej kártérítést követel a felújítási munkálatokért (...) az összeget lelakhatná a jelenleg ott működő két intézmény.”

2010. február 18. RÚ: „A jogi huzavona még tart (...) hova lehetne a kórházat költöztetni (...) nem rendelkeznek erre a célra alkalmas épülettel.”

2010. március 11. BN: „A bíróság úgy döntött, hogy végérvényesen visszakerülhet a volt tulajdonos (pontosabban örökös) birtokába, (...) amíg nem zárul le az ügy, addig nem kerülhet sor kilaoltásra.”

2010/2 március Érmelléki Figyelő, forrás: erdon.ro *Kilakoltathatják a kórházat? (alcímek: Bővítették az épületet, Új központot építenének, A járhatóbb út)*

2010. augusztus 19. RÚ: „Versenyfutás az idővel kórházügyben (...) a kastély felszabadul, a Szenkovics iskola megmenekül. A földem nélkül rongálódó épületnek végre méltó rendeltetést találtak (...) egy kórház működésére alkalmas épületet (kell) varázsolni (...) Egy éven belül el kell készülnie.”

2011. január 21. Rencz Csaba írása a www.erdon.ro-n: „Az egészségügyi központ 20 gondozottal működik, 19 alkalmazottal 8 ápoló, 6 asszisztens. Az új székhelyen 36 ágy működhet majd, a beköltözés megejthető (...) a teljes befejezéshez 226 ezer lejre lenne szükség.”

2011. február 26. BN: „Átadták a szociális központot (...) Kecskés Andrea elevenítette fel, hogy bizonyos hibák miatt késéssel. 2008-ban kezdődött meg az épület rendbetétele, mely nem fejeződött be egészen, de miniszteri ígéret van a további támogatásra (...) március közepére tervezik a beköltözést.”

Az úgynevezett Szentkóvics-iskola tető nélkül

Az épülő kórház

A már lakatlan, de még „álló” irodaépületek

A szociális központ napjainkban

A BÖLCSŐTŐL A KOPORSÓIG

Rövid összeállítás Érmihályfalva néprajzi kincseiből

Az Érmellék s benne Érmihályfalva nem egységes néprajzi vidék, csak itt-ott találunk egy-egy gyöngyszemet, amit nem szabad elfeledni, össze kell gyűjteni mindet.

Ez a néprajzi kincs elkísér minket a bölcsőtől a koporsóig, az élet minden szakaszában van hozzánk mondanivalója, megszínesíti hétköznapijainkat, tartalommal tölti meg ünnepnapjainkat. Vannak gyermekmondókáink, gyermekjátékaink, húsvéti locsolóverseink, betlehemes játékaink, mondáink, lakodalmas vőfélyverseink, és az élet végeztével fejfáink feliratai is e néprajzi kincsestár részei.

Ez a rövid összegyűjtött anyag nem különleges, általában csak variációk, máshol is ismertek, de mi így játszottuk, így énekeltük.

Az első jeles esemény az ember életében a születés. A családba érkezett gyermeket az édesanya azzal a kedves kis énekkel altatta, melyet az ő édesanyja énekelt neki valamikor. Édesanyánk így altatott:

*Á, á baba aludjál
Angyalokkal álmodjál
Aludj ingó-bingó
Pici virágbimbó
Majd felkelt a bajnal
Fülemüle dallal.*

*Tente baba, tente,
Itt van már az este,
Köszöngetnek szépen
Csillagok az égen.*

A reggel is vidáman kezdődött, ha édesanyánk így ébresztett:

*Kukurikú, jó reggelt,
Szól a kakas, nap felkelt,
Kukurikú keljetek,
Iskolába, óvodába menjetek.*

A növekedő gyermekeket idősebb társaik, nagyobb testvéreik tanították játékokra. Ezek a játékok amellet, hogy remek szórakozást nyújtottak, építő jellegűek is voltak, pergő ritmusuk kielégítette a gyermekek mozgásigényét, és mivel tele volt az udvar és az utca is a játszó gyermekhad hangjával, mindenkit játékra csalogattak.

A játékra hívogató, amelyre még most is emlékszem az: *Aki játszik.*

Ketten összebeszéltünk, hogy játszunk valami játékot. Ha ehhez kellett még játékost keresni (általában a körjátékok úgy voltak szépek és jók, ha legalább 8–10 gyermek játszott), akkor elindultunk kart karba öltve, feltartott, előfordított tenyérrel ketten s kiabáltuk, hangosan skandáltuk: *Aki játszik, ide üssik.* Aki játszani akart jött, s a tenyerünkbe ütött, ő is mellénk állt, addig kiabáltunk, míg kellő létszámú játékos össze nem gyűlt.

Sok énekes játékot játszottunk, mint például *Bújj, bújj zöld ág*, *Elvesztettem zsebkendőmet*, *Beültettem kiskertemet*, *Gyertek haza libuskáim* stb.

A játékok által fejlődött a gyermekek ritmusérzéke, csiszolódott hallásuk, megkedvelték a közösségi létet, és kellemes időtöltés is volt. Íme néhány:

Tapsoló:

*„Ráz, vá tré, zuma,
Mili, mili dó zuma zá.
A náká démá, a szeve rumbá,
A náká démá sze ve rumbá, rumbá-rá.”*

Egymásnak szembefordulva, összetapsol két gyermek. Általában kislányok játszottak, mondtuk ezt a halandzsa szöveget, utána:

- ökölrel összefogás kétszer,
- térdre taps egyedül,
- taps szembe, taps le kétszer,
- taps egyedül, míg el nem fogy a szöveg,
- a „rumbá-rá” szövegre három taps össze.

A *Körben áll egy kislányka* nagyon kedvelt játékunk volt. Énekelve körbe forogtunk. Egy gyermek a kör közepén állt addig, míg a dallammal el nem érkeztünk az „azzal forduljon gyorsan” részhez. Ekkor egy gyermeket ki kellett választania, s azzal forgott a kör közepén, míg a többiek énekeltek. Egyedül is énekelhette a körben álló, hogy „ezt szeretem legjobban”. A „vége” résznél megálltunk és mindenki ritmusra kitapsolta ezt a dallamrészt, mindenki énekelt és az első gyermek a helyére ment.

*Körben áll egy kislányka,
Lássuk ki lesz a párja,
Lássuk, kit szeret a legjobban,
Azzal forduljon gyorsan.
Ezt szeretem legjobban,
Ezzel fordulok gyorsan.
Vége, vége, vége mindennek,
Vége a jó kedvünknek.*

Ugrókötelezni jól csak az iskolaudvaron vagy nagyobb szabadterén lehetett. Főleg lányok játszottuk. Egy kb. 2 méteres madzagot két gyerek „hajtott”, azaz forgatott. Négyen-ötven ugráltunk egymás után, míg el nem rontottuk, bele nem gabalyodtunk a madzagba. Az ugrálásra váróknak neve volt, s akinek a nevénél rontott az ugráló, az következett. Ilyeneket mondtunk:

*Piri, Feri, Sári, Zoli, Kati,
Rožu, galben, albastru, verde, negru.
Jakheć, liba, ketrec, ól.*

A gazda rétre megy nevű játékot is szívesen játszottuk. Körben álltunk, kezünket nem fogva tapsoltuk a ritmust. Volt egy gazda, aki a körön kívül járt, énekre kiválasztott egy gyermeket, aki valamilyen állat vagy tárgy nevet választott, s vele ment kézen fogva körbe, míg mind el nem fogytak a gyerekek.

*A gazda rétre megy, a gazda rétre megy,
A gazda rétre, rétre megy, ki a, ki a rétre megy,
A gazda rétre megy.
A tyúk (vagy más állatok, tárgyak) vele megy,
A tyúk vele, vele megy, ki a, ki a,
Rétre megy, a tyúk vele megy.*

Nagyon kedvelt játékunk volt az *Ickázás*. Mi így hívtuk. Rajzoltunk a földre kétszer két összenőtt négyzetet, úgy, hogy közöttük még egy négyzet elférjen, ami azokat összeköti. Az alsó kettős négyzet alá még három négyzetet rajzoltunk, lépcsőfokokat képezve, melyek felvezetnek az első emeletre, majd az átjárón (összekötő négyzet) keresztül a másodikra. Összesen tehát nyolc négyzetből áll a rajz, melyben egyenként ugrálnak a játékosok a következőképpen:

Az első játékos egy darab követ „ickakövet”, vagy egy színes üvegdarabot dob az első kockába. Ha sikerült a dobás, fél lábbal beugrik a négyzetbe, felemeli a követ és visszaugrik a

célzó helyre, anélkül, hogy letenné a lábát. Most a második négyzetbe dobja a követ, melyért ugyancsak egy lábon ugrálva megy. Ha sikeresen visszahozta a követ, a soron következő négyzetbe dobta. Ahol két négyzet van egy sorban, ott mindkét lábát letehetette, egyiket az egyikbe, másikat a másikba. Ezután megint egy lábbal ugrott a következő négyzetbe, majd ismét két lábbal terpeszúgrásban a legutolsó kettőbe. Itt egy nagyot ugorva megfordul, hogy visszafelé fordulva álljon. Úgy ugrik vissza, ahogy jött, s a követ viszi magával.

Akinek a dobása nem sikerült és a kő a négyzeten túlra esett, az megjegyzi, hogy legközelebb melyikbe kell dobnia, és átadja helyét a következő játékosnak. Ha valakinek sikerült minden kockába bedobni a követ, s az utolsóból is visszahoznia, véget ért a játék. Aki végül a legtöbb négyzetet foglalta el, az lett a győztes.

A gyermek nő-növekszik, mint a mondóka is mondja:

*Kicsi vagyok én,
Majd megnövök én
Eszteendőre vagy kettőre
Nagylány leszek én.*

Ha „nagylány”, akkor húsvétkor várta a locsolókat. Kisebbek, nagyobbak, iskolás fiúk, legények húsvétkor locsolni mentek. Legkedvesebb *locsolóversünk*:

*Húsvét második napján mi jutott eszembe
Egy üveg rózsavizet vettem a kezembe.
Elindultam vele piros tojást szedni,
Adjátok hát lányok, ha nem sajnáljátok,
Mert ha sajnáljátok, rögtön itt megáztok:*

*Én kis kertész legény vagyok,
Virágokat locsolgatók,
A minap hogy erre jártam,*

*Egy szép rózsafát találtam,
El akart hervadni, engedelmet kérek,
Szabad meglocsolni?*

A felnövő gyermekek, kicsik, nagyok, felnőttek minden évben megünneplik a karácsonyt. A templomi ünneplés mellett a *betlehemezés* is várt része volt a karácsonynak, úgy, mint az ajándékozás.

A betlehemest, a népi színjátszásnak ezt a műfaját vidékenként, sőt falvanként más-más szöveggel mutatják be. Érmihályfalván is négy variációt sikerült gyűjteni. A legrégebbi az 1950-es évek elejéről származik. A mi betlehemesünk profanizálódott változatában szó esik ugyan Jézus születéséről, de előtérbe kerül a humor, a szórakoztatni akarás. Magát a játékot is három részre tagolhatjuk:

Krisztus születése (az angyalok adják hírül) – mint a gyermekkor.

- Az ifjúság, ezt a betyár és a huszár képviseli.
- Az öreg pásztor az idősebb korosztály képviselője.

A szereplők ennek megfelelően viselkednek.

Az angyaloknak a mi betlehemesünkben csak kevés szerepük van. Ők a beköszöntők, akik hírül viszik Jézus születését, hozzák a betlehemet és ők azok, akik énekelnek.

Jelentősebb szerep jut a betyárnak. A betyároskodásnak az Érmelléken hagyománya van (lásd: Dobos Gábor), azért is olyan népszerű figura a betlehemezésben. A mi betlehemes játékunkban csak egy pásztor szerepel, az Öreg. Az ő és a Betyár közötti évődés a játék leghosszabb és legmulatságosabb része. Szerepel még egy Huszár, aki tokaji bort iszik, derék katona.

Huszár:
*Kard villog a kezembe,
Bátorság a szívemben,
Ha megnövök, huszár leszek,*

*A lovamra nyerget veszek.
Legszebb fegyver a kard,
Szépen díszíti a magyart.*

A Betyár beköszöntője:
*Betyár vagyok, még az apám se vót más,
Ostor fityeg bal vállamon, mégpedig karikás.
Reng a virág kiskalapom tetején,
Most vettem a túri vásár elején.
A múlt éjjel mit tettem?
Egy földesúrnál bementem.
Kisperselyem asztalára letettem.
Mondtam neki, tegyen bele pénzt, vagy bármit,
Mert ha nem erőszakkal elveszem.
Az úr ijedtében teletömte ezüsttel, arannyal,
Úgy bocsátott engemet utamra.*

*Falu végén alig értem nem messze,
Kilenc zsandár jött utánam sietve.
Az első tiszt volt,
Kisperselyemmel úgy megvágta, szörnyethalt.
Kisperselyem után nem érkeztem kapkodni,
Érkeztem a daruszőrű paripámra pattanni.
Daruszőrű paripámnak kitört a jégen a lába,
Így maradtam ingbe-gatyába,
Mint a piacon a piros alma hajába.*

A betlehemesek elköszönése, ünnepkívánása így hangzik:

Elköszönés:
*Nosza pajtás, fogd az ajtót!
Kezedbe a kilincstartót,
Mert már innen eltávoztunk,
Boldog ünnepeket kívánunk*

Ének:

Nosza, nosza, jó gazda, jó gazda,

Eressz minket utunkra.

Házadra, nyájadra, szálljon Isten áldása.

Isten áldja meg a ház gazdáját.

Családját, jószágát, boros kamaráját!

A hosszú téli estéken együtt volt a család apraja-nagyja, szomszédok, jó komák társaságában. Tengerimorzsoláskor, fonáskor jobban ment a munka, ha mesék, mondák színesítették annak egyhangúságát. Ezek közül egy érdekes érmelléki betyártörténetet jegyzett le 1972-ben Duka János Dobos Gáborról, a betyárról, emléket állítva egyben a Minori vendégfogadónak is, ahol úgy tudjuk, hogy Petőfi Sándor 1947-ben megszállt és megírta *Legszebb versem* című költeményét.

Itt járt Dobos Gábor – érmelléki betyártörténet

Híres ember vót az Érmellék utolsó betyárja, Dobos Gábor. Bihar megye vezetősége elhatározta, hogy ezt a híres betyárt, aki már sok gazdag uraságnak könnyítette meg a pinztárcáját, így vagy úgy, de kézre keríteti. Kihirdette tehát a megye minden falujában, hogy aki Dobos Gábort kézre keríti vagy a hatóságot nyomra vezet, annak háromszáz forint üti a markát. Plakátokat is nyomtattak ugyanilyen tartalommal. Egy ilyen plakát vót kifüggesztve Érmihályfalván a Minori-féle vendéglőben, mely legelső vót a maga idejében. Ezt valaki hírül adta Dobos Gábornak, aki bátor ember lévén – elhatározta, hogy megtréfálja Minorit, a vendéglőst.

Egyik nap aztán, mint afele átutazó úriember, végiglovagolt a városka (akkor járási központ) főutcáján, és betért ebbe az előkelő vendéglőbe.

- Mit lehet itt enni? – kérdezte foghegyrül.

- Csirkesültet, tejfeles csirkét... – sorolta fel az étkeket hajlongva a vendéglős.

- Hozzon abból, ami a legfinomabb, no meg egy kupa jó bort is melléje, mert veszettül szomjas vagyok! – parancsolta a betyár.

A vendéglős előzékenyen kiszolgálta a vendígit, aki nagy nyugalommal megette a finom ebédet, megitta a bort, majd újra kért egy kupával.

- Jó hideg legyen ám, lehetőleg a pincéből hozza kelmed!

Amíg a vendéglős lement a pincébe a bor után, Dobos Gábor egy aranyat tett a tányér alá, melléje meg egy cédulát, amelyre ráírta:

- Itt járt Dobos Gábor! – aztán kilépve a vendéglőből fel pattant kesely lábú lovára, és mint a szélvész, úgy elvágott Érkeserű irányába, ahol nyomtalanul elrejtette útját a hatalmas mocsár meg a nádrengeteg.

Mire a vendéglős felhozta a bort, vendíginak már csak hűlt helyit talált. Csak bámulta az otthagyt cédulát meg a plakátot, de mán semmit sem tehetett. Nem is tudott vóna, mer a szegény níp sohasem árulta el az ű jótevőjít (Érmihályfalva, 1972, adatközlő: Duka Klára, 75 éves).

A felnövvő nemzedék életének nagy fordulópontja a házasság. De lakodalmast már gyermek is játszik, tudakolja játékában, mondókájában ki lesz a párja. A kezére hulló katicabogártól kérdezi:

*Katicabogárka, merre viszel férjhez
Keletre, nyugatra, vagy a temetőbe?*

vagy:

Egy, kettő, három, te leszel a párom.

Az igazi párválasztás a felnőtt emberek dolga. És ha kiválasztotta párját, jöhet a lakodalom.

A lakodalom megszervezője és lebonyolítója a „nagyófi” volt. Teljes lakodalmas szövegünk is van, de amiből idézek, az

az 1940-es évekből való, amikor még „Jelvén kikérés” és „Az ágy kikérés” verseit is leírta és elmondta a vőfély.

A múlt század közepéről, 1945-ből egy vőfélyfüzetbe Nemes Sándor írta le az általa gyűjtött vőfélyverseket. Ezekben még van jelvénykikérés, az ágy kikérése, elköszönés az ággal. Innen írtam ki a vőlegény köszöntőjét.

„Vőlegény meg köszöntő:

*Tisztelt vendégek felkérem önöket
Akarok köszönni, kérek csendességet
Amig bevégzem hálás köszönésem
Segics meg engemet édes jó Istenem.
Azt mondta az Isten az első pár embernek
Ember én neked segítőt szerzek.
Én is tehát Isten segedelme után indultam el messze
És ide vetőttem ez ismeretlen hejre.
E hajlékba vezetett a szerencse csilagom
Azt sugta én nekem hogy it lesz a hü párom
Jól is fél találtam akit én kerestem
Hálát adok neked édes jó Istenem.
Mejet el is értem páros élet véget
Ezért a leányért a szívem is éget.
Aranynál becsesebb kincsemért cseréltem
Mert midőn ma véle a hitet letettem
Nagy kis boldogságot vetem a keblemre
Szívemnek lelkelemnek ma tőt be öröme.
Mert nincsen ojan kincs a világon előtem
Kíért el cserélném ezen hü kedvesem
Kedves anyám lányát nékem adta
Tudom is hogy nehéz tőle a megválása.
Kedves édes anyám erezd el utjára
Mert én vagyok neki az őrző hitves párja.
Mert oj jó férjnek adtad leányodat*

*Aki rossz szóval se sérti meg azt.
 Köszönöm jó anyám tiszta híűségedet
 Felnevelted nekem kedves gyermekeidet
 Tisztelettel leszek mindenkor irántad
 Hogy ezen lányodat nekem társul adtad.
 Kedves édes anyám nevedet szólitom
 Köszönéseimet tereád forditom
 Engegye az Isten jó fíjad lebesek,
 Mint édes anyámnak mindenbe tehesek...
 Álgya meg az Isten őtet is engem is
 Aki felnevelte még aki szűlte is.
 Sok fáradcságotok nagy szeretetéért
 Álgya meg az Isten álgya meg ezekért.”
 Vége van*

Írtam 1945. IV. 20.

Nemes Sándor

A lakodalomból a gyermekek is kivették a részűket, táncoltak, játszottak, utánozták a felnőttek mulatozását.

*Gyere Kati táncolni,
 Nem megyek, mert fáj a lábam.
 Gyere, próbáljuk meg!
 Ugyi Kati, hogy tudol,
 Csak egy kicsit hazudol.*

A ház felett elszálló gólya után is kiabálták a gyermekek:

*Gólya, gólya vaslapát,
 Hozzál nekűnk kisbabát.*

A szerelemnek azonban nem mindig volt ilyen boldog beteljesűlése, mert a párvalasztást nem követte mindig eskűvő, sok minden megakadályozhatta azt, hogy a szerelmesek egymáséi lehessenek. Egy ilyen szomorú történet maradt fenn Érmihályfalván, melyet Zoltai Erzsébet mondott el:

„Volt egyszer egy szép és gazdag lány, Ketzely Krisztinának hívták. Itt élt éldegélt a mi városunkban a 18. században. Mikor nagylánnyá cseperedett, megkérte a kezét egy szép és hozzáillő ifjú. Már minden készen állt a lakodalomra, a menyasszony és a család várta a vőlegényt és a násznépet. De hiába várták, mert a Debrecen felől jövő násznépet török martalócok támadták meg, és az összes férfit elhurcolták, megölték. A lakodalomból semmi sem lett, bánatába a menyasszony majd belepusztult. Soha sem ment férjhez, napjainak szürkességét, bánatát a kézi-munkázás és az Istenhez fordulás töltötte ki.”

A református templomban őrzik az általa készített úrasztali terítőt, melynek négy sarkában a négy hímezett szívben vers van elosztva. A terítő felirata: *„Ketzely Krisztina ajánlya az mihályfalvi ekklésiának 1774”*.

Az utolsó esemény az ember életében, melynek itt a földön nincs már folytatása, a halál. Sokat foglalkoztatja az embereket, s ehhez fűződik a legtöbb titok is. A gyermek is megérti, hogy az élet után halál van, de ő még mesemondóka formában beszél az elmúlásról:

*Egyszer vót egy ember,
Szakálla vót kender.
Felmászott a fára,
Leesett a sárba.
Bele tették lepedőbe,
Úgy vitték a temetőbe,
Két kutya húzta, a
Harmadik nyúzta.
Sári néni siratta,
Pista bácsi kacagta.*

Vagy

*Pad alatt, pad alatt volt egy ház
 Abban lakott Mikulás,
 Kértem tőle vacsorát,
 Még azt mondta pofonág.
 Ha pofonág meghalok,
 Elvisznek az angyalok.
 Belétesznek egy kosárba,
 Úgy visznek a mennyországba.
 Inc, pinc palapinc, te vagy odakint.*

Az 1980-as évekig csónak alakú fejfákat állítottak a temetőbe, „gomfákat”, melyeknek feliratai a belenyugvást, a beletörődést sugallják.

„Itt nyugszik/ egy levert/ erő, kit befed/ e gyászos temető/
 ki szeretett/ volna még élni/ de már ide kel/ let térni/ e
 csöndes temetőbe/ B.P.F.”

„Utas/ állj meg/ sírom felett/ olvasd végig/ a nevem/ ifj
 Kiss/ Bálint volt/ a nevem/ mikor Jézus/ omhoz tértem/ élt
 18 évet/ Béke poraira”

„E sírhalom nyugalom, e földön volt »de sok jajom«. Ez
 ideig amíg éltem, küzdelem volt az életem.”

Érmihályfalvi betlehemes játék

A legszínesebb és legmozgalmasabb téli hagyományok a karácsonyhoz kötődnek. December 24-én, karácsony este, ünnep szombatján, vidékünkön az emberek nagy többsége templomba megy. A református templomban a kisgyermek és az ifjúság elmondja ünnepköszöntő műsorát. Gyermekkorom szokása volt, hogy a család a templomból hazatért, és ekkor „járt az angyal”, vagyis meggyújtottuk a karácsonyfán a gyertyákat, énekeltünk, a család tagjai egymásnak kellemes ünnepet kívántak, és ki-ki megkereste a fa alatt a maga ajándékát. Közben már hallottuk, hogy csengetnek a betlehemesek, jönnek a gyermekek a betlehemmel. A betlehemesek várása is hozzátartozott a karácsonyhoz, úgy, mint az ajándékok.

A 20. századi betlehemes játék a liturgikus játékoknak egy leegyszerűsített, színjátékszerű változata. A középkorban Krisztus születésének eseményeit szigorúan a bibliai szöveghez ragaszkodva jelenítették meg. A szöveg elvilágiásodott az idők folyamán. A profanizálódott változatban kevesebb szó esik Krisztus születéséről, a népi humor, a szórakoztatás került előtérbe.

A betlehemes játékot falvanként más-más szöveggel mutatják be. A mihályfalvi betlehemes játék hasonló például a szilágypérivel, a margittaival, mégis sokban különbözik.

A mi betlehemes játékunkban az Angyaloknak csak kevés szerepük van. Ők mondják el a *Beköszöntőt*, hírül viszik Jézus születését. Együtt énekelnek a csoporttal. Ugyancsak angyalok, a papírból, lécekből megépített betlehemet vivő gyermekek (fiúk, lányok vegyesen). Nekik sincs sok szerepük, főleg énekelnek. Ruhájuk, fehér ing, fehér bőgatya, fejükön henger alakú piros papírcsákó, a nap és a hold sárga papírból, sztaniol papírból kivágva, s ráragasztva.

Ők viszik a betlehemet, mely lécből, ráragasztott színes papírból készül. Ezt egy kb. 50×25 centiméteres deszkára építik

fel. A kéttornyú betlehemnek a középső részében van a nyitott szobácskához hasonló betlehemi istálló, a jászolban a Kisjézust ábrázoló bepólyált báb és szobrocskák (Mária és Szent József), állatfigurák fából faragva.

Mikor bejöttek, az asztalra letették a betlehemet, meggyújtották a gyertyát, mely bevilágította az istállót.

Jelentősebb szerep jut a Betyárnak. A betyárok az Érmelléken még eleven élnek az emlékezetben. Dobos Gáborról nóták, történetek maradtak fenn településünkön, ezért is olyan népszerű figura a betlehemezésben. Öltözete is, mint az alföldi parasztviselet, lobogós újjú fehér ing, fekete nadrág, csizma, kalap, melyen árvalányhaj lobog, hosszú karikás ostor, oldalán a kulacs.

A mi betlehemes játékunkban csak egy Pásztor szerepel, az Öreg. Öltözete rossz kifordított bunda, báránybőr kucsma, kócból szakáll, bajusz. Kezében vaskos bot, melyre lazán pléhdarabokat szegeznek, mely zörgő hangot ad, ahányszor a földhöz veri. Lábán ormótlan, szegényes, esetleg lyukas csizma. Az Öreg és a Betyár közötti évődés a játék legmulatságosabb és leghosszabb része.

Fontos szerepet kap a Huszár is, aki bátor, derék katona. Öltözete: fehér ing, piros huszárkabát, zsinóros, fekete nadrág, csizma, sarkantyú, fején papír csákó, oldalán fakard, bajusza korommal festett, huszáros.

A kapott ajándékok, pénz a „kisperselybe”, bor a „befagyott száju kulacsba”, és az áldás szövege „Isten áldja meg a házigazdáját (...), házadra, nyájadra, szálljon Isten áldása”, része volt a karácsonynak.

Érmihályfalván a visszaemlékezés szerint már az 1930-as években is volt betlehemezés. Éltetője a hagyományok tisztelete és megőrzője a vallásosság. Az általam itt közölt betlehemes játékot az 1865-ben született Gábor Kálmán tanította be 1949-ben. Ő is az apjától tanulta. Gyermekei, unokái mondták magnóra, énekelték fel emlékezetből az egészet. Gyűjtöttem

még betlehemes játékot az 1980–1985-ös évekből és 1990–1994-ből is. Ezek a hosszabbak, rövidebbek, a szöveg itt-ott átalakult, más énekek kerültek bele, de a szereplők száma, a ruházat és a kellékek változatlanok maradtak.

Az alábbiakban leírt betlehemes játékot 1996 karácsonyán mind a református, mind a katolikus templomban előadták a gyermekek. Öröm volt hallani, hogy *Krisztus Jézus született, örvendezzünk!*

A háború után az 1950-es évek közepéig játszották. Ezt a teljes betlehemest 1996-ban gyűjtöttem. Magnószalagra mondták Reisné Szabó Margit 65 éves, Rizóné Szabó Karola 62 éves, Magdásné Szabó Erzsébet 64 éves, és Fügedyné Gábor Ilona énekelte fel.

Szereplők: Beköszöntő Angyal, I. Angyal, II. Angyal, Huszár, Betyár, Öreg (Pásztor).

A csapat a ház bejárati ajtaja előtt áll meg és énekel.

Első közös ének:

*Csordapásztorok, midőn Betlehembe
Csordát őriznek, éjjel a mezőbe,
Isten angyali jövének melléjük,
nagy félelemmel telik meg ő szívök.
Örömet mondok, nagy örömet néktek,
mert ma született a ti üdvösségetek.
Menjete el csak gyorsan a városba,
Ott találjátok Jézust a jászolba.
Elindulának, Jézushoz jutának,
Szüz Máriának, jó napot mondának.*

Másik közös ének:

*Betlehemnek pusztájában, pásztorok vigyázásában,
született a kis Jézuska a jászolba.
Helyezettvén, betakarván a pólyába.*

*Ugyan József mit gondoltál?
Hogy istállót választottál?
Nem találtam nyughelyet a városban.
Hanem itt a barmok között a jászolban.*

*A kis Jézus nagyon fázik.
A jászolból ki se látszik.
Édesanyja takargatja két karjával,
az állat meg melengeti párójával.*

Beköszöntő egyedül bekopog és a következőt mondja:

*Jó estét uraim, született Jézuska.
Itt vagyunk mindnyájan pásztorok.
Örül és örvendez Adám maradéka,
mert ma született a világ megváltója.
Nem született ágyban, sem fényes palotában,
kezde életét egy rongyos istállóban.
Felkérném az urakat, ha rám hallgatnának,
betlehemes társaim igen nagyon fájnak,
beengedném őket, ha beszabad volna!*

Szabadra, kiszól:

*Gyertek be, gyertek be ti mennyből jött angyalok,
hadd lássam, mit tudtok.*

A betlehemes csapat énekelve jön be, elől a két angyal a betlehemmél, amit az asztalra tesznek. Helyet hagynak a további szereplőknek. Mindenki a szerepe alatt előre lép, aztán visszaáll a helyére.

Ének:

*Krisztus Jézus született, örvendezzünk!
Néki öröm éneket zengedezzünk.
Dávidnak véréből, tiszta szűz méhéből,*

*született Krisztus nekünk,
mert már nekünk született, akik örvendeztetek.*

I. Angyal: *A mennyország kapuja,
gyémántból van kirakva.
Annak a kertjében van egy kerek almája,
zöldet levelezik, pirosat virágozik,
annak az almáját az angyalok szedik.*

II. Angyal: *Én mennyből jött angyal vagyok.
Tinéktek most nagy hírt mondok.
Ma született a kis Jézus,
hát te huszár mit tudsz?*

Huszár: Előlép csengő hangon, határozottan, komolyan mondja szövegét:

*Huszár vagyok, tokaji bort iszok.
Reggel meleget, este hideget
az már nekem mindegy. – előrántja kardját –
Kard villog a kezemben,
bátorság a szívemben.
Ha felnővök, huszár leszek,
Lovamra szép nyeret teszek.
Puha szőrért, hogy megóvja,
bársonyból lesz takarója.
Néha, néha cukrot is kap,
ha kedvem szerint ugrat.
Felséges királyom az írja koporsóm oldalára
derék kis katona volt az ő huszára.*

Betyár: Előre lép. Fontos szerepének tudatában gögösen mondja szerepét:

*Állj félre barátom, én is hadd beszéljek.
mert egy ilyen-olyan, hinc-hánc legénytől*

*mint te nem is igen félek.
 Betyár vagyok, még az apám se vót más.
 Ostor fityeg bal vállamon, mégpediglen karikás.
 Reng a virág kiskalapom tetején,
 most vettem a túri vásár elején.
 A múlt éjjel mit tettem?
 egy földesúrnál bementem.
 Kisperselyem asztalára letettem - leteszi az asztalra -
 mondtam neki, tegyen bele pénzt vagy bármit,
 mert ha nem, erőszakkal elveszem.
 Az úr ijedtében teletömte ezüsttel, arannyal,
 úgy bocsátott engemet utamra.
 Falu végén alig értem nem messze,
 kilenc zsandár jött után sietve.
 Az első tiszt volt,
 kisperselyemmel úgy megvágta, szörnyethalt.
 Kisperselyem után nem érkeztem kapkodni,
 érkeztem a daruszóróú paripámra pattanni.
 daruszóróú paripámnak kitört a jégen a lába,
 így maradtam egy ingbe, gatyába,
 mint nyáron a piros alma héjába.*

Kikiált: Jöjjön be kend öregapám! - a bezárt ajtón át társalognak.

Öreg: Bemennék, szerelmes gyermekem, de attól félek, hogy a forró kukucával kiveritek a fogamat.

Betyár: Nem, nem öregapám, csak jöjjön be!

Öreg: Bemennék, bemennék szerelmes gyermekem, de attól félek, hogy a 77 méteres kolbászt a nyakamba akasszátok és megfullok.

Betyár: Nem, nem kend öregapám, de vigyázzon, mert 7 méteres árok van, itt ugrani kell, szép leánynak köszönni kell!

Öreg: Bemennék szerelmes gyermekem, de nem lelem az ajtókilincset.

Betyár: Sarka felől, öreg!

Öreg: Ott keresem, mégse lelem – kinyitják az ajtót.

Betyár: Na jöjjön be!

Öreg: Botja segítségével átugorja a küszöböt, beugrik.

Hipp, hopp, szerencsés, lencsés füstölt kolbászt adjon az örök Uristen, jó estét!

Hej szerelmes gyermekeim, mikor én 70 asszonynak a férje voltam, 150 gyermeknek az apja voltam, egy ilyen árkot csak úgy átugrottam.

Hát ti pásztorársaim, idebent esztek, isztok, dorbézoltok, az öregnek erről a deres szakálláról nem is gondolkodtok? Vigyázzatok, mert ez a kótya-vetye bot végig csúsz-mász a hátatokon. Tintiri, bojtár!

Az egész csapat énekel:

*Öröm hangzik mindenfelől,
eljött a Messiás.
Született a kis Jézuska,
egész világ megváltója,
lábához borulva, alle-alleluja!
Lábához borulva alle-alleluja!*

Másik ének:

*Vigan zengjetekek citerák, Jézus született.
Harsogjatok gyors trombiták,
Isten, emberek.
Mert született Messiás, bizonyítja Szentírás.
Légyen öröm mennyen földön, s
glória mondás.*

I. Angyal: Glória, glória!

Betyár: Hallod pajtás, tepertős csusza.

II. Angyal: Glória, glória!

Betyár: Tarka disznó az ólba.

Öreg: Hány óra cimbora?

Betyár: Fél zöldre. Feküdjön le kend erre a sima földre.

Öreg - lefekszik.

Ha én ide lefékszek, többet juhász nem leszek.

Fejem alá vetek egy tüzes kereket,

hogy az ördögök el ne vigyenek.

Ti meg mondjátok az angyali verseket.

Mindenki énekel az öregén kívül, aki alvást mímel.

Kelj fel már te öreg, ne aludjál!

Nézd meg a kis Jézust, hogy mit csinál?!

*Felkelvén meglátnád a Máriát, Máriát,
születője szent Fiát.*

Betyár: Keljen fel, kend öregapám, mert olyat vágok kend farára, kihalad a kend bundája. Csapófát az öreg alá!

Öreg: Igen a nagyanyád alá, nem egy ilyen százhusz éves fiatalember alá. - feláll -

Betyár: Mit álmodott kend, öregapám?

Öreg: Várjál szerelmes gyermekem, hadd vegyem ki fülemből a taplót, szememből a csipát. Bejártam Indigát, Bindigát, mégse kaptam egy porcijó pájinkát!

Betyár: fordítva nyújtja a kulacsot, mely üres. - Itt a kulacs, igyék hát!

Öreg: Lám, lám, milyen a mostani fiatalság, az öregnek fenékkal fordítják a kulacsot.

Betyár: Befagyott a szája!

Öreg: Adjátok oda a házigazdának, engesztelje ki egy kis meleg borocskával!

Betyár - az asztalra teszi a kulacsot -

Engesztelik már!

Öreg: Vót még az öregnek egy nótája is.

Betyár: Mék az öreg?

Mindenki énekel, az öreg a zörgős botját a földhöz veregetve forog, csendesesen:

*Vedd rád juhász a bundát, a bundát,
fogjunk göndör báránykát,
fogjunk göndör báránykát.
Sík mezőben, zöld erdőben,
sétál, pipál furulyát, furulyát,
billeg-ballag, meg-megáll,
billeg-ballag, meg-megáll.
Botja hegyén úgy megáll, mint egy báb,
juhaira úgy vigyáz, juhaira úgy vigyáz.*

Az öreg énekel:

*Az öreg juhásznak jól megyen dolga,
mert megbázasodni nem lehet soha.
Nem lehet, nem szabad,
nem illik a tánc a juhásznak.*

Mindenki: Most lehet, most szabad, most illik a tánc a juhásznak.

Elköszön a Beköszöntő:

*Nosza pajtás, fogd az ajtót!
kezedbe a kilincstartót,
mert mi innen eltávozunk,
boldog ünnepet kívánunk!*

Énekelve indulnak kifelé a betlehemesek:

*Nosza, nosza jó gazda, jó gazda,
eressz minket útunkra!
Házadra, nyájadra szálljon Isten áldása!
Isten áldja meg, e háznak gazdáját
családját, jószágát, boros kamaráját!*

(Ez a betlehemes játék a Kriza János Néprajzi Társaság 1998-as pályázatán III. díjat nyert.)

„TUDATOM, HOGY EGÉSZSÉGES VAGYOK...”

Levelek az első világháborúból

Az utóbbi időben elterjedt a személyes dokumentumok vizsgálata, levelezések, naplók, életrajzi feljegyzések, énekesfüzetek, emlékv verses füzetek kerültek elő. Ezek a „20. századi írott források a néprajz minden ága számára tartogatnak adatokat. A népszokáskutató (...) talál magának kutatnivalót a legújabb kori iratokban...” – írja Bárth János: *Az erdélyi néprajzi kutató 20. századi forrásairól* című munkájában.

Magánlevelek elemzésével Hanák Péter, dr. Keszeg Vilmos, Kokó Juliánna is foglalkozott. Ezeket a munkákat használtam fel, mint főbb forrásmunkát, hogy anyai nagyapám, néhai Szűcs József első világháborúból írott leveleit, képeslapjait feldolgozzam.

A levelekből idézett szövegeket sehol nem javítottam ki, így írták, így maradt ránk, nekünk így kedves.

Szűcs József 1915-ben

„A levelezés helyet keresett és talált magának minden korban, a világ minden táján, a társadalom minden rétegében (...) Olyan alapvető civilizációs igényt légit ki, amelyről az ember évezredek alatt nem tudott leszokni, sőt kielégítésére egyre adekváltabb formákat, megoldásokat keresett” – írja Keszeg Vilmos.

A levelek írója, Szűcs József

Szűcs József született 1885. január 30-án, a szülők neve Szűcs József és Eszes Borbála, református vallású, lakik Szilágybagos, Nagyutca 200.

„A Szűcsöknek egyik kiváló alakja, az 1900-as évek elején (...) a testi erejéről híres Szűcs Jóska, bagosi kovácmester volt, akit ha Petőfi látott volna, aligha nem órála írta volna meg A Helység kalapácsa című versét, aki ha virtuskodni való kedve támadt, a négyes ráfvasat kürtőskalács módjára a karjára tekerte, akárcsak egy hajlékony busángot. Egyébként (...) nagy kultúrbarát volt, a Petőfi verseit kívülről ismerte és hatalmas basszushangjával úgy tudta előadni, hogy nem csak a vér mozgott az emberben, hanem még a szék is alatta” – írja róla Szabó Miklós: Szilágybagos könyvében.

Bodi előnévvel régi nemesi család leszármazottja, erősíti meg az Erdély és a visszatért keleti részek című könyv.

Az elemi népiskolai bizonyítvány szerint: „az 1894–95 tanévben az ev.ref. elemi népiskola rendes növendéke a IV. osztályt bevégezvén következőképp osztályoztatott: erkölcsi magaviselete dícséretes, szorgalma kitartó.”

Iskolái befejezése után Szilágysomlyón tanult kovácsnak. Mesterségében segédvelei után önállósította magát szülőfalujában, Bagoson.

Egyedüli gyermek volt, de gyermekkoráról, ifjúságáról keveset tudunk. Ő írta egy füzetbe: „Besoroztak 1906 (...) berukkoltam 1907. január 14. Kolozsvárra az 51. cs. kir. Gyalogezredhez, onnét Bécsbe vittek, mivel ott volt 1 ső és 2 és 3 zászlóalj, tehát Bécsben voltam 1907. jan. 14-től, 1908 és 1909 okt. 10-ig, mint

tizedes jöttem haza és lövész mester és géppuskás irányzó.” Itt olvassuk később ezt a verset is:

*Isten veled Szilágy Bagos.
Isten veled szép vidék.
Hol el telt szép ifjúságom.
Legszebb napjai tiéd.
Jóbarátim lakosai.
Búcsút veszek tőletek
Isten tudja lesz-é idő.
Újra látni titeket.*

Szűcs József 1909–1914 között nősült meg. Felesége, Szabó Juliánna (Juliska), aki 1899-ben konfirmált. Hét gyermekük született: Zsigmond, Anna, Rozália, Ida és Ilka. Piroska, József és Juliánna születésük után meghaltak. Gyermekágyi lázban meghalt az édesanya is körülbelül 1923-ban.

Az első világháború kezdetéről a szilágybagosi eseményekről Szabó Miklós így ír: „Az 1914. év a nyomorúságnak volt a kezdete. Ekkor kezdődött meg az új szerencsétlensége és szenvedése a magyar nemzetnek, köztük Bagos népének is. Július 31-én éjjel (...) dobszóval kibirdették az általános mozgósítást (...) Minden badköteles férfi azonnal vonuljon be ezredéhez, így szólt a parancs (...) Augusztus 1-én és 2-án vonult be a háborúba Bagos község színe-java (...) s nemsokára Volhinia és Doberdó mezei füveit taposták a bagosiak bakancsai.”

Szűcs József így ír feljegyzéseiben: „1914. auguszt. 14-én az 51. cs. kir. gyalogezreddel mentem Galicziába. A gépfegyverosztag kapitány úr Vig vezetése alatt, akit elfogtak 1914. szeptember 12 (...) 1915. szept. 17 v előlépt sz. v. és bronz. kitünt.” Tudjuk, hogy „1914-16-ban az orosz fronton harcolt szakaszvezetői rangban. A bronz vitézségi érem és a Károly csapatkereszt a tulajdona.”

Feljegyzéseit így fejezi be: „1916. máj. tüdő csúcsburuttal auguszt. Felmentve ötször vissza és mindig felmentve mint községi gépész kovács.”

Mint kovácmester, haláláig elismert, tisztelt és szeretett ember volt falujában. A magyarok bejövetelekor a zászló alatt a Talpra magyart szavalta.

1946. január 8-án halt meg. Fejfájára ez volt írva: „(...) *jött a halál, el kellett menni/ Nem volt idő elbúcsúzni (...) Isten áldjon benneteket (...)*”

A levelekről

Az első világháborús levelek vizsgálatakor szem előtt kell tartani a levélműfaj által szabott határokat, a korlátozott terjedelmet, a levélírás szabályaihoz való igazodás szándékát, az írás nehézkességét, ami miatt csak a fontosabb közölnivalók kerültek a levélbe. Számolniuk kellett a cenzúrával is.

A levélíró célja a kommunikáció, a közlendők eljuttatása a távollevő személyekhez. A levelekben rögzítik gondolataikat, ezek megszerkesztése, megfogalmazása alkotómunka, rendszerezett gondolatokat kíván. A levélíró a közösség krónikása, tudósít a külvilág felé és hasznos, érdekes információkat szerez a külvilágról.

A levelek szerkezete

A levelek bevezető része a megszólítás, köszöntés és az egészségi állapotról való tudósítás.

A levélbeli megszólítás bizalmas, a háborúból írja a férj a feleségének és a gyermekeinek. Egyetlen válaszlevél maradt a feleségtől „Kedves jó apukám!” megszólítással. A levelek és képeslapok megszólításai „Kedves felejthetetlen jó anyukám!”, „Kedves jó anyukám!”, „Kedves Fijam!”, „Drága jó anyukám!”.

A záróformulák (befejezés, elköszönés, búcsúzás) a távollevő férj aggódó szeretetének kifejezései. Néha rövidebben, máskor hosszabban búcsúzik szeretett feleségétől, családjától. „Isten veletek kedveseim számtalanszor csókolom a kedves kis gyermekeinket. Téged is feledhetetlen jó anyukám boldog viszont-

látást minél előbb Jóskád szerbusz édesem.” A feleség levelének zárása: „Minderről írd meg mindent kívánunk minyájan jó egészséget minél előbb viszont látást csókol anyukád Isten hozád szerbusz”, „Isten hozátok József”, „Isten veletek, számtalanszor csókolak minyájakat szerbusz ölel hű Jóskád szerbusz édes”, „sokszor csókol Jóskád szerbusz édes”, „Isten hozátok József” vagy „Tisztelek mindenkit Isten hozátok kedvesem apukátok József”.

A levélírók tudósítanak az egészségi állapotról és a kézhez kapott levelekről. A jóegészség jelző – és kívánómondat – fordulat is elengedhetetlen kelléke a leveleknek. Ezek a formulák gyakran isteni fohással bővülnek, Istennek ajánlva a levél olvasóját. Ezek a mondatok néha a levél elejéről a levél végére kerülnek. Előfordul, hogy felcserélik a formulák sorrendjét is a kapott levelek nyugtázása és a rájuk való hivatkozás után tudósítanak az egészségi állapotról. A feleség írja: „Nagyon vigyáz magadra (...) van már elég baj egy se kel több hozá (...) A jóisten csak mindig álgyon meg (...) kívánunk minyájan jó egészséget.”

Szűcs József mind a hét levelében és a képeslapokon is megtaláljuk ezeket a sztereotípiákat: „tudatom, hogy egészséges vagyok hasonlót kívánok számotokra is a jó Istentől, hát ti hogy vagytok (...)”. „Néktek is jó egészséget kívánok (...) de még itt nékem akármilyen rossz is lene csak néktek oda haza lene jobb sorotok. Jó Istenünk tekincs rejánk és vezérelj jobb sors-hoz.” „De bizál a jó Istenben ő meg segít a viszontlátásra (...) én egészséges vagyok”. „Hogy vagytok kedveseim nincs-e valami bajotok (...) de legalább tudnék rólatok (...) más képen jól vagyok mert egészséges vagyok melyeket nektek is szivemből kívánok Isten veletek”. „Nagy örömel olvastam hogy egészségesek vagytok (...) én is azt írhatom nincs semi különös bajom (...) bizál fíjam bizál leányom mert a tehited téged megtartott (...) Isten hozátok”.

A kapott levelek nyugtázása, a levelek sürgetése szinte minden levélben ott van. A világháború alatt a levelek, a levelezés

szerepe rendkívül megnövekedett. Sokszor ez volt az egyetlen hírközlési lehetőség a falu és a front között. A levélírók kommunikációs éhségét jelzi az újabb és újabb levelek sürgetése, az elmaradt levelek panaszlása. Az otthon maradottak is csak a levélben értesülhettek a távollevő katonák sorsáról. Majdnem minden levélben panaszkodik a postára, hogy nehezen kap levelet. „már régóta várom leveledet minthijába”. „12 napja hogy nem kaptam levelet”. „Tán ott se jár minden nap a posta”, „megint panaszkodhatunk mert nem pontos de én pedig minden nap irok igaz nem sokat csak eczer én nem kapok máskor te nem tehetek róla”, „hát 9 napig nem irtál ugyan miért nem irtál”. „azt se tudom hogy milyen levelet küldjek neked hogy meg kapd a multkor tábori lapot küldtem es még képest is bélyeg nélkül de ha még küldök ne fizes reja ha fizetetlen nem adják ki had jöjjön vissza vagy hasznáják fel ott”.

A levelek tárgyalása változatos témaköröket érint. A levélírók azt emelik ki, amelyek számukra a legfontosabbak, ami foglalkoztatja őket. Az érintett témakörökben figyelmük behatárolt, közvetlen környezetükre terjed ki, nem lépi túl a falu határát. Nem foglalkoznak a nagyvilág eseményeivel, témakörök: a családi élet, gazdálkodás, a falu élete, harctéri tudósítás (helyzete a fronton), felmentése és kovácmesterségébe való visszahelyezése.

A feleség, mint családfenntartó, a gazdaság irányítója, a gyermekek nevelője, ebben a háborús világban az egyetlen biztos pont a férj számára. A gondterhelt feleség a férj hazajövetelében látja a problémák megoldását, panaszát levélben írja meg férjének: „nem tudom édesem hogy hol kezgyem soraimat mert még szóval is nagyon sok lene kibeszélni a menyi bajom nekem van (...) mikor elmentél mivel maradtam it aból még az apróságok se teltek ki (...) jövedelm semi (...) csak ne sujtolna a betegség (...)”. Levele végén erőt vesz magán, és nyugtatólag írja férjének: „de azért légy nyugot a felől még csak egyet tudok lépni mindent megteszek ha a jó isten megsegít”.

A fronton harcoló férjnek egyetlen „menekülése” a levelek írása, a válaszok várása: „mindenről írjal meg mindent”, kéri a feleségét. Lírai megfogalmazás a levélíráshoz nem igen szokott férj egyik fohászzkodása is: „jó Istenünk tekincs rejánk és vezérelj jobb sorshoz mert tán egy szót sem tudnánk panasz nélkül le írni”.

Mind a férj, mind a feleség Istenbe vetett hite, egymás Isten kegyelmébe való ajánlása minden levélből tükröződik, s ennek folytatása általában a jó egészség kívánása és a viszontlátás óhaja: „a jóisten csak mindig álgyon meg (...) minél előbb viszont látást”. „Istenünk segiss meg benünket! Isten hozátok”. „a jó Isten itt is velem van”. „ma vasárnap van épen most jöttünk haza a templomból imádkoztam is érettetek is (...) bizzál a jó Istenben ő megsegít a viszontlátásra”. „nagyon mostoha a sorsunk amely egymástól elszakított. De bizzál fijam, bizzál leányom”.

Bár a levelekben nem uralkodik el a kétségbeesés, néha bánatos, panaszos sorokban írják le egymás iránti szeretetüket, vágyakozásukat, egymás féltését: „én édes apukám (...) légy nyugot a felől mig csak egyet tudok lépni mindent megteszek (...) mielőb viszontlátást csókol anyukád isten hozád szerbusz”, „fájdalmamnak csak egy nagyon kicsi részét írhatom le sőt nem le írni de ki beszélni sem lehet bár emlékezél édesem hogy el búcsúzásomkor csak néztelek mint nap a feleget (...) nem lel az ember szót a búcsúzásra (...) nem termet csak érzés a mej a fájó mejet semmivel se na tán békével meg lehetne gyógyítani s a viszont látás boldog percével (...) mijen mesze vagyok ölelő karjaidtól”. „az ember csak akor tudja hogy mi volt oda haza mikor már késő (...) de még itt nékem akár milyen rosz lene is csak néktek oda haza lene job sorottok”. „mindig a szivemen hordom azt a nagy fájdalmat hogy ha én vétkeztem te is bünhődtél értem” (...) „édes emléké szavaidat a leghűebben megfogadom érjen bármi atól el nem térek”. „mikor? megyek már hozátok? (...) itt vagyok én távol ölelő karjaidtól”. „Nagyon

mostoha a sorsunk amely egymásról elszakítot (...) ölelve csókol szerető apukátok”, „nyugtas meg jó hirel”, „megszomorítottal hogy a kis Rózi beteg és ilyenkor várom szívszakadva leveledet.

A falu életével, ismerősökkel ez a pár megmaradt levél keveset foglalkozik. A feleség írja levelében: „tudatom, hogy katona nagy p samu és kalapos andrás már holnap rukolnak be”. A karácsonyi levélben sok bagosi ismerős kíván boldog új évet az otthoniaknak: „Gyuri, Józsi, Dani még itt vagynak Gazsi Lajos, Nagy Áron, Olá Mihály, Nagy Józsi, Kincses Bálint.”

A front helyzetéről, a háborúról nem tudósít. Tudósításai nem lépnek túl a szűk környezete problémáinak ismertetésén. Fontos témakör elemében a felmentése és a kovácmesterségbe való visszahelyezése, ezzel a levelek mindegyike foglalkozik valahogy. „(...) el is költöztem a másik kaszárnyába a Masznen-Gever-hez át letem téve (...) jobb itt mint a századnál anyiból is hogy sokajabra kerül reja a sor a ki menésre” (...) „a századparancsnokom rám emlékezet hogy a harctéren a MGA nál látot és nem tagathatam le”, „jobban van sorom mint a századnál volt épen most érkezünk haza a lövöldéről, a tegnap megkérdezte a hadnagy úr hogy mi voltam oda haza (...) és rejam bizta a lovak ápolását de csak öt ló van nem sok dolgom van velek mert mindenik melet van egy-egy ember”. „Egy félig leéget falu végén vagyok szálásolva 27 ló az istállóban én pedig a czivilektől elhagyot kis házikóban vezetem a gazdálkodást már vagy 5 napja”, „most egy kisebb városkában vagyok vásárolni egyetmást onét irom ezt gyorsan”, „cipőt is vetem már csak azt nem tudom ki viszi haza mert én a vasúthoz megyek valahova 12 emberrel”.

1915. május 27-én fényképet küld a frontról mint levelezőlapot. Ezt írja rajta: „régén óhajtod hogy jöjek haza hát haza jötem (...) Óh jó Istenünk adjad hogy a természetbe is mihamarab örömel üdvözölhesük egymást”.

Talán legszebb levele, a karácsonyi levél a háborúból (ez lehetne a címe), ebben írja: „(...) Továbbá édes fiam mivelhogy

időm is van papir is van le irom a karácsony első napi kalandomat először is tudatom hogy egy félig leéget falu végén vagyok szállásholva már vagy 5 napja. Tehát ma reggel mint ünnep napon úgy 7 óra tájba az ágyuk és fegyverek dörömbölése melet fel keltünk s a többiek rá vetek hogy menjek valamere és vagy egy disznót vágjuk le az ünnepre. Nem nagy biztatás után el mentem egy madzagal érte. Nem akarok újságot írni mert it ez megszokot hely csak kis mértékbe elődbe akarom festeni az itteni falukat hogy aval is vigasztaljalak.

A közelebi falu véghez érve egy öreg aszony ott sirdogál a ház végibe a házból kiszórt holmija mellet látom én hogy tőlem is fél pedig én Boldog Karácsonyi ünnepeket kívánok neki de hijába ha nem érti azt hiszi hogy kérek tőle eni valót és azt mondja hogy nyema és még egy néhány szót Bozse Bozse. Megyek tovább de a többi házaknál nincs otthon senki csak a ház földjén elszórt holmik és szalma egy felforditot bölcső vagy egy veder szapanos viz amelyikbe egy szegény katona egy néhány tettüt belefulasztott namég egy pár libafej vagy tyúk bél illatoza a karácsonyfa helyét és a sok szent képek ki rakva a fák töveire a kertbe vagy a felborogatott méh kasok között amott a pajta végibe van egy összerugdosott kredencz melette töb könyvek kinyitva de hijába veszem fel egyikbe sincs hogy szivünk vig-ságal ma betölt és a falucskán végig menve mind ilyenek között de sehol egy embert sem lehet látni mást mint a falu végén két tűzér szedi le a padlásról a sarjut. nincsen itt disznó kel hogy le menyek a másik faluba mentem tehát keresztül erdőn mezőn itt is ott is egy egy döglött ló.

A másik falut meg pillantva már tudtam, hogy töben vannak mivel ott fütöltek a házak kéményei oda érve először is Seres Lajost látam aki emelt egy veder káposzta levét mert náluk már meg volt sülve a liba ara ittak még én is meg ettem egy nagy liba czombot és a lajossal mentünk disznót keresni. vetünk is nemsókára még pedig 2 ött 36 koronáért és ösze köttöttük és mégis az egyik réten elszabadult csak nagyfáradtság után si-

került ismét kézre keríteni. Estére haza érve mind a kettőt leölttem és eladtam már 8 órára nem volt belőle csak 1 láb és 2 hosszú pecsenye nyertem rajta 6 koronát mert többet nem akartam mivel hogy karácsony első napja van.

Ugye fiam elég volt a semiségből de hiába ha egyéb újságot nem írhatok mert nincs is a kántások nem zavartak nem törték le a kapu sarkát (...) ölelve csókol szerető apukátok (...) Isten hozátok József

A levélíró nyugtalansága, aggodása tükröződik egyik levelében: „a nyughatatlanság ismét úgy erőt vett rajtam hogy éjeleken átt alig alszom 1 pár órát pedig igazán kevés értelm van a sok gondnak mert segíteni én is olyan tehetetlen vagyok mint te”.

Honvágya van, a család, a gyermekek után vágyódik: „jó régen (...) én is el száltam tőletek mesze (...) elmerengek mintha hozátok közel érezném magam”. „szenedsz e sok hiányt mi itten van rá eset hogy megenők a kenyeret három nap a mit 5 napra kapunk”. „vasárnap voltam itt egy kórházba hogy oltsanak be de meg vizsgáltak és azt mondták hogy nem szükséges mert nincsen semi bajom pedig hej de hogy nincs ha nem aféle is de az hogy itt vagyok”.

Betegségről is ír egyik levelében: „ott már közel áltam a tavaszi betegségemhez mivel a kórházba mentem” (megjegyzés: 1916-ban ötször volt felmentve, de mindig visszahívták tüdőcsúcshurut betegséggel).

Szűcs József leveleiben felmentésével, és a kovácmesterségébe való visszahelyezésével sokat foglalkozik: „eredj el édesem a nagyságos úrhoz és kérdezd meg hogy nem kapot-e még választ az alispántól és mit tud javasolták e vagy a jegyző úrtól de ha a nagyságos úr nem kérdezte meg akkor kérd meg a tiszteletes urat hogy telefonon kérdeze meg Sámi Bélától aszt tudom hogy a kérvény még decz hóban lejárt de a mely mint patkoló kovács lettem kérve vagy jelentve a közjegyzőségünkbe Miniszteri rendelet folytán, mert nem mesze állok atól hogy be osz-

tanak mivel nincs bizonyítványom itt, de hogy kérve vagyok”(…) „amikor jöttem beszéltem a zsidó kováccsal Nváradon és a segédjét besorozták és mivelhogy ő dolgozik a katonaság számára ki akarja kérni és én kértem, hogy már akkor inkább engem kérjen ki és sikerülni fog csak kérlek édesem vidd el a munkakönyvemet (…) és nézzék ki a számokat és az adatokat”. „most írtam egy levelet a jegyző úrnak és a nagyságos úrnak kérdezem, hogy nem tudnak e valamit a kérvényről, mert ne talán visszalökték ne késen újat csinálni mert ahhoz állok közel hogy nemsokára másik hó végén hátha beesek a marsba vagy mint vasmunkást gyárba helyeznek bár az utóbbi sikerülne”. „elköltöztem egy másik kaszárnyába MasznenGeverhez át lettem téve (…) sokajabra kerül rejám a sor a kimenésre. mert aszt hiszem jába várom hogy munkába el komendiroznak (…) ez a kérvény ha nem sikerül már mire az új lejárna (…) de itt tovább van reménységem maradni”. „a tegnap megkérdezte a hadnagy úr hogy mi voltam oda haza és hogy nem a zsidó uradalomba is rejám bizta a lovak ápolását”.

A feleségnek is gondja a felmentés, levelében ezt írja: „kérdsz hogy járjak el a dologba (…) elmentem hétfőn a nagyságos úrhoz és kérdeztem mi van de aszt monta nem kapot semmi választ és irt egy levelet hogy vigyem el a jegyző úrhoz hogy intézkedjen minél előb meg is ígérte a jegyző úr hogy estére kész lesz (…) vihetem be somjóra (…) az iratokat nagyon helyeselte a főúr (…) hátha sikerül”.

Nem hiányzik a levelekből a humor sem: „Vidd el a munka könyvemet (…) minél előb mert már az éjel jól tartottam valahány tettüt”. „mintha hozátok közel érezném magam de egy nagyobb kiáltás megzavar hogy a mak ász nyert. na a fene egye meg csak itt vagyok”. „...ha holnap se kapok (levelet) én is tapogathatom az oldalamat mint a szomszéd”.

A világháború következtében az otthonmaradt feleség a családfenntartó, rá marad a kis gazdaság gondja, a gyermekek, intézi a hivatalos ügyeket, próbál helytállni férje helyett is.

Levele csupa panaszkodás. „tudod édes mikor elmentél mivel maradtam it aból még az apróságok se teltek ki és a fa eladás is akor héten történt muszály volt felkérjek rá pénzt (...) jövedelem semi de mind ezeket könnyen türném csak ne sujtolna a betegség hogy tudnám végezni lasan a rám bizotakat (...) (a levelet) vihetem be somjóra de nagyon roszul éreztem magam (...) szerdán bementem szekérel s fizetem 2 forintot el akartam meni az orvoshoz de még elvégeztem a dolgom a hivatalba az idő lejárt..hoztam újra 7 korona áru orvoságot de mind csak hasztalan (...) úgy fáj a szám meg a torkom még is kinlódni muszály (...) szerdán volt 1 hete ótás alá került az egész köség (...) nagyon fáj a keze mindenkinek (...) tegnap engem is meg a kis annát rózit is beótoták (...) nem hogy fogyon a nyavaja hanem még mindig töb van (...) de azér légy nyugot a felől még csak egyet tudok lépni mindent megteszek ha a jó Isten megsegít.

A levelek helyesírása a kiejtés szerinti írásmódot követi, ennek alapján írtam a dolgozatba is.

Szűcs József leveleiben szép képekben, hasonlatokban fejezi ki magát, írja le érzelmeit. Egyik levelében így ír: „el repült mint a vándor madár a meg sárgult tetejű fákfelet én is elszáltam tőletek mesze de a madár jobb és melegeb ég hajlat alá száll mig én és vén számtalanszor el átkozot boszorkány kastélyból nagy sóhajtások után ha kitekintek”. Máskor egyszerűen, röviden ír: „tudatom (...) hogy leveled meg kaptam jó egészségben talált melyet nektek is kívánok istentől, újságot nem irhatok mert nincs helyzetem a régi”.

A levélhagyaték a feldolgozott levelek Szűcs József szilágybagoni kovácmester első világháborúból írt levelei feleségéhez, Szűcs Józsefnéhez. Az elődök örökségeként, családtörténeti dokumentumként megőrizték lányai, Rózi (Kovács Józsefné, született Szűcs Rozália) és Ilka (Szilágyiné Ferencné, született Szűcs Ilka). Ez a levelek másodlagos használati értéke.

A mai papírrengeteghez, számítógépes levélíráshoz szokott társadalmunk már nem tartja jelentősnek ezeket a dokumentumokat.

Fontosnak tartom megőrizni és rekonstruálni kultúránknak ezt az írott szó inflációja előtti fázisát, amikor az írás nélkülözhetetlen volt, a levélírás tekintélyre tett szert.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- „Beszéli a világ, hogy mi magyarok” (mondagyűjtemény), Budapest, Kovács Rozália: *Az érmihályfalvai harang*.
- A 75 éves harang* – Harangszó, 2000, Kovács Rozália.
- A Helvét-hitvallású Tiszántúli Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1855. évről.*
- A hosszúpályi református egyházközség anyakönyvei, II-V. kötet
- A Magyarország-i ref. Egyház egyetemes névtára az 1911-es évre.*
- A szabadságharc zászlaja alatt*, Partiumi füzetek 13, Nánási Zoltán cikke, Székelyhíd is fegyvert fogott, Nagyvárad, 2000.
- A Tiszántúli Reformált Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1870. évre*, Debrecenben nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1870-ben.
- A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, I. 8. d. 22, I. 30. a. I. 1. s. 18/23. szám.
- Adalékok a Rákóczi-kor történetéhez a Gencsy család balkányi levéltárából*, közli Bányai Károly 1904-ben
- Al. Sășianu: *Ezüst és ónművesség*, Nagyvárad, 1986, 18.
- Andrássy Ernő dr.: *Érmihályfalva őstörténelme*, Érm. Évkönyv, 1934.
- Andrássy Ernő dr.: *Hronicon Nagmibaltum*.
- Az érmelléki református egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1940.
- Az érmelléki református egyházmegye jegyzőkönyve, 1916.
- Az Érmihályfalvai M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Évkönyve az 1942-43 tanévről*, Érmihályfalva, 1943.
- Az érmihályfalvai református Egyháztanács gyűléseinek jegyzőkönyve, 1928. április 22-től 1939. február 26-ig, Jegyzőkönyvek 1936 és 1937.
- Az érmihályfalvi református templom története*, Gede Ildikó ref. lelképásztor összeállítása, 1996.
- Barkóczy András: *Extractus protocollis venerabilis tractus Érmellyékiensis*, 1891. augusztus 4.

- Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*, Nagyvárad, 2000.
- Balassa Iván: *A magyar falvak temetői*, Budapest, 1989.
- Barcsa János dr.: *A Tiszántúli Ev. Református Egyházkerület történelme*, Debrecen, 1908.
- Bársony István, Papp Klára, Takács Péter: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. Az Érmelléki és a Sárréti járás*. Debrecen, 2001.
- Bárth János: *Az erdélyi néprajzkutató 20. századi forrásairól*.
- Beke György: *Az Értől a Kölesérig*.
- Beke György: *Itt egymásra találunk az emberek*, Kriterion, Bukarest, 1984.
- Benedek Zoltán: *A nagykarolyi gróf Károlyiak*, Nagykaroly, 2001.
- Benedek Zoltán: *Érmellék*, Orosháza 1996.
- Bibliai Lexikon*.
- Bihar megye öregdiákjainak emlékkönyve, 1933-1937*.
- Bihari Diéta II*. Debrecen, 2002.
- Bihari Napló*, 2008. X. 24., 2009. III. 30., 2010. III. 4.
- Bihari Napló*, Rencz Csaba írása, 2002
- Borovszky Samu: *Bihar vármegye*, Budapest, 1901.
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története*. 3. kötet, Nagyvárad, 1884.
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség egyházai a püspökség alapításától 1566 évig*, Nagy Mihály, Nagyvárad, 1884.
- Czeglé Imre: *A brémai főiskola magyar diákjai, 1618-1750*.
- Csánki Dezső dr.: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, Nag-Mihályfalva*, Budapest, 1980.
- Dávid Gyula, Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Kriterion, Bukarest, 1972.
- Debreceni Kollégium Levéltára, I.1. A.13 282. old. nr. 57.
- Debreceni Levéltár I. 30. a. 1. 55-60.
- Debreceni Levéltár TRE Közgyűlési jegyzőkönyvek I. 1. A. 13 1830. április 26.
- Debreceni Levéltár, TRE I.30.a.1. 55., Nagy Nog Mihályfalva - Prédikátorok voltak itten
- Debreceni Levéltár. TREL I.1. a. 13/ 1828. október 13., 110. old. nr. 121-7.
- Debrecen-Nagyváradai Értesítő*, 1846. augusztus 24.
- Duka János: *Elsüllyedt kincs*, Kriterion, Bukarest, 1993.
- Dukrét Géza: *Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében*, Nagyvárad. 2008.

- Dukrét Géza: *Épített örökségünk Bihar megyében*, Nagyvárad, 2009.
- Duna TV, Reggel a Dunán*, 2008. XI. 5.
- Duna TV, Híradó*, 2009. X. 12. és 2010. III. 2.
- Erdély és a visszatért keleti részek*, 1941.
- Érmelléki Közlöny* 1897 március 13, Érmihályfalva 1.
- Érmihályfalva*, 1998-as kiadás.
- Érmihályfalva - Barangolás múltban és jelenben*, Érmihályfalva, 2005.
- Érmihályfalvi évkönyv*, 1934
- Érmihályfalvi Figyelő*, Nánási Zoltán írása a Stubenbergekről
- Fábián - Faragó: *Bihari népmondák*, Literator, Nagyvárad, 1995.
- Faragó József, Fábián Imre: *Bihari gyermekmondókák*, Kriterion, Bukarest, 1982.
- Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*, 1851.
- Ferenczi István: *Eltűnt falvak nyomában*, Népismereti dolgozatok, Kriterion, Bukarest, 1994.
- Gazda Klára: *Nagy Jenő emlékezete*, Művelődés, 1996.
- Genealógiai füzetek, Kolozsvár, 1912, *A bernáthfalvi Bernáth család bihari megyei ága*, Dr. Barabásy István.
- Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963.
- Halottak anyakönyve 1914–1915 és 1945.
- Harangszó*, 2001. október 20. sz., Kovács Rozália: „*Ad laudem Dei - Isten dicsőségére*”.
- Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben*, Debrecen, 2000.
- Hol sírjaink domborulnak*, Partiumi füzetek 7. Nagyvárad, 1999.
- Holub és Köpcesdy: *Latin-magyar kézi-szótár*, Budapest, 1895.
- Hoppál Mihály: *Fejűink keleti hátteréről*.
- Iskolai bizonyítványok: Kozák Mária és Bezzegh Etelka.
- Istennel a hazáért és szabadságért*, Lakóné Hegyi Éva: *A zibói csata*, Nagyvárad, 2003.
- Jakab Lőrinc: *Az emlékezet köve*, Művelődés, 1996.
- Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940.
- Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*, Kriterion, Bukarest, 1976.
- K. Nagy Sándor: *Bihar-ország*, Nagyvárad 1884.
- Karacs Zsigmond helytörténész adatai, Budapest, levelek.

- Karácsony János dr.: *A magyar nemzetiségek a XVI. század közepéig*, Turul, Budapest 1900–1901.
- Karászi Éva: *Oktatási intézmények*. Érmihályfalva, 1998.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok* 2. kötet, Bernáth család, Budapest, 1911
- Keszi Kovács László: *Adatok a magyar néphit lélek és halál képzetéhez*.
- Kordics Imre adatai a gálospetri kriptáról, és Bernáth Ilona gyászjelentése (1845–1941), Szécsi András ny. ref. lelképásztor, Debrecen levelei, adatai.
- Kovács Rozália, *Néprajzi dolgozatok*, 1994, 1996, 1998 és 2000.
- Kovács Rozália: *A Ketzely monda*. Harangszó 2001.
- Kovács Rozália: *Az érmihályfalvi harang mondája*, Református Naptár, Nagyvárad.
- Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*, Partiumi füzetek 43. Nagyvárad, 2006.
- Kovács Rozália: *Nagy családok, jényes idők...*
- Kunt Ernő: *Temetők népművészete*, Budapest, 1983.
- Lajos Miklós írásai, Érmihályfalvi Figyelő, 1997, 1–2. szám.
- Lajos Miklós írásai, Érmihályfalvi Figyelő, 1997, 6–7. szám.
- Lajos Miklós: *A XVII. század végi dézsmajegyzekek a középkori Érmihályfalván az 1691, 1684.*
- Lajos Miklós: *Érmihályfalva gazdasági és társadalmi arculata a korai feudalizmus idején*, Érmihályfalvi Figyelő, 1997, 4. szám.
- Lajos Miklós: *Írott dokumentumok városunk történelmének kezdeti időszakából*, Érmihályfalvi Figyelő, 1997, 2. szám.
- Magyar Nagylexikon, Budapest, 1955.
- Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)*, Mibályfalva, Budapest, 1943,
- Mihályi Zoltán: *Az érmihályfalvi református egyház rövid története*, Érmihályfalva, 1978.
- Mikó Imre: *Faggató emberekről, sorsokról, pályákról*, Kriterion, Bukarest, 1976.
- Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Budapest, 1855.
- Nagy Iván: *Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Budapest 1857, IV.
- Nagy Sándor: *Mit adott az Érmellék magyarságának a Kollégium?*, Református Kalendárium, Nagyvárad, 1997.

- Néprajzi látóhatár*, 1998, 1-2. szám.
- Novák Sándor: *Irály és szerkezettan*, 1891
- Palkó Attila: *A magyarói ref. temető régi fejfái.*
- Papp Klára: *Bihar ország jobbágynépe.*
- Pesty Frigyes kéziratos helynévtára, 1864.
- Péter István: *A magyarság pusztulása*, Református Naptár, 1995.
- Pozsony Ferenc: *Magyar népi kultúra.*
- Református Kalendárium a 2004. évre*, Nagyvárad.
- Reggeli Újság*, 2003-2011.
- Reggeli Újság*, 2009. III. 31.
- Reggeli Újság*, Sütő Éva írása, 2009
- Rencz Csaba: *Faluvégeken, az útelágazásokban vigyázva az utazót.* Bihari Napló, 2006. XI. 14.
- Sass Kálmán: *A Valea lui Mihai-i református templom*, in Református Árvaházi Képes Naptár, Nagyvárad, 1938.
- Sass Kálmán: *Elvész a nép, mely tudomány nélkül való - Iskoláink története*, Érmihályfalva, 1938,
- Sass Kálmán: *Üzenet*, Érmihályfalva, 1946. március.
- Sütő Zsolt: *Szlávy-kastély.*
- Szabó Miklós: *Szilágybagos*, Zilah, 1999
- Szent Biblia*: János Ev. 19. rész, 16-20. vers
- Takács Béla: *Bibliai jelképek*, 123, 37
- Técsői Mórícz Béla: *Az ippi és érkeserűi Fráter család.*
- TEREL 233/2, Debrecen (levéltár), TEREL I. 30. a. 1.
- TEREL I.30.a.1. Levéltár - Nagy Nog Mihályfalva.
- Tettamanti Sarolta: *Temetkezési szokások.*
- TRE Közgyűlési Jegyzőkönyvek 1834. augusztus 10., 189. szám, I.1. a. 13, TREL I. 1. U. 3. 1875, TtREL I. s. 2/b, I. 2. 1. I. 34, I. 1. S. 18 (levéltár)
- Trel I.1.s.18 - Debrecen TRE közgyűlési jegyzőkönyvek 1828. Nr. 127 és 1834. Nr.189, TREL. I.30.a.1. Kuthy Sándor lelképásztor élete, Fehér (nőszöv. lap), 2004, 1. szám.
- Vasárnapi Újság*, 1860.
- Velics Antal, Kamerer Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*, Pest, 1872.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest 1977.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
NAGYMIHÁLY FALU ÉS A TURUL NEMZETSÉG	7
A 13-14. század	7
A Turul nemzetség szerepe Érmihályfalva fejlődésében	8
A Turul nemzetség birtokai és a kialakult települések	9
Györgyegyháza	10
Érkenéz	10
Értarcsa	10
Pusztapaati	10
Tótfalu	11
Egyéb települések Nagymihály mellett	12
Gerősháza	12
Tárnok	12
Déda, Dédaoltára	12
Jánostelke	12
A SZÉTESETT TURUL-BIRODALOM UTÁNI HELYZET	
AZ 1692-ES ÖSSZEÍRÁSIG	13
A 14-17. század	13
A REFORMÁTUS EGYHÁZ ÉS TEMPLOM TÖRTÉNETE	21
„Prédikátorok voltak itten” - református lelkészek	26
Harangjaink	31
A templom 88 éves harangja	32
Az 522 éves harang és a hozzáfűződő monda	34
Úrihímezéses terítők	36
A terítők leírása	36
REFORMÁTUS ISKOLÁK AZ 1948-AS TANÜGYI REFORMIG	41
A polgári iskola	44
„KERESZTEDBE FOGÓZVA”. Útszéli kereszték városunkban	49

TÓTFALU - KISKÁPOLNA - A SZLÁVY CSALÁD	54
A Szlávy család mihályfalvi tagjai	59
TEMETŐK, SÍRJELEK	60
A temető csónak alakú fejfái	61
A fejfafaragásról	64
Síkdíszítmények a fejfákon	65
Fejfafeliratok, sírversek	66
Régi sírkövek	67
Amiről csak az emlékezet beszél	70
A 20. század hőseinek és áldozatainak emlékműve.....	72
Sírkövek a 19. századból	74
A BERNÁTHFALVI BERNÁT CSALÁD ÉRMIHÁLYFALVI ÁGA....	79
Bernáth Lajos	82
Bernáth Teréz	82
Bernáth Vince	83
Bernáth József.....	83
Bernáth Gedeon	85
Bernáth Gyula	88
Bernáth Béla	89
Bernáth Kálmán	89
A Bernáth családhoz kapcsolódó adatok, események - 2010-2013	90
150 éve halt meg a szabadságharc egyik jelentős alakja,	
Bernáth József - részletek a tanulmányból -	90
Mindszenti Kurányi Amália levelei férje, Bernáth József	
fogsága idején	93
GENCSY ZSIGMOND - Rákóczi „mezei hadainak ezeres -	
főkapitánya”	96
MÁRIA TERÉZIA ÚRBÉRRENDEZÉSE.....	101
A 19. SZÁZADI ÉRMIHÁLYFALVA KRÓNIKÁJA	107
IPAROSOK, KERESKEDŐK A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN	120
ADATOK A GOSTATRÓL ÉS IGAZGATÓJÁRÓL,	
SZABÓ IMRÉRŐL	126
A DOHÁNYTERMESZTÉSRŐL, A -BEVÁLTÓRÓL ÉS	
A „FÁBRIKÁ”-RÓL	131
A dohányról.....	131

Termesztése hazánkban	132
... és településünkön	132
20. századi adatok	133
KUTHY LAJOS PRÓZA ÉS DRÁMAÍRÓ (1813–1864)	137
Jelentősebb művei	140
Róla írták	140
A FRANCIA ELNÖK, NICOLAS SARKOZY ÉRMIHÁLYFALVI GYÖKEREI. Találkozás nagybócsai Sárközy Pállal, az elnök édesapjával	142
KASTÉLYOK, NAGY HÁZAK RÉGI ÉS MAI ÉLETE	145
A BÖLCSŐTŐL A KOPORSÓIG	153
Rövid összeállítás Érmihályfalva néprajzi kincseiből	153
Tapsoló	155
Itt járt Dobos Gábor - érmelléki betyártörténet	160
Érmihályfalvi betlehemes játék	166
„TUDATOM, HOGY EGÉSZSÉGES VAGYOK...”	
Levelek az első világháborúból	175
A levelek írója, Szűcs József	176
A levelekről	178
A levelek szerkezete	178
FELHASZNÁLT IRODALOM	189

**A Partiumi füzetek könyvsorozatában
eddig megjelent munkák:**

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum – a vizek batárolta város és vár*
13. *A szabadságbarc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emódi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsenjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükségessége*. Évkönyv. Összeállította Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „Aki fényt hagyott maga után...”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emódi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*

34. Jóna Piroška: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada - Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz (történeti monográfia)*
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bibari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza - Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád - Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Miske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jóna Piroška: *Bibari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otilia Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcsőtől a Sírig - 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóbó Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szecceszíós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*
68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula, Dani Zoltán, Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*

70. Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*
71. Dr. Szatmáry Ferenc: *A Királybágómelléki Református Egyházkerület székház-
perének kilencéves története*
72. Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*
73. Sütő Éva: *Érmellék, szerelmem. Honismereti riportok*

